

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA

MANZÛM AKÂİDNÂMELER: İNCELEME METİN

(DOKTORA TEZİ)

Ali İhsan AKÇAY

Danışman

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

BURSA 2011

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda 710522001 numaralı Ali İhsan Akçay'ın hazırladığı "Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler: İnceleme Metin" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 25.10/2011 günü ...10:30... - ...11:40... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğuna ...oy birliği..... (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

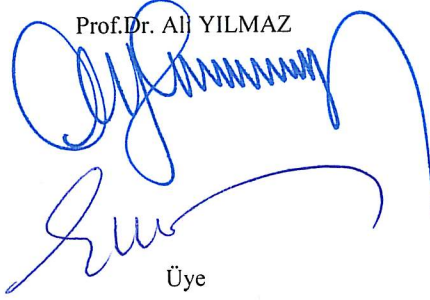
Prof. Dr. Bilal Kemikli

Prof. Dr. A. Saim KILAVUZ

Üye

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Üye

Doç. Dr. Salih PAY

Üye

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

..... / / 2011

ÖZET

Yazar	: Ali İhsan Akçay
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 192
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2011
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin

Dinî edebiyatımızın daha ziyade manzûm olarak karşımıza çıkan münbit türlerinden birisi de Akâidnâmeler'dir. Bu edebî türü etraflıca ele alan bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Dinî-edebî metinlerimizin zenginliği gün yüzüne çıktıkça edebiyatının dinî mahiyetinin daha iyi anlaşılacağı aşikârdır. Bu alanda yapılan çalışmalar sayesinde hem edebiyatımızın hacmi ve ürünleri ortaya çıkmakta hem de değişik dinî-edebî türlerin varlığı bilinmektedir. Bu ise şüphesiz bu edebiyat hakkında sağlıklı yorumlama imkânını sunmaktadır.

Bu çalışmada Türk Edebiyatı'nda manzûm akâidnâme geleneği irdelenmekte ve mezkûr manzûmelerin çeşitli açılardan tahliline gayret edilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Akâid	Âkâidnâme	İtikadnâme	Didaktik şiir
Medrese müfredâtı			

ABSTRACT

Yazar	: Ali İhsan Akçay
Üniversite	: Uludağ University
Anabilim Dalı	: History of Islam and Islamic Arts
Bilim Dalı	: Turkish Islamic Literature
Tezin Niteliği	: Ph.D.
Sayfa Sayısı	: xiii +192
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2011
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

***Akâidnâmas* in Verse in Turkish Literature: Analysis-Text**

Akâidnâmas is a genre of religious literature, which is written commonly in verse. However, this genre has not been studied exhaustively yet.

The more the richness of religious and literary texts is studied, the more religious content of our literature would be understood. Thanks to studies in this field, quality and products of our literature are brought into light as well as other religious and literary genres are explored. This gives us to make sound evaluation on this literature.

This study deals with the tradition of *akâidnâmas* in verse in Turkish literature. And, those works are analyzed from different aspects.

Key Words

Creed Akâidnâma Itikâdnâma Didactic poem
Curriculum of madrasa

ÖNSÖZ

Türk-İslam Edebiyatı dini karakteri belirgin olan bir edebiyattır. Din, gerek konu ve gerekse kaynakları itibarıyla edebî metinleri etkilemiştir. Bu bakımdan edebiyatımız içinde dinî-edebî konular başlı başına birer tür oluşturmuştur. Bu türlerin her biri üzerinde akademik çalışmalar yapılabilir. Nitekim başta manzûm siyerler olmak üzere, miracnâmeler, hacnâmeler, tevhid, münâcât ve na'tlar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, edebiyat tarihi içinde yeni keşiflerin yapılmasına imkân vermiştir. Aynı zamanda, dînî-kültürel tarih açısından da dikkat çeken sonuçları içinde barındıran bu tür çalışmaların devam etmesinde yarar vardır.

Manzûm akâidnâmeler de dînî kaynaklı edebi türler içinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle iman meselesini temel konu edinen bu türden eserlerin, yazıldığı dönemin zihniyetini inşa eden metinlerden biri olduğu âşikardır. Bu bakımdan zihniyet ve inanç tarihi açısından da dikkat çeken bu manzûmelerin, edebiyatın bir türü olması sebebiyle, edebiyat bilimi açısından incelenmesi gerekir. Bu meyanda yapılan ön araştırmalarda, tür içerisinde sadece birkaç manzûmenin tercüme ve neşrinin yapıldığı görülmüştür. Bununla birlikte kelamın olduğu kadar edebiyatın da temel metinlerinden olan akâidnâmeleri konu edinen müstakil bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit, aynı zamanda tezin konusunun belirlenmesine fırsat vermiştir. Bu konuda hocam Prof. Dr. Bilal Kemikli'nin yönlendirici ve teşvik edici çabaları da etkili olmuştur.

Kahir ekseriyeti yazma halinde olan eserleri, memleketimizin çeşitli yerlerine dağılmış halde bulunan ilgili kütüphanelerin katalogları ve tozlu rafları arasından bulup seçmek bir hayli zaman almıştır. Ancak yazma eserlerin internet ortamında araştırmacıların hizmetine sunulduğu resmî ve gayr-ı resmî bazı siteler bu zaman probleminin aşılmasında bir nebze olsun yardımcı olmuştur. Buna rağmen çalışmanın, oldukça uzun bir dönem olan Osmanlı Devleti dönemini kapsamı dolayısıyla malzeme toplama aşaması hem güç olmuş hem de uzun sürmüştür.

Çalışma, konusu itibariyle edebiyat, kelam, din eğitimi gibi bilim dalları ile kuvvetli irtibatı olan bir çalışmadır. Bu bilim dallarına bir takım katkılar sağlayacağı hususu da aslında izahtan vârestedir. Tezin disiplinler arası bir çalışma olması, özellikle değişik disiplinler ile alakalı kaleme alınmış bilimsel çalışmalardan faydalanmayı zaruri kılmaktaydı. Bu çalışma hazırlanırken hiç şüphesiz bazı benzer çalışmalar belirli yönleriyle örnek alınmıştır. Nitekim Prof.Dr. Metin Akar'ın *Türk Edebiyatı'nda Manzûm Miracnâmeler* adlı tez çalışması bunlardan biridir.

Netice olarak, her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bir takım eksikliklerin olması kaçınılmazdır. Ancak bu tez çalışması, ele aldığı konu itibariyle yapılan ilk müstakil çalışmadır. Dolayısıyla manzûm akâidnâme türü ve akâidnâme yazma geleneği hakkında yapılacak çalışmalara bir giriş ve başlangıç olarak görülmelidir. Bu konu etrafında yapılacak sonraki çalışmalar sayesinde hem mezkur geleneğin hem de bu edebî türün mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

Kütüphanelere olan seyahatlerimizden ve yazma eserlerin belirli bir ücret karşılığı temin edilmesinden kaynaklanan bazı maddî külfetlerin yükünü üzerimden kaldıran Türk Petrol Vakfı'nın başta değerli başkanı Prof. Uğur Derman Beyefendi olmak üzere tüm yetkililerine sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmaya bizi teşvik eden ve her aşamada desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Bilal Kemikli'ye, rehberlik hususunda yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Hatice Şahin ve Prof. Dr. A. Saim Kılavuz hocalarıma, bazı çalışmaların temininde yardımcı olan Prof. Dr. Cağfer Karadaş'a ve özellikle tezimizin tashihinde ve diğer bazı hususlarda yardımlarını esirgemeyen kıymetli meslektaşım Kenan Özçelik'e teşekkürü borç bilirim. Çalışmamızı dil açısından inceleyen Dr. Şükrü Baştürk'e, Yrd. Doç.Dr. Süleyman Eroğlu'na ve çalışmalarımın her safhasında yardımlarını gördüğüm Dr. İlhami Oruçoğlu ve Dr. Şevket Yıldız'a teşekkür ederim.

Bursa 2011

Ali İhsan Akçay

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	14
TÜRK EDEBİYATINDA MANZÛM AKÂİD-NÂMELER	14
1. TERCÜME AKÂİDNÂMELER	15
1.1 İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Fıkh-ı Ekber ve el-Vasıyye Adlı Eserlerinin Manzûm Tercümelere	16
1.1.1 Terceme-i Fıkh-ı Ekber, Âlemî	17
1.1.2 Nazm-ı Fıkh-ı-Ekber, Seyyidî	22
1.1.3 Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukırrî	27
1.2 Emâlî Kasîdesinin Manzûm Tercümelere	31
1.2.1 Lâmiyye-i Kelâmiyye, Hoca Sadettin Efendi	32
1.2.2 Tercüme-i Akâid-i Lâmiyye 'alâ Mezheb-i Mâturidiyye, Şem'î	39
1.2.3 Terceme-i Kasîde-i Yekûlu'l- Abd, Visâlî	44
1.2.4 Kasîde-i Emâlî Türkçe Tercüme-i Manzûmesi, Yanyalı Hafız Refî' Efendi	48
1.3 Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniye'sinin Manzûm Türkçe Tercümesi	53
1.3.1 Terceme-i Akâid-i Nûniyye, Müellifi Meçhul	53
1.4 Molla Câmî'nin İtikadname'sinin Türkçe Manzûm Tercümesi	57
1.4.1 Zübdetü'l-'Akâid, (İtikad-nâme Tercümesi), Duhâni-zâde Velî	57
1.5 Birgivî'nin Vasiyetnâme'sinin Türkçe Manzûm Tercümesi	64
1.5.1 Manzûm Vasiyet-nâme, Bahtî	64

2.	TELİF AKÂİDNÂMELER.....	72
2.1	Tevhîd-i Hak, Nahîfî	72
2.2	Nazmu'l-Leâlî, Rızâî	79
2.3	Kasîde-i İ'tikadiyye, Vecihi Paşazâde.....	92
2.4	Türkçe İtikad Manzûmesi, Veled Çelebi İzbudak	94
	İKİNCİ BÖLÜM	98
	AKÂİDNÂMELER'İN TAHLİLİ.....	98
1.	EDEBÎ BİR TÜR OLARAK AKÂİDNÂME	99
2.	AKAİDNAME GELENEĞİNDE MUHİTLER.....	101
3.	TÜRKÇE AKÂİDNÂMELERİN KAYNAKLARI	104
3.1	Fıkh-ı Ekber	105
3.2	Kasîde-i Emâlî	113
3.3	Kasîde-i Nûniye	119
3.4	Vasiyetnâme-i Birgivî	126
3.5	İtikadnâme	132
4.	AKÂİDNÂMELERİN DİNÎ TEDRİSATTAKİ YERİ	135
	İmâm-ı Azam Fıkh-ı Ekber ve Tesir Sahası.....	138
	Rızâî İshak Zencanî'nin Akâidnâmesi ve Tesir Sahası	139
	Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniye'si ve Tesir Sahası	140
	Ûşî'nin Emâlî Kasîdesi	141
	Birgivî'nin Vasiyetnâmesi ve Manzûm Tercümesi'nin Tesir Sahası	142
5.	AKÂİDNÂMELERDE TARİHİ VE SOSYAL MUHTEVA.....	146
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	151
	TERCÜME-İ AKÂİD-İ NUNİYYE.....	151
	1.Nüsha Özellikleri	152
	2.Metnin Kuruluşuna Dair Açıklamalar	152
	SONUÇ	180
	KAYNAKÇA	182
	Yazmalar:.....	182

Kitaplar:	182
Tezler:	185
Makaleler	187
E-Kaynak:	192

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AÜDTCD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
a.y.	Aynı yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
EÜSBE	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
HÜEFD	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
m.	Miladî
md.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nu.	Numara
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SÜSBED	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDEA	Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	Basım tarihi yok
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume
vr.	Varak
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

İslami ilimlerin usullerine ve fûrû'una müteallik nazmedilen manzûm tefsir ve hadisler, akâidnâmeler, manzûm fıkıh ve ilmihâller, manzûm siyerler gibi dinî-edebî türlerin yanı sıra mezkûr ilimlerin bir alt dalı yahut önemli bir mevzuu hakkında yazılan manzûmeler de bulunmaktadır. Manzûm ferâizler, hicretü'n-Nebîler, miracnâmeler, menâsik-i haclar, mucizâtü'n-Nebîler bunlardan sadece birkaçıdır. Bu manzûmelerin kâhir ekseriyeti öğretici mahiyette yazılmışlardır.

Dinî edebî türlerimizin edebiyat tarihimizdeki önemine dikkatlerimizi çeken ilk isimlerden olmalarından dolayı Agâh Sırrı Levend¹ ve Âmil Çelebioğlu²'nu minnet ve şükranla yâd ederken, son yıllarda artarak devam eden bu tür araştırmalara katkıda bulunmayı vazife addettik. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı akâidnâme geleneğinin Türk Edebiyatındaki serüvenini takip etmek suretiyle, dinî-edebî bir tür olarak yerinin ve öneminin ortaya konulmasıdır.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun kapsam, yöntem ve aşamaları belirtilmiştir. Birinci Bölüm, iki ana başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde tercüme ve telif manzûm Türkçe akâidnâmeler tek tek çeşitli yönleriyle ele alınarak tanıtılmış ve yazarlarının biyografileri tespiti çalışılmıştır. Keza manzûmelerin şekil özellikleri incelenmiştir. Tezin bu bölümünde monografik yöntem benimsenmiştir. Bu bölümde ayrıca, manzûmelerin hangi gaye ile yazıldığı, hedef kitlesinin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹ Bkz. Agâh Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 75.

² Bkz. Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları** İstanbul 1998, ss. 349-365.

İkinci Bölümde, Türkçe akâidnâmeler monografik ve analitik yöntemlerle tahlile gayret edilmiştir. Bu bölümde akâidnâmelerin bir tür olup olmadığı hususu teorik olarak tartışılmış; Türkçe akâidnâmelerin kaynakları, medrese müfredatında ve diğer öğretim ortamlarında okunup okunmadıkları ele alınmıştır. Türkçe manzûm akâidnâmelerde İslam inancının temel meselelerinden hangilerine temas edildiği, yer alan edebî sanatlar, akâidnâmelerin üslupları ve edebî kıymetleri ele alınmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü'nde, örnek bir akâidnâme metni verilmiştir. Hızır Bey'in Arapça nazmettiği *Kasîde-i Nûniye*'sinin manzûm Türkçe tercümesi olan *Terceme-i Akâid-i Nûniye* adlı bu eser, öncelikle Osmanlı sahasında nazmedilen ilk akâidnâme olması kuvvetle muhtemel olan *Kasîde-i Nûniye*'nin Türkçe nazmen tercümesidir. *Kasîde-i Nûniye*'nin müellifi olan Hızır Bey, hem eserleri hem de yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla Osmanlı'nın ilmî paradigmasının oluşumunda etkili olmuş kurucu bir şahsiyettir. Kasidenin Türkçe nazmen tercümesini incelediğimizde, iki ayrı şairin elinden çıkmış olduğu intibahı vermektedir. Bu tercümenin metin olarak tercih edilmesinde yukarıda saydığımız sebepler etkili olmuştur.

Özellikle, talimî mahiyet arz ettiklerinden tasannua yer verilmeyen metinler olarak bilinen bu tür eserlerin birçoğunun, zannedildiğinin aksine kuru bilgi yığınının ibaret olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden, bu bölümde bizi en çok zorlayan husus hem didaktik hem de edebî değeri haiz olan manzûmelerin analizinde kullanılacak hususi bir metodun bulunmayışı olmuştur.

Çalışmamız Osmanlı İmparatorluğu devri Anadolu sahasında Türkçe kaleme alınan metinleri kapsadığından oldukça uzun bir dönemi ilgilendirmektedir. Bu yüzden tespit ettiğimiz Çağatayca iki akâidnâme bu lehçe üzerine ihtisas gerektirdiğinden ve diğer malzemenin tahliline yeterli zaman bırakmayacağından, çalışmamızda sadece kısaca zikredilmek suretiyle yer bulmuştur. Kullanılan materyaller kütüphanelerde yapılan incelemeler ve katalogların taranarak materyalin tespiti neticesi internet ortamından da yararlanılarak elde edilmiştir.

Araştırmayı nihayete erdirmemize yakın bir zamanda tespit ettiğimiz bazı metinler, incelemeye tabi tutulmamakla beraber, tespit edilmiş olmaları itibariyle bile, geleneğin tebellür etmesinde ve ne büyüklükte bir hacme sahip olduğunun tespitinde yarar sağlamışlardır. Nitekim bu tespitler sonucu akâidnâmeler hakkında daha sağlıklı yorum

yapma imkânı elde edilmiştir. Türk İslam Edebiyatı'nda akâidnâme geleneğini incelemeye başlamadan önce, didaktik metinlerin kısa tarihçesinin yanında edebiyatımızı hem şekil hem de muhteva yönüyle derinden etkileyen Arap ve Fars edebiyatlarında bu geleneğin izini sürmek yerinde olacaktır.

Manzûm Akâidnâme Geleneği

Manzûm akâidnâme geleneğinin, didaktik edebiyatın bir parçası olması hasebiyle öncelikle didaktik edebiyatı kısaca ele almakta fayda vardır. Didaktik manzûmelerin ilk örnekleri eski Yunan ve Hint ilmî geleneğinde bulunmaktadır. Özellikle eski Hint geleneğinde matematik ile ilgili öğretici manzûmeler tespit edilmiştir.³ Keza şairler ile filozoflar arasında çekişmelerin olduğu ilk dönem felsefe ve düşünce metinleri de şiir şeklinde kaleme alınmışlardır.⁴

İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında ilk yazılı inanç manzûmelerine hemen tamamı dinî olan ve Budist Uygurlar'ın meydana getirdikleri Burkancı Edebiyat'ta rastlandığı tespit edilmiştir. Bu edebiyat içerisinde *İnanç Manzûmesi* adlı dinî metin dikkat çekicidir.⁵ Buda'nın vaazlarından oluşan ve Sutra adı verilen metinlerin içinde dinî ve ahlakî didaktik metinler bulunmaktadır.⁶ Bu metinler dini düşünceyi desteklemenin yanında halkın dine olan iştiağını estetik olarak ifade edebilmesine de imkân tanımış olmalıdır.

Burkan edebiyatı içerisinde telakki edilen Pratyaya adlı dinî mahiyetteki bir manzûmede şairin "Her zaman söylenmek için, başkalarına gerek olur düşüncesiyle, canlılara faydalı olsun ve burkan olsunlar" şeklindeki ifadelerinden nazmın, dinî düşünceyi yayma ve öğretme gibi faydalarının da bulunduğunu söylemek mümkündür.⁷

Ünlü dil bilgini Câhız (ö. 255/869): "Şiiri ezberlemek nefse daha hoş gelir ve şiir bir kez ezberlendi mi daha çok kalıcı olur"⁸ diyerek nazmın uzun süre hafızada kalabilme özelliğine dikkatlerimizi çekmiştir.

Âmil Çelebioğlu ise, dinî konuların manzûm olarak yazılmasını şu sebeplere bağlamıştır:⁹

³ Bkz. Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiiri'nde Didaktik Şiirler", *AÜDTCFD*, 47, 2 (2007), s. 148.

⁴ İhsan Fazlıoğlu, "Varlığın Manzum ve Mensur Tasavvuruna Giriş, Dîbâce, Kış 2001, Sayı 11, s. 4-5. <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=35>

⁵ A. Bican Ercilasun, "Başlangıçtan XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klasikleri*, C. I, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul, 1985, s. 81.

⁶ Ercilasun, *a.g.m.*, s. 83.

⁷ Ercilasun, *a.g.m.*, s. 81-82.

⁸ Bkz. Kadri Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *U.Ü. İ. F. D.*, 2009, C. XVIII, S. 1, s. 173

⁹ Bkz. Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", s. 350-351.

- a. Nâzımın şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu
- b. Tercüme eserlerde eserin aslının da manzûm oluşu
- c. Talimî konularda manzûm yazma geleneğinin mevcudiyeti
- d. Nazire yazma geleneği
- e. Kolay okuma ve ezberleme

Şiir ve müziğin nicelik yönünden aynı olmasından dolayı nazımın, muhayyileyi tahrik gücü ve tıpkı müzikte olduğu gibi insan nefesine olan olumlu etkisi olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁰

İslamî Edebiyat'ta didaktik manzûmelere ilk olarak Arap Edebiyatı'nda rastlanmaktadır.

I- Arap Edebiyatı'nda Manzûm Akâidnâme Geleneği

Din, tarih, dil, fabl, astronomi, ahlak vb. alanlarda konuların ezberlenerek akılda kalmasını kolaylaştırma amacıyla nazmedilen şiirlere Araplar *eş-şi'ru't-ta'limî* veya *eş-şi'ru'l-ilmî* adını vermişlerdir. Ortaya çıkışı Cahiliyye Dönemi'ne kadar götürülmekle beraber, Arap talimî şiir geleneğinin¹¹ daha ziyade kasîde ve urcûze nazım şekli ile karşımıza çıkan asıl örneklerinin ise, Emevîler ve Abbasiler döneminde ortaya çıktığı söylenmektedir. Bu şiir, dönemin öğretim kurumu olan mescit ve medresetü'l-küttâblarda ezberletilmekteydi.¹²

Emeviler döneminde, hicri I. yüzyıl ve II. yüzyılda, Arap filolojisi merkezli olmak üzere fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslami ilimlerde görülmeye başlanan öğretici manzûmeler, Abbasiler devrinde de şekil ve kullanılan kelimeler itibarıyla değişikliğe uğrayarak devam etmiştir.¹³

¹⁰ İhsan Fazlıoğlu, "Bir Bilgi Türü Olarak Şiir Üzerine Bir Taslak", **Sarıç: Aylık Edebiyat Dergisi**, Kasım 1997, Sayı 1, s. 16-17.

¹¹ Bkz. Tuzcu, *a.g.m.*, 148 -150.

¹² Bkz. Kadri Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *a.g.m.*, s. 205.

¹³ Bkz. Yıldırım, *a.g.m.*, s.154.

Şifahi kültürün ağır bastığı ve yazının henüz yaygınlaşmadığı ilk dönem öğretim kurumlarında ezber, azami öneme sahiptir. Câhız (ö. 255/869)'ın "Şiiri ezberlemek nefse daha hoş gelir ve şiir bir kez ezberlendi mi daha çok kalıcı olur"¹⁴ sözü de dikkate alındığında talimî edebiyatın ortaya çıkışı daha iyi anlaşılacaktır. Bu durum recez ve kasîde nazım şekillerinin önem kazanmasını sağlamıştır. Nesre göre ezberlenmesi daha kolay olan nazım ön plana çıkmasıyla beraber recez, kasîdeye nazaran yine ezberlenmesi daha kolay olduğundan tercih edilmiştir. Nitekim İbn Sînâ, çocuklara önce recez sonra da kasîdenin öğretilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵

Akâid, tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerde telif edilen didaktik manzûmelerin öncülüğünü Abbâsî devrinin başlarında, bu alanda bolca eser veren bir şair olarak zikredilen ve bu yönüyle de Ebân b. Abdilhâmid el-Lâhikî (öl.200/815) üstlenmiştir.¹⁶ Bu şairin *Oruç ve Zekât Manzûmesi* adlı bir eseri bulunmaktadır.¹⁷

Arap Talimî Edebiyatı'nın bir kolu olarak ortaya çıkan Arapça akâidnâmeler tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1. Abbasilerin ilk dönem şairlerinden Hârûn Mevlâ'l-Ezd'in filin yaratılışı hakkında bir manzûmesi bulunmaktadır.¹⁸
2. Mutezilenin Bağdat ekolünü kuran Bişr b. El-Mu'temir'in dinler ve mezhepler hakkında nazmettiği şiirlerinin¹⁹ yanında kelama dair ilk muhammes örneğinin ona ait olduğu ileri sürülmektedir.²⁰
3. Sönmez Kutlu'ya göre inanç esaslarını manzûm olarak ilk ele alan Emevî dönemi hiciv şairlerinden ve itikadi mezheplerden Mürcie'ye mensup olan Sâbit Kutnâ (110 /728)'dır. Eserinin ismi ise *İrcâ Kasîdesi*'dir. İkincisi ise

¹⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s.155, 173.

¹⁵ Bkz. Tuzcu, *a.g.m.*, s. 155.

¹⁶Bkz. Tuzcu, *a.g.m.*, s. 165. Bu zat bazı edebiyat tarihçilerince Arap didaktik şiirinin mucidi kabul edilmektedir. Bkz. Aynı makale, s.160.

¹⁷ Bkz. Tuzcu, *a.g.m.*, s. 165. Ayrıca bkz. Yıldırım, *a.g.m.*, s. 179-180.

¹⁸ Bkz. Yıldırım, *a.g.m.*, s. 191.

¹⁹ Bkz. *a.g.m.*, s. 181.

²⁰ Yahya Suzan, **Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmis**, Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E. Doğu Dilleri ve Edebiyatları A.B.D., (Danışman: M. Faruk Toprak), Ankara 2008, s. 217.

yine Kutlu tarafından tespit edilen Muhârib b. Disâr(116/734)'ın yazdığı *İrcâ Kasîdesi (II)* 'dir.²¹

4. Mâtürîdi kelamcılarının²² Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî'nin *Emâlî Kasîdesi*, Mâtürîdiyye akaidine dair yazılan ilk manzûm eserdir.²³ Bu kasîde aşağıda genişçe ele alınmıştır.
5. Uşî'nin Emâlî'sinin Nüreddîn Ebû'l-Hasan Alî b. Abdullâh eş-Şâzili²⁴ (591-656/1195-1258) ve Bahauddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. İsmail el-İbşîti²⁵ tarafından gerçekleştirilen iki adet tahmisi de Arapçadır.
6. İmâm-zâde Rüknuddîn Sedîduddîn Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şargî el-Buhârî (491-573/1098-1177)'nin 1164 senesinde telif ettiği *Ukûdü'l-'Akâid fi Fünûni'l-Fevâid*²⁶
7. İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) selefîyye akaidinin halk arasında yayılması için aruz vezninin kâmil bahrinde yazdığı ve 5949 beyitten oluşan *el-Kasîdetü'n-Nûniye* adlı eseri.²⁷
8. Kâdiriye tarikatı şeyhlerinden Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî'nin 79 beyitlik (ö. 619/1222} *el-Akîdetü's-Şeybâniyye* adlı manzûmesi.²⁸
9. Fakîh, dilci, şair ve mukri olan Yahya b. Yusuf es-Sarsarî (ö. 656/1258)'nin, *Akîdetü's-Sarsarî* adlı akâidnâmesi.²⁹

²¹ Sönmez Kutlu, “ İlk Mürcî Metinler: İrcâ Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)”, **AÜİFD.**, XXXIX (1999), ss. 239-252.

²² Bkz. A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 425.

²³ M.Şerafeddîn Yaltkaya,“Türk Kelâmcıları”, **Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası**, Yıl 5, S. 23, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1932, s. 5.

²⁴ Manisa İl Halk Kütüphanesi:45Hk1655/1;https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=68302>

²⁵ Bkz. Yahya Suzan, a.g.tz., s. 217.

²⁶ Bkz. Recep Cici, “İmamzâde Muhammed b. Ebu Bekir”, **DİA**, C. XXII, s. 210-211. Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye**, I-XV, c. III, Beyrut 1414/1993, s. 171. Eserin yazma bir nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 2327;

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=63609

²⁷ Bkz. M. Sait Özervarlı, “el-Kasidetü'n-Nûniyye”, **DİA**, XXIV, s. 570.

²⁸ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “el-Akîdetü's-Şeybâniyye”, **DİA**, II, s.258-259. Bu kasidenin metni için bkz. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=2179.

²⁹ Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemü'l-Müellifin**, c. IV, s. 120. Manzumenin bir nüshası için bkz. http://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00000007

10. Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) *el-İ'lâm bi-Hudûdi Kavâidi'l-İslâm* adlı çocuklar için yazdığı, islamın beş şartını işleyen eseri³⁰
11. Tâhir b. Arabşâh el-İsbahânî (ö. 786/1384) *Nazmu'l-Cevâhir* adlı bir akâidnâme nazmetmiştir.³¹
12. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Makasîd* adlı kelâma ait eseri Kâtip Çelebi'ye göre nazmedilmiş olup günümüze ulaşan bir nüshası henüz tespit edilmemiştir.³²
13. Asıl ismi *Cevâhiru'l-Akâid* olan *Kasîde-i Nûniyye*, İstanbul kadısı Hızır Bey'e (ö. 1459) aittir. 105 beyitten müteşekkil olan aruz vezninin daha ziyade Arap aruzunda bulunan tam basît bahrinde yazılmıştır.³³
14. *Kasîde-i Nûniyye*'nin Arapça bir tahmisi ve bir adet de tesmîn'i vardır. Tahmîs Muhammed el-Mukrî Şumnuvî'ye ait olup manzûme, *Tahmîs u Kasîdeti'n-Nûniyye* diye isimlendirilmiştir.³⁴ Tesmîn'in müellifi belli değildir.³⁵
15. Alâaddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Şeref (el-Müşerref) el-Mardinî (15.yy.)'nin *Nazmu Akâidi'l-Mardinî* adlı aruz vezninin basît bahrinde nazmedilmiş bir mîmiyyedir.³⁶
16. Neseî (ö. 537/1142)'nin meşhur *Akâid*'i de iki ayrı müellif tarafından Arapça nazmedilmiştir. İlki Tacizâde Cafer Çelebi'ye³⁷; ikincisi ise Çorumlu Damadzâde Ebûbekir (ö. 1203/1789)'e³⁸ aittir.

³⁰ Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", **DİA**, XXIV, s. 117.

³¹ Manzumenin bir nüshası için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 05 Ba 1822/3. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=29269

³² Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Makasîd", **DİA**, XXVII, s. 421.

³³ Bkz. M. Said Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", **AÜİFD**, c. XXVI., s. 571. Makaleye internetten ulaşılabilir: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/731/9316.pdf>. M. Said Yazıcıoğlu, "Hızır Bey", **DİA**, XVII, s. 414.

³⁴ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4711 arşiv nosu ile kayıtlıdır.

³⁵ Milli Kütüphane, Koleksiyon: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4493 arşiv nosu ile kayıtlıdır.

³⁶ http://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00000035

³⁷ Manzumenin yazma bir nüshası için bkz. Milli Kütüphane, Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Arşiv No: 06 Mil Yz A 4800/4, Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar. Eser kardeşi Sa'dî Çelebi'ye de atfedilmektedir. Bkz. Ömer İshakoğlu, "Tâcizâde Sâdi Çelebi ve Semai Müennes Kasidesi" **İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası**, S. 12, 2008, s. 63.

³⁸ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "el-Akaidü'n-Neseî", **DİA**, II, s.218. Manzumenin yazma bir nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Katalog No: 19 Hk 966/2

17. Tefîzânî'nin kaleme aldığı ve Neseffî'nin mezkur eserinin en meşhur şerhi olan *Şerhu'l-Akâid* de Ömer b. Mustafa et-Tarablusî ile Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî tarafından *Îzâatü'd-Dücünne fî Akâid-i Ehli's-Sünne* adıyla nazmedilmiştir.³⁹
18. İslam dünyasında meşhur olan ve üzerine birçok çalışma yapılan diğer bir akâidnâme ise sufi meşrep olan Burhânuddîn Ebû İshak İbrahim b. İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) Eş'arî mezhebinin görüşlerini yansıttığı *Cevheretü't-Tevhîd* adlı eseridir. Bir gecede nazmedildiği söylenen manzûme 144 beyittir.⁴⁰ Manzûme halen okunmakta ve ezberlenilmektedir. Cep kitabı boyutunda baskısı da mevcuttur.⁴¹
19. Müellifini tespit edemediğimiz ve asıl adı *Hadâiku'l-Fusûl ve Cevâhiru'l-Usûl* olmakla birlikte Salahaddin Eyyûbî'ye takdim edilip onun tarafından mekteplerde okutulması emredildiği için *el-'Akâidetü's-salâhiyye* diye meşhur olan akâidnâme.⁴²

Selefiyye akâidine dair yazılan akâidnâmelere şu örnekleri vermek mümkündür:

1. Hafız b. Ahmed b. Ali el-Hakemî (H. 1377)'nin *Süllemi'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl fî Tevhîdi'llâhi ve't-Tibâ'ir-Resûl* adlı akâidnâmesi ile Salih b. Ali el-'Amrî'nin bu esere yazdığı yine manzûm *Tetimmetü'l-Fusûl li-Süllemi'l-Vusûl* adlı tetimmesi.⁴³
2. Abdullah eş-Şemrânî'nin 210 beyitten müteşekkil el-'Akâidetü's-Seffârîniyye adlı akâidnâmesi.⁴⁴
3. Fahrüddîn b. ez-Zübeyr Ebû'l-'Aliyye'nin nisbeten kısa bir manzûme olan *ed-Dürretü's-Sittîniyye fî Telhîsi'l-'Akâidetü's-Sünniyye* ve tevhid, şirk gibi

³⁹ Bkz. Yavuz, *a.g.md.*, s. 219.

⁴⁰ Bkz. Emrullah Yüksel, "Cevheretü't-Tevhîd", *DİA*, VII, s. 457.

⁴¹ Bkz. Burhanuddin İbrahim b. İbrahim el-Lekanî, *Metnü Cevhereti't-Tevhîd*, Dârü's-Selâm Yay., Kahire 1428/2007.

⁴² Manzumenin tam metni için bkz. <http://alkadri.jeeran.com/altsuf/59.htm>

⁴³ Bkz. Hafız b. Ahmed b. Ali el-Hakemî (H. 1377)'nin *Süllemi'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl fî't- Tevhîd*, Dârü's-Selâm Yay., Kahire 2010.

⁴⁴ Abdullah eş-Şemrânî, *Kitâbu Câmi'u'l-Mütûni'l-'İlmiyye*, Medâri'l-Vatan Matbaası, 1425/2004.

konuları ele aldığı 66 beyitlik *el-Vâcibâti'l-Mütehattimâti'l-Ma'rife* adlı akâidnâmeleri.⁴⁵

4. Ebû Davud es-Sicistânî'nin oğlu Abdullah tarafından da manzûm bir selef akâidesi yazılmıştır.⁴⁶
5. Ömer b. Ebi'l-Hasen el-Hanbelî'nin aruzun vâfir bahrinde nazmettiği *Akîde* isimli lâmiyyesi de bir akâidnâmedir.⁴⁷
6. İbn Teymiye (ö. 728/1328)'nin akaide dair muhtasar risalesi olan *Akîdetü'l-Vâsıtyye*'si günümüz alimlerinden Ebû'l-Mesâkîn Eyte 'Abbu tarafından 2006 senesinde *Nazmu Akîdeti'l-Vâsıtyye* adıyla nazmedilmiştir.⁴⁸
7. Yine günümüzde nazmedilen akâidnâmelerden biri de Mekkeli meşhur alim Muhammed Alevî el-Malikî (ö. 2004)'ye ait *Akîdetü'l-Avâm* adlı manzûmedir.⁴⁹
8. Fehd İbn Muk'id İbn Hâsin en-Nüfey'î el-'Uteybî'nin *el-Manzûmatü'l Elfiyye Fî Mesâili'l-İ'tikâdi's-Selefiyye Kulâdetü'z-Zeberced Fi Nazm Ma Ya'tekidu İbn Muk'id*, 1190 beyitlik akâidnâmesi, yeni yazılan bir manzûmedir.⁵⁰

Ali Bahâurrahman el-Mennân'ın İbaziyye mezhebinin görüşlerini yansıtan *Envâru'l-Ukûl fi't-Tevhid* adlı akâidnâmesi, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamîd es-Sâlimî tarafından ziyade beyitler ile genişletilmiş ve şerh edilmiştir.⁵¹

⁴⁵ Bkz. Fahrüddîn b. ez-Zübeyr Ebu'l-'Aliye, *el-Manzûmâtü'l-Eseriyyetü fi'l-'Ulûmi's-Şer'iyye*, Mektebetü'l-Furkân, 'Acmân 1419/1999.

⁴⁶ Bkz. A. Saim Kılavuz, "Akaid", *DİA*, c. II, s. 215.

⁴⁷ Bkz. http://www.refaiya.uni-leipzig.de/receive/RefaiyaBook_islamhs_00000006

⁴⁸ Bkz. Ebu'l-Mesâkîn Eyte 'Abbu, *Nazmu Akîdeti'l-Vâsıtyye*, Cerîdetü's-Sebil, Top Press, Rabat 1428/2007.

⁴⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_Alawi_al-Maliki. Eserin metni ve İngilizce açıklaması için bkz. <http://www.daralhadith.org.uk/?p=694>

⁵⁰ Bkz. Fehd İbn Muk'id İbn Hâsin en-Nüfey'î el-'Uteybî'nin *el-Manzûmatü'l Elfiyye Fî Mesâili'l-İ'tikâdi's-Selefiyye: Kulâdetü'z-Zeberced Fi Nazm Ma Ya'tekidu İbn Muk'id*, Dâru Belensiye, Riyad 2001.

⁵¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Hamîd es-Sâlimî, *Behcetü'l-Envâr Şerhu Envâri'l-Ukul fi't-Tevhid*, Mektebetü'l-İstikame, Maskat, 2003. Ayrıca bkz. Orhan Ateş, Bir İbâdî Çocuk İlmihali "Telkînü's-Sıbyân", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, II/1 (Bahar 2009), s. 81, Dipnot: 16.

II- Fars Edebiyatı'nda Manzûm Akâidnâme Geleneği

Fars Edebiyatı'nda tespit ettiğimiz akâidnâmeler şunlardır:

1. Molla Câmi diye meşhur olan Nûreddin Abdurrahmân-ı Câmi (ö. 898/1492)'ye ait olan *İtikadnâme* adlı manzûme Farsça bir akâidnâmedir.⁵² Câmi'nin *İtikadnâme*'si nüshalara göre farklılık arz etmekte olup 221-225 beyit arasında değişmektedir.⁵³ Manzûme Duhânî-zâde Velî tarafından Türkçe nazmen tercüme edilmiştir. Bu tercüme aşağıda genişçe ele alınacaktır.
2. *Necm-i Zebrekân*, mütercimi bilinmeyen Farsça manzûm *Emâlî* tercümesidir. Hafız Refî Efendi'nin *Emâlî* tercümesi ile birlikte neşredilmiştir. *Emâlî Kasidesi* ile aynı vezinde olmakla birlikte kafiyesi "lâmiyye"den "hemziyye"ye çevrilmiştir.⁵⁴

Kataloglarda⁵⁵ Farsça olarak zikredilmekle beraber Kürtçe olduğunu tespit ettiğimiz Mollâ Halîl Siirdî'ye ait (ö. 1841)'nin *Nehcü'l-Enâm* adlı akâid manzûmesi adlı eseri 274 beyitten müteşekkildir. Ayrıca Ahmed Hânî (1651-1707)'ye ait *Akîdeya İmân* adlı Kürtçe bir manzum akâidnâme daha bulunmaktadır.⁵⁶

⁵² Bkz. Meliha (Tarıkâhya) Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", **Necati Lugal Armağanı**, TTK Basımevi, Ankara, 1968, S. 649-701.

⁵³ Bkz. Anbarcıoğlu, *a.g.m.*, s. 651.

⁵⁴ Bkz. Kemal Edip Kürkcüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye" **AÜİFD.**, C. III, S. I-II, TTK Basımevi, Ankara 1954, s. 2.

⁵⁵ Bkz. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Katalog nu. 06 Mil Yz A 5752. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=132239; Aynı kütüphanede bulunan diğer iki nüsha için bkz. 06 Mil Yz A 5771 ve 06 Mil Yz B 70.

⁵⁶ Bkz. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Katalog nu. 21 Hk 751/3. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Turgut Karabey, "Ahmed-i Hânî Hayatı Eserleri ve Mem O Zîn Mesnevisi" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 30 (2006), ss. 57-64.

III- Türkçe Manzûm Akâid-nâmeler

Türk İslam Edebiyatı'nda akâidnâme geleneğine bakıldığında bu geleneğin sağlam temellere dayandığını görmek mümkündür. Edebiyatımızda çok sayıda akâidnâme kaleme alınmış olması ise, bu tezin geçerliliğini kanıtlayan en önemli etkidir. Bu durum çalışmanın kapsamı içerisine, edebiyatımızda yazılan bütün akâidnâmelerin alınmasını son derece güçleştirmiştir. Öyle ki aşağıda zikredilecek olan akâidnâmelerin, tezin nihayetine yakın bir zamanda tespit edilmesi ve bir kısmının yurt dışında bulunmasından dolayı ulaşma imkânı bulunamayışı gibi bazı sebeplerle bu çalışmada ele alınmamıştır. Ancak bu akâidnâmelerin sadece varlıklarının tespitinin dahi ne derece önemli olduğu hususu izahtan varestedir. Yukarıda saydığımız sebepler dolayısıyla incelenemeyen Türkçe akâidnâmelerden bazıları şunlardır:

Tuhfe-i Selimiye der Akâid: Bir nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan adlı eserdir. Bu manzûmenin müellifi tespit edilememiştir.⁵⁷

Akâid Risalesi: Tunus Milli Kütüphanesi'nde bulunan Şâmiî (1128/1715'te sağ) adlı bir şaire ait, 360 beyitten oluşan, bu eser temin edilememiştir.⁵⁸

Zuhru'l-Masîr: Hibrî'nin adlı eseri olduğu tespit edilmiş ancak incelenmeye fırsat bulunamamıştır.⁵⁹

Ayrıca manzûm ve mensur karışık bir akâidnâme olan, Ali Rıza Konevî'nin *İmdâdü'l-Müslimîn* adlı eseri ile İlmî Mehmed'in *İtmâmü'l-Merâm min Nazmi'l-Kelâm*⁶⁰ adlı eseri müstakil bir çalışmaya namzettir.⁶¹

⁵⁷Manzumenin katalog bilgileri için bkz.

[⁵⁸Manzumenin katalog bilgileri için bkz. Cihan Okuyucu, "Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2000-2001, S. 7-8, s. 136.](http://searchit.princeton.edu/primolibrary/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&ct=display&fn=search&doc=PRN_VOYAGER526798&indx=14&recIds=PRN_VOYAGER526798&recIdxs=3&elementId=3&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dscnt=0&frbg=&tab=location&dstmp=1317593733454&srt=rank&mode=Basic&dum=true&tb=t&fromLogin=true&vl(1UIStartWith0)=contains&vl(freeText0)=tuhfeyi&vid=PRINCETON;http://www.worldcat.org/title/tuhfeyiselimiye/oclc/26189292&referer=brief_results.Ayrıcabkz.http://books.google.com/books/about/Tuhfe_i_Selimiye_der_akaid.html?id=Bnw-kgAACAAJ.Ayrıcabkzhttp://catalog.hathitrust.org/Record/009409339</p></div><div data-bbox=)

⁵⁹Muhittin Eliaçık, **Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri, I. Din Hizmetleri Sempozyumu Kitabı**, DİB Yay., 2008 Ankara, s. 663.

⁶⁰Eser hakkında Kelam A.B.D.'nda bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır. Bkz. Betül Büyükkkeçeci, **Kadızade İlmî Efendi'nin İtmâmü'l-Merâm min Nazmi'l-Kelâm Adlı Eserinin Tahlil, Çeviri ve Değerlendirilmesi**, EÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Muhittin Bağçeci, Kayseri 2005.

Manzûm ilmihâl niteliğinde olan bazı eserler müstakil birer akâidnâme olmadıklarından tez çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Manzûm ilmihâller müstakil bir çalışma konusudur. Ali Şir Nevâyî'nin *Sirâcü'l-Müslimîn*'i⁶², Sun'ullah Gaybî'nin *Hüdâ Rabbim Manzûmesi*⁶³, bu cümledendir. Bununla birlikte akâid ile ilgili meselelerin nasıl ele alındığına örnek teşkil etmesi açısından, manzûm ilmihallerden Bahtî ve Seyyidî'nin, eserlerinin akâidnâme kısmı incelenmeye çalışılmıştır.

⁶¹ Ali Rıza el-Hadimî el- Konevî, *İmdâdü'l-Müslimîn fî Beyân-ı Akâid-i'l-Mü'minîn*, y.y., t.y.

⁶² Tanju Oral Seyhan, Ali Şir Nevâyî-Sirâcü'l-Müslimîn I, *MTAD.*, C.II, S. 4 (Aralık 2005),s. 88-120.

⁶³ Bkz. Bilal Kemikli, *Sun'ullah Gaybi Divanı*, MEB Yay., İstanbul 2000. Ayrıca bkz. Bilal Kemikli, "Popüler Dinî Kültüre Dâir Bir Manzûme ve Üç Şâir: Hüdâ Rabbim Manzûmesi Etrafında Tartışmalar", *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, XIV (3-4), 2001, 492-500; Ayrıca bkz: "Huda Rabbim Manzûmesi Etrafında Tartışmalar", Dost İlinden Gelen Ses, Kitabevi Yay. İst. 2004, s. 153-173.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA MANZÛM AKÂİDNÂMELER

TÜRK EDEBİYATINDA MANZÛM AKÂİDNÂMELER

Akâidnâme türünün ilk örneklerine Arap Edebiyatı'nda rastlanmaktadır. Fars Edebiyatı'nda ise Arapça yazılanlara nazaran daha az örnek mevcuttur. Türk İslam Edebiyatı söz konusu olduğunda yine bol miktarda akâidnâme yazıldığını söylemek mümkündür. Türkçe manzum akâidnâmeler elbette bu çalışmada incelenenlerden ibaret değildir. Kütüphanelerdeki yazma envanterinin tebellür etmesi neticesi, tespit edilecek yeni manzum akâidnâmeler sayesinde bu türün dinî edebiyatımız içerisindeki yerini daha iyi tayin etmek mümkün olacaktır.

Kütüphanelerde tespit ettiğimiz Türkçe akâidnâmelerin bir kısmının tercüme, bir kısmının ise, telif olduğu görülmüştür. Bu bakımdan akâidnâmeler,

1. Tercüme Akâidnâmeler
2. Telif Akâidnâmeler

olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Çalışmamızda öncelikle tercüme akâidnâmeler ele alınacak ve böylece bu türün, Arap ve Fars Edebiyatı'ndan ne derece etkilendiği hususu daha iyi anlaşılacaktır. Tercüme akâidnâmeler, bu türün önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

1. TERCÜME AKÂİDNÂMELER

Türk İslam Edebiyatı'nın ortaya çıkışında Arapça ve Farsça'nın etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu etkilenme, edebiyatımız söz konusu olduğunda, ilk dönemlerden itibaren hem şekil hem de muhtevada kendini göstermektedir. İslam medeniyetinin ortak iki dili olan Arapça ve Farsça dillerinden ilmî eserlerin tercüme edilmesiyle başlayan harekete tercüme edebiyatı demek mümkündür. İslamlaşma ile birlikte, bu dinin esaslarını öğrenmek isteyen Türkler, İslamın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'i ve Sünnet'i anlamak istemişler ve doğal olarak Arapça eserlere müracaat etmişlerdir. Satırarası Kur'ân tercümelemleri, Türkçe hadis eserleri, fıkha müteallik eserler bu gayeye matuf olarak ortaya çıkmıştır.

Türk İslam Edebiyatında “tercüme hareketi” şu şekillerde cereyan etmiştir:⁶⁴

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktarılarak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

Akâidnâme geleneği de tercüme edebiyatımız içerisinde değerlendirilmesi gereken zengin bir gelenektir. Ancak bu gelenek Türk İslam Edebiyatı’nın tesisinde son derece önemli olan tercüme hareketi kapsamında bihakkın irdelenmemiştir. Şimdiye kadar müstakil bir çalışmaya konu olmamış olan akâidnâme geleneğimiz, talimî edebiyat ve tercüme edebiyatı içerisinde değerlendirilerek, mezkur iki alan için önemi ve yeri tespit edilmelidir. İncelediğimiz akâidnâmelerin yukarıda zikredilen hangi tercüme çeşitlerinden daha çok ikinci, üçüncü ve dördüncü guruba dahil olduğu görülmektedir.

Tespit ettiğimiz tercüme akâidnâmelerin manzum ve mensur altı adet kurucu- ana metnin çevirisi yahut naziresi olduğu tespit edilmiştir. “Akâidnâmelerin Kaynakları” bölümünde genişçe ele alacağımız bu eserler ve müellifleri şunlardır:

- a. *Fıkh-ı Ekber*- İmâm-ı Azâm
- b. *el-Vasıyye*- İmâm-ı Azâm
- c. *Kasîde-i Emâlî*- el-Ûşî
- d. *Kasîde-i Nûniye*- Hızır Bey
- e. *İtikadnâme*- Molla Câmî
- f. *Vasiyetnâme*- Birgivî

1.1 İmâm-ı A’zam Ebû Hanife’nin Fıkh-ı Ekber ve el-Vasıyye Adlı Eserlerinin Manzûm Tercümeleri

İmâm-ı Azâm’ın akâide dâir mensur iki eserinin nazmen Türkçe’ye aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu eserler *Fıkh-ı Ekber* ve *el-Vasıyye*’dir. *Fıkh-ı Ekber*’in iki adet manzum Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Bu tercümeler Âlemî ve Seyyidî’ye aittir.

El-Vasıyye ise Hücetü’l-İslam lakaplı Muhammed adlı bir şahıs tarafından nazmen tercüme edilmiştir.

⁶⁴ Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, Bahar, Konya 2006, s.130.

1.1.1 Terceme-i Fıkh-ı Ekber, Âlemî

Fıkh-ı Ekber İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bir akâid risalesi olup ehl-i sünnet akaidindeki hemen her konuyu ele alan bu kıymetli ve meşhur eserin manzûm ve mensur pek çok şerh ve tercüme bulmaktadır.⁶⁵ Eserin Türkçe nazmen tercümelerinden biri de aşağıda inceleyeceğimiz akâidnâmedir. Eserin, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2545/2 numarası ile kayıtlı nüshasını kullanılmıştır. Nüshanın tavsifi şöyledir:

Manzûme, harekeli nesih yazıyla yazılmış olup, her sayfada on bir satır vardır. Şapka filigranlı kağıt kullanılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkepledir. Sırtı, kenarları ve sertabı kahverengi meşin, miklebi, satırları sarı kağıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Abdullah Öztemiz'den satın alınmıştır. Manzûme, içerisinde bulunduğu risalenin 2a-6a varakları arasında bulunmaktadır. Müstensihi belli olmayan yazmanın istinsah tarihi 1154/1741'dir. Yazmanın içerisinde akaide dair biri manzûm olan iki eser daha vardır. Yazma aşağıdaki eserleri muhtevîdir:

Müellif:	Eser:	Arşiv No:
Nukırî	Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukirri	06 Mil Yz A 2545/3
?	Manzûme-i Esmâul-Hüsna	06 Mil Yz A 2545/1
Âemî	Manzûme-i Terceme-i Fıkhul-Ekber	06 Mil Yz A 2545/2
?	Terceme-i Vasîyet-i İmâm-ı A'zam	06 Mil Yz A 2545/9
Abdülmüfid	Manzûme-i Hadîs-i Erba'in	06 Mil Yz A 2545/4
Ahmed Üsküdârî	Şerh-i Kasîdetu Bânet Su'âd	06 Mil Yz A 2545/5
?	Risâle-i Ya'kûbiyye	06 Mil Yz A 2545/6
?	Terceme-i Behcet-i Tevârîh	06 Mil Yz A 2545/8
?	Fezâilü'l-İlm	06 Mil Yz A 2545/10
?	Sadrü's-Salâh	06 Mil Yz A 2545/7

⁶⁵ Bkz. Şerafettin Gölçük, Adil Bebek, "el-Fıkhü'l Ekber", *DİA*, C. XII, s. 544-547.

Manzumenin, çalışmanızın nihayetine yakın bir safhada tespit edilen diğer iki nüshası ise şunlardır:

a. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, arşiv no: Mecâmi-i Türkî Talat 131. Eserin müellifi olarak Alemî değil Alimî yazılı olup eser ismi de *Nazm-ı Akâid* olarak yazılıdır. Katalogda müellifin 1037'de sağ olduğu da yazılıdır. Nüshanın istinsah tarihi 1104/1692-93'tür. Eser 59 varak olarak kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılmış olup değişen sayıda satırdan oluşmaktadır.

b. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 1061/02 arşiv numarası ile kayıtlı nüshasının istinsah tarihi 1053/1643, müstensihisi Ali b. Fethullah Akhisârî'dir. 1053/1642-43'te istinsah edilmiştir. Eser risalenin 27b-30a varakları arasındadır. Arap-talik hattı ile yazılmıştır.

1. Adı

Akâidnâme, 1154/1740 tarihinde istinsah edilen nüshasında *Manzûme-i Akâid-i Tercüme-i Fıkhî'l- Ekber* olarak isimlendirilmiştir. Mısır Milli Kütüphanesi nüshası ise *Nazm-ı Akâid* olarak kayıtlıdır.

2. Müellifi

Manzûmenin müellifi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin Ankara Milli Kütüphane nüshasının temme kaydında 1154/1741 tarihi kayıtlıdır. Eserin, Balıkesir nüshasının istinsah tarihi ise, 1053/1643'tür. Manzûme bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin akaide müteallik konuları mensur eserinde dile getirdiğini belirten şair bu konuları, kolay ezberlenmesi ve akılda tutulması için nazma çektiğini belirtmektedir.⁶⁶

Ba' dehû Fahr-i ümem ya' nî İmâmu'l- A' zam
Serv-i şâbit kâdem ol gülşene oldı Nu' mân

Dimiş icmâlile tafşîli nedür imânun
Tayerân eyleyicek uçmağa ol rûhı revân

Ben de cem' eyleyüp ol gevher-i pâkîzeleri
Rişte-i nazma getürdüm ki kılam vird-i zebân

Ġaraż erbâb-ı mürüvvetden odur kim añalar
Bir du' â ile beni vaqt-i kırââtda hemân

4. Şekil Özellikleri

Akâidnâme 98 beyitten müteşekkildir. Âlemî manzûmesini kasîde nazım şekli ile yazmıştır. Manzûme aruzun remel bahrinin Fâilâtün (Feilâtün/) Feilâtün Feilâtün Feilün (/Fa'lün) kalıbıyla yazılmıştır.

5. İlk ve Son Beyitler

Âlemî manzûmesine Cenâb-ı Hakk'a şükürden sonra Resul-i Ekrem ile ehl-i beytine ve sahabe-i kirama salât ve selam ile başlamıştır:

⁶⁶ Manzumenin üslubunu ele aldığımız kısımda bu beyitlerin manaları üzerinde durduk.

Minnetu'llâh ki odur Hâdî vü Hây u Deyyân

Hem bize nuṭṭkile cān virdi hem 'aql ü imān

Şalât ile selām olsun o Şâh-ı Rusule

Hem haḳîkatde odur pâdişeh-i kevn ü mekân

Daḫi āline vü aşḫâbına olsun k'anlar

Gül gibi eylediler Gülşen-i şer' i ḫandân

Manzûmenin yazma nüshasında "Fasl" başlığı ile verilen bölümde ise İmâm-ı A'zam Ebû Hanife övülmekte ve kısaca manzûmenin yazılış amacı açıklanmaktadır:

Faşl

Ba' dehû Fahr-i ümem ya'nî İmâmu'l- A'zam

Serv-i şâbit ḳadem ol gülşene oldı Nu' mân

Dimiş icmâlile tafşîli nedür imānun

Ṭayerân eyleyicek uçmağa ol rûḫ-ı revân

Ben de cem' eyleyüp ol gevher-i pâkîzeleri

Rişte-i nazma getürdüm ki ḳılam vird-i zebân

Ġaraż erbâb-ı mürüvvetden odur kim añalar

Bir du' â ile benivaḳt-i ḳırââtda hemân

Şair bu kısa girişten sonra artık akâidnâmenin itikâdî meselelerinin nazmen açıklandığı bölüme giriş yapmaktadır. Evvelâ imanın beyânı (şartları) konusu işlenmektedir:

Söze āgāz idelim başlayalım taḥkīka
Ki beyān eyleyelim tā nedir aṣl-ı imān

Evvel Allāha meleklerine andan şoñra
Kütübine rusuline di getürdüm imān

Ḥaşr-i ecsāda daḥi hem kıader-i ḥayr u şerre
Kāil ol bunlara ḥaḳdır di ḥisāb u mizān

Di ḥulūşile daḥi nār ile cennet ḥaḳdur
Giresin cennetine görmeyesin tā nīrān

Âlemî, akâidnâmesinin sonunda kıyamet alâmetlerinden bahsettikten sonra hem bütün müminler için dua etmekte hem de kendisi için ayrıca dua talep etmektedir:

Olıser niçe ‘alāmāt-ı kıyāmet zāhir
Şu ki aḥbār-ı şaḥīḥa iledir aña inan

Umarız cümlemüze ide ‘ināyet Mevlā
Ḳomaya rāh-ı ḍalāletde bizi ser-gerdān

Kāmil imān ile ‘azm ide beḳā milketine
‘Âlemî ḳulunu bir ḥayr du‘ā ile aña

1.1.2 Nazm-ı Fıkh-ı-Ekber, Seyyidî

Bu manzûme, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin *Fıkh-ı Ekber* adlı akâid risalesinin bir diğerk manzûm tercümesidir. Aslında risalenin içerisindeki eserlerden *Avâmil Manzûmesi*'ni hariç tutarsak eser manzûm bir ilmihâldir. Şair de eserini ilmihâl diye tanımlamaktadır:

Gitmesün yanından aşlâ “Nazm-ı Dâ'î Seyyidî”

‘İlm-i Hâl'im cānibinde bulayım dirse reşād

Evvelā cāmi' durur “Ahlāk-ı Sū-i Ceyyidî”

Herkese farz olması bābında aqvāl bi'-idād

“Fıkh-ı Ekber” “Fıkh-ı Keydānî” “Avāmil” bi't-ṭamām

Otuz üç haḡ altı şart dost olmağā kimdür sedād

Ancak biz bu türün⁶⁷ akâidnâmeler ile olan sıkı bağımlı göstermek üzere bu eseri ele aldık.

Bu eser Birgivî'nin ve dolayısıyla Kadızâdeliler'in ekseninde yazılmış olması muhtemeldir. Zira bu ihtimali haklı çıkaracak deliller bulunmaktadır. Aşağıdaki iki beyit de bunu doğrular mahiyettedir.

Me'haz-ı cem'-i eḡādîşinde yazmış Birgivî

Tevbe eyle cehliñe rāzı degil aña fuḡul

...

Biñ otuz toḡuzda Ḳaḡî-zāde'nüñ rü'yāsı

Diñlesin cān ile cānān isteyen ehl-i şalāḡ

⁶⁷ İlmihalin bir disiplin mi yoksa tür mü olduğuna dair tartışmalar için bkz. Bedri Gencer, “Osmanlı Yorumu”, *Doğru Batı Düşünce Dergisi*, Y. 13, S. 54, 2010, ss. 61-95.

Eserin incelenmesine esas teşkil eden iki nüshadan birisi harekelidir. Bu nüshalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü No: 781. Harekeli nesih yazı ile yazılmış olup 19 satırdır. Çift cetvelli olan manzûmenin konu başlıkları ve şairin mahlası kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin başında mühür ve vakıf kaydı bulunmaktadır. Yeşil bez kaplı ciltlidir. 46 varak olan bu nüshanın, tamamı Seyyidî'nin eserlerinden ibarettir. Derkenarında da beyitler vardır. Eserin fihristi manzûmdur.

2. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2301/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılmış olup 20 satırdır. 97 varak olan eserin 38a-42a arası incelediğimiz eserdir. Eserin bir varağı eksiktir. Sözbaşları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sırtı yeşil bez ve satırları ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Abdullah Öztemiz'den satın alınmıştır.

Seyyidî, risaleyi tercümeyle başlamadan önce akâid manzûmesinin yanı sıra telif ettiği manzûm ve mensur diğer eserlerin öneminden bahsettiği giriş mahiyetinde bir manzûme yazmıştır. Bu manzûmede yazdığı eserlerin öneminden, Hz. Peygamber'in bizzat medhettiği "nazm"ın kınanmaması gerektiğinden bahsetmektedir:

Ḥazret-i Ḥaḳ'dan Resûl'inden ḥazır it itme gel
Nazm ile olan kelâma ṭa' na taḥrîk-i zevâl

İstimâ' u emr ü inşâd ile medḥ itmiş Resûl
İt nazar budur de tâ zem eyleyüp olma fuḍûl

Me' haz-ı cem' -i eḥâdîşinde yazmış Birgivî
Tevbe eyle cehliñe râzî degil aña fuḥûl

1. Adı

Eserin ismi *Manzûme-i Akâyid* olarak kayıtlı olmakla beraber şair, manzûmesini *Nazm-ı Fıkh-ı-Ekber* olarak isimlendirmiştir. Kütüphane kataloglarında ve kitabın diğer nüshalarında *Manzûme-i Terceme-i Fıkh-ı'l-Ekber*, *Manzûm Fıkh-ı Ekber Tercemesi*"vb. isimlendirmeler de mevcuttur.

2. Müellifi

Manzûmede şairin mahlası 21 kez geçmektedir. Ancak asıl ismine ve künyesine dair bir malumat bulunamamıştır.

Şair hakkında bulabildiğimiz kaynaklar sadece kendi eserleridir. Ancak eserlerinde kendisinden ve dönemin bazı olaylarından bahsetmektedir. Bazı beyitlerden anladığımız kadarıyla Seyyidî, XVII. asırda yaşamış olmalıdır:

Biñ otuz toğuzda Kağı-zāde'nüñ rü'yāsı

Diñlesin cān ile cānān isteyen ehl-i şalāh

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Milli Kütüphane nüshasındaki⁶⁸ bulunan aşağıdaki beyitlerde bazı tarihler eserin yazılış tarihi hakkında ipuçları taşıdığına inandığımız beyitler şunlardır:

Biñ otuz toğuzda Kağı-zāde'nüñ rü'yāsı

Diñlesin cān ile cānān isteyen ehl-i şalāh

Agâh Sırrı Levend, şairin *Ahlak Risalesi*'nin 1039/1629-30'da yazılmış olduğuna hükmetmiştir. Onun tespiti isabetli gözükmetedir. Zira şair, İstanbul yollarının kutta'-ı

⁶⁸ Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2301/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

tarîk denilen harâmîler yüzünden artık güvenli olmadığından ve taşrada da düzenin bozulduğundan bahsetmektedir. Bu bilgiler 1039/1629-30'da tahtta olan IV. Murad (d. 1612-ö. 1640) devri isyan hadiseleriyle paralellik arz etmektedir.⁶⁹

Seyyidî, doğru yolu bulup Hak yolunda yürümek isteyen kişinin, yazdığı ilmihâli asla yanından ayırmaması gerektiğini söyler:

Gitmesün yanından aşlâ “Nazm-ı Dâ‘î Seyyidî”

‘İlm-i Hâl’im cânibinde bulayım dirse reşâd

Evvelâ câmi‘ durur “Ahlâk-ı Sü u Ceyyidî”

Herkese farz olması bâbında aqvâl bî-‘ idâd

“Fıkh-ı Ekber” “Fıkh-ı Keydânî” “Avâmil” bi’t-‘tamâm

Otuz üç hağ altı şart dost olmağa kimdür sedâd

4. Şekil Özellikleri

Manzûmenin Milli Kütüphane nüshası, derkenarındaki beyitlerle birlikte toplam 132 (111+21) beyittir. Süleymaniye nüshası ise derkenarı ile birlikte toplam 205 (109+96) beyittir.

Manzûme mesnevî nazım şekli ile telif edilmiştir. Ancak ilk beyitlerin yanı sıra bazı kısımlar kasîde nazım şekli ile yazılmış ve remel bahrinin Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün kalıbıyla nazmedilmiştir.

⁶⁹ Bkz. Ziya Yılmaz, “Murad IV”, *DİA*, XXXI, ss. 178-179.

5. İlk ve Son Beyitler

Eser Cenâb-ı Hakk'a hamd ve besmele ile başlayıp İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'ye övgü ve *Fıkh-ı Ekber* adlı eserin ona aidiyetinde şüphe olmadığının belirtilmesi ile devam etmiştir. Şairdaha sonra *Fıkh-ı Ekber*'i nazmen tercümesine geçmiştir:

Hamd ile bed' idelim kim daği bismi'llâh ile

Fıkh-ı Ekber nazmın ihvâna esâs u i' tişkâd

Hüsn ü zannım diñlene hem okuna efvâh ile

Bir mü' ellefdür ki zira ittifâkı i' timâd

Fıkh-ı Ekber bir metin bî- şübhe anuñ câmi' i

İbn-i Şâbit hazret-i Nu' mân dindi aña ad

Ba' zı fâsid zu' m ile anuñ degıldür dimesi

Çavl-i bâtıll olduğın taşrih idenler bî' idâd

İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'nin *Fıkh-ı Ekber* adlı eserinin tercümesi ise şu beyitlerle başlamaktadır:

Mü'menün bih üzredür ekşer beyânı bî- nizâ'

Aşl-ı tevhid ile Seyyid mâ-yaşihhu'l-i' tişkâd

Cümleye vâcibdürür âmentü bi'llâh diye şâf

Mü'menün bih altıdur bu dinde yoğdur ihtilâf

Ba' de mevt ba' ş u Kitâb daği Rusul ile Melek

Çayr u şer cümle kaderle dönmede çarğ u felek

Fıkh-ı Ekber'in tercüme kısmı bittikten sonra eser aşağıdaki üç beyitle sona ermektedir:

Hağ durur bunlar olacağ şıhhat-i aħbār ile
Şübhe itmez Seyyidī kim konuşur ahyār ile

Oldı Nazm-ı Fıkh-ı Ekber Luğf-ı Hağ ile tamām
Cümle ihvān-ı şafādan bir du'ā ancağ merām

Yedi yüz yetmiş yedi yıldur dinilmiş bir kelām
Kağı anın Muhammed bin Fağl zevi'l-kirām

1.1.3 *Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukırrî*

İncelenen akâidnâme İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'nin *el-Vasıyye* adlı akâide dair muhtasar eserinin manzûm tercümesidir. Bilindiği gibi bu eser ehl-i sünnet akâidini kısaca ele almakta olup Ebû Hanife'nin, eseri ölüm döşeğinde iken yazdırdığı kabul edilmektedir. Ebû Hanife'nin eseri hakkında ilgili bölümde ayrıca bilgi verilecektir.

Manzûmenin tespit edilen nüshasının tavsîfi şöyledir:

Manzûme Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil A 2543/3 numarada bulunmaktadır. Harekeli nesih hatlı olup kağıdı üzüm salkımı filigranlıdır. Sırtı ve kenarları bordo meşin, miklebli mukavva bir cilt içerisindeydir. Abdullah Öztemiz'den satın alınmıştır.

1. Adı

Akâidnâmenin başlık kısmında eserin ismi “*Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukırrî*” şeklindedir. İmâm-ı A'zam'ın eserinin ismi ise *el-Vasıyye* yahut *Risâletü Nukırru* olarak bilinmektedir.

2. Müellifi

Eserin, Milli Kütüphane katalogunda Nukırrî adlı şair adına kayıtlı olduğu görülmektedir. Ancak böyle bir mahlas manzûmede geçmemektedir. Sadece manzûmenin başlığında Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukırrî yazmaktadır. Burada geçen Nukırrî kelimesi kanaatimizce şairin değil eserin ismi olmalıdır. Zira eserin diğer bir ismi de *Risâletü Nukırru*⁷⁰dur. Bunun sebebi eserde bu kelimenin sıkça geçmesidir. Nukırru Arapça bir kelime olup “biz ikrar ederiz, kabul ederiz” manalarına gelir.⁷¹ İmâm-ı A’zam bu fiili her meselenin başında “Nukırru bi- enne” şeklinde sıkça tekrar etmektedir. Sonuç olarak Nukırrî kelimesinin mahlas olarak değil eserin ismi olarak kabul edilmesi akla daha yatkın görünmektedir.

Manzûmenin son beyitlerinden birinde geçen ismin şairin adı olması muhtemeldir. Beyitte şairin ismi Muhammed; lakabı ise, Hücetü’l-İslâm olarak geçmektedir. Ancak kaynaklarda Hücetü’l-İslâm lakaplı Muhammed’e rastlanmamaktadır.

Naẓm-ı ismi Muḥammed’dür ‘ayân

Hücetü’l-İslâm laḳabdur cāvüzân

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin yazılış tarihi hakkında herhangi bir malumatımız olmamakla birlikte istinsah tarihinin 1154/1741-42 olduğunu bilmekteyiz.

Şair manzûmesini kaleme alış sebebi hakkında herhangi bir malumat vermez. Ancak İmâm-ı A’zam’ın *el-Vasıyye* adlı eserinin nasıl vücut bulduğu hakkında genişçe malumat içeren bir giriş ile akâidnâmesine başlar. Buna göre, Abbasi Halifesi Mansur, İmâm-ı A’zam’ı kendisine kadılık görevini teklif etmek üzere bulunduğu yer olan

⁷⁰ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazmalar, no: 372

⁷¹ İlyas Karlı, *Arapça Türkçe Temel Sözlük*, Damla Yay., İstanbul 1997, s. 567.

Kûfe'den Bağdat'a davet emiş ve bu teklifinde ısrarcı olmuş, ancak Ebû Hanife bu teklifi reddedince bir daha getirtilip bu göreve zorlanmışsa da yine kabul etmemiştir. Bunun üzerine Mansur, ona yüz kamçı cezasını uygulatmış ve İmâm-ı A'zam ashabına danışmak için izin isteyerek ayrılmıştır. Öğrencisi Ebû Yusuf'a danışan Ebû Hanife ondan bu işin herkes için hayırlı olacağı cevabını alınca hiddetlenerek yakında Ebû Yusuf'un kadı olacağını söylemiştir. Tekrar kadılık görevi tevdi edilmek istendiğinde İmâm-ı A'zam kaçmış ancak yakalanarak hapsedilmiştir. Hapiste 70 yaşındaki Ebû Hanife rahatsızlanınca serbest bırakılmıştır. Ancak İmâm-ı A'zam artık ölüm döşeğindedir. Dostları ve talebelerinin bunu anlayarak ondan ehl-i sünnet itikadı hakkında bir vasiyet talep etmeleri üzerine Ebû Hanife, ehl-i sünnetin ilkelerini 12 madde halinde özetlemiş ve bu ilkelere uyanların itikadında hata olmayacağını ve istikamet üzere cenneti hak edeceklerini beyan etmiştir.

4. Şekil Özellikleri

Manzûme 182 beyittir. Ayrıca beyitler arasında yirmi ayet-i kerime bulunmaktadır. Son on beş beyit ise eserin tercüme kısmına dahil değildir. Şair, eserini mesnevî nazım şekli ve Failâtün Fâilâtün Fâilün kalıbıyla nazmetmiştir.

5. İlk ve Son Beyitler

Şair manzûmesine, tercüme ettiği *el-Vasıyye*'nin nasıl meydana geldiğini anlatarak başlamaktadır:

Geldik imdi maşşadı söylemege

Bû Hânîfe izini izlemege

Ravîler şöyle rivayet eyledi

İş bu aḥbârî ri'âyet eyledi

Varidi Maşşûr ibni Ca' fer benâm

Hākī Baġdād idi ol řāz-i kām

Da‘vet itdi Kūfe’den ol Serveri

Tā ki Baġdād’a iletdi ol Eri

Anda oldılar biraz müddet bular

‘Aķıbet Manşūr’ı gör kim ne kılar

Eserin tercüme kısmı sona erdikten sonra şair, İmām-ı A‘zam’ın vefatından bahseder:

Hicretiñ yüz ellisinde intikāl

İtdi dünyādan kıluben irtihāl

Hāk Te‘ālā rūhını řāz eylesün

Mezhebin ‘amelde ābād eylesün

İşüdüben hāş u ‘ām cem‘ oldılar

Aġlaşuben cümle mātem kıldılar

Pes İmām-ı A‘zam’uñ řākirdleri

Ol vaşıyyet üzre oldı her biri

Vech-i mesnūn üzre anı yudılar

Hem mükeffen ħalvetinde ķodılar

Şairin son sözleri dua beyitleridir:

Ey Hudâyâ ‘afv kı1 taqşîrimüz
Hem rızâna yoldaş it tedbîrümüz

Bu erenlerden bizi ayırmağı1
Dünyâ âhîr toğri yoldan irmeğı1

Hazretinde sevgüli marzî olan
Yerde tutğı1 bizi dâim her zamân

Hem rızan ile liqâi kı1 naşîb
Ol Hâbîbüñ ħurmetiçün Yâ Mucîb

‘Avn-i Hudâ birle uş oldu tamâm
Pes Resûle eş-şalât u ve’s-selâm

1.2 Emâlî Kasîdesinin Manzûm Tercümeleri

Kasîde-i Emâlî’nin dört adet manzum Türkçe tercümesi ele alınacaktır. Bu akâidnâmeler sırasıyla şunlardır:

1. *Lâmiyye-i Kelâmiyye*, Hoca Sadettin Efendi
2. *Tercüme-i Akâid-i Lâmiyye ‘alâ Mezheb-i Mâturidiyye*, Şem’î
3. *Terceme-i Kasîde-i Yekulu’l- Abd*, Visâlî
4. *Kasîde-i Emâlî Türkçe Tercüme-i Manzûmesi*, Yanyalı Hafız Refi’ Efendi

1.2.1 Lâmiyye-i Kelâmiyye, Hoca Sadettin Efendi

1. Adı

Bu akâidnâme Üşî'nin meşhur *Emalî* adlı eserinin manzûm Türkçe tercümesidir. Bilindiği gibi Üşî'nin eseri çeşitli isimlerle anılmaktadır.⁷² Ancak bu manzûm tercüme hakkında yazdığı makalesinde merhum Kemal Edip Kürkçüoğlu, mezkûr esere verilen adlandırmalardan *Lâmiyye-i Kelâmiyye* adını tercih etmiştir. Buna gerekçe olarak manzûmenin, özel kütüphanesindeki yazma bir mecmua içinde bulunan nüshasının, III. Murad (1546-1595) dönemi âlimlerinden Muhammed b. Malkoca tarafından kaleme alınan ve III. Murad'a ithaf edilen *Lâmiyye-i Kelâmiyye* adlı şerhinde, asıl metin için bu isminin kullanılmasını, göstermektedir.⁷³ Eseri ilk defa tanıtan kişi olmasından ötürü bu akâidnâme için diğer adlandırmalar değil onun kullandığı bu adın kullanımını tercih edilmiştir.

Kürkçüoğlu, manzûmenin yer aldığı nüshanın tavsifini de yapmıştır:

1 b -23 a: *Lâmiyye-i Kelâmiyye Şerhi*

23 b - 24 a: Muhtelif kayıtlar.

24 b - 41 a: *Şerh-i Kelimât-ı Ali*

41 b - 42 a: Muhtelif kayıtlar

42 b-56 a: *Hayât-ı Şeyyâd Risalesi*

56 a - 57 b: *Pend-name-i Hamdî Çelebi*

58 a - 71 a: Bazı kayıtlar

71 b-75 b: *Mesâl-i Ferâiz*

76 b-77 a: Bazı kayıtlar

77 b- 101 b: Akşemseddîn'in ve Akşemseddîn evladının menakıbı (Akşemseddîn'in torunu Zeynî b. Hamdi Çelebi'nin tilmîzi Enîsî Hüseyin Efendi'nin eseri).

⁷² Bu isimler için bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 1.

⁷³Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 1.

102 a - 115 b: Muhtelif kayıtlar, şiiirler

Kayıtların çoğu şiiirlerin pek azı, *Şerh-i Kelimât-ı Ali*, *Mesâl-i Ferâiz*, talik; diğierleri işlek ve güzelce nesihle yazılmıştır. İstinsâh tarihi yoktur. Kayıtlardaki bazı isimlerden, bir iki tarih mısraından, mecmûanın H.12. - M. 17. asrın ilk yarısında neticesini çıkarmak mümkündür. Müstensihi belli değildir.

2. Müellifi

Kürkçüoğlu'nun tespitlerine göre bu akâidnâmenin müellifi Hoca Sadeddin Efendi'dir. Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi olup 943'te (1536-37) İstanbul'da doğmuştur. Daha çok Tâcu't-Tevârih adlı meşhur eseri ile bilinmektedir. Hoca Sâdeddin Efendi, 12 Rebûlevvel 1008 (2 Ekim 1599) günü vefat etmiştir.⁷⁴ Kendisinden istenilen fetvaları manzûm olarak verebilecek seviyede bir şairdir.⁷⁵

3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Hoca Sâdeddin Efendi'nin bu manzûm tercümeyi ne zaman yazdığına dair elimizde bir bilgi olmamakla beraber, III. Murad'ın isteği üzerine yazılıp, yine kendisine ithaf edildiğini biliyoruz. Buna göre manzûmenin III. Murad'ın saltanat yılları olan 1574 ile 1595 yılları arasında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁷⁶

Hoca Sâdeddin Efendi, *Emâlî*'yi, III. Murad'ın bir misâl-i hümâyun ile tercüme etmesini istemesi üzerine bu eseri Türkçe nazmetmiştir. Üstelik bu çeviri onun sadece üç gecedен az bir zamanını almıştır. Nitekim şair bunu şöyle izah etmektedir.

⁷⁴ Hoca Sadeddin Efendi ve hayatı hakkında ayrıntılı malumat için bkz. Abdurrahman Daş, "Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Güz 2004, ss. 165-207.

⁷⁵ Bkz. Şerafeddin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, C. XVIII, s. 198.

⁷⁶ Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 3. Ayrıca bkz. Şerafeddin Turan, *a.g.md.*, s. 198.

Ki bir gün Pādşāh-i Rub' -i Meskūn

Şeref-efzā-yi evreng-i ma' ālī

Şehenşāh-i cihān Şultān-i 'ālem

Hilāfet bâğının zīb-i nihāli

Hudā zılli vü İslāmın penāhı

O kim verdi cihāna i' tidāli

Murād ibn-i Selīm ibn-i Süleymān

Ki memdūd ola āfāka zılāli

' Aceb mi yaysa na' māsın cihāna

Ki oldur kıadr-i 'ālī kıadr-i 'ālī

Bināy-ı müslimindir çün vücūdı

Ola bīrūn-i iḥşā māh u şāli

Bu kem-ter bendesini eyleyüp yād

Erişdi anberin-bū bir mişāli

Revādır ol mişāl-i bī-mişālin

Ki ola rişte-i cān kilik-i bāli

Haṭī vü noḡṡası ol hoş kitābın

Meserret çihresinin haṭṡ ü ḡāli

Humāyun haṭṡ-i fāl ile buyurmuş

Ki ola terceme Bed' u'l- Emālī

Ḳalem aldım ele deyüp “semi' nā”

Bitirdim üçe varmadın leyālī

Umarım ki nazar-gāhında Şāhın

Taḡallī ide fī ecli'l-mecālī

4. Şekil Özellikleri

Hoca Sâdeddin'in *Emali* tercümesi 67 beyitten müteşekkildir.⁷⁷ Kürkçüoğlu, Hoca Sâdeddin Efendi'nin, *Emālī*'nin 59. beyitini tercüme etmediğini söylemektedir⁷⁸. Ancak müstensihin bu beyiti yazmayı unutmuş olma ihtimali de düşünölmelidir.

Kasīde-i Emālī gibi kasīde nazım şekli ile yazılan eserde Ūşī'nin eserinin her bir beyti yine bir beyit halinde tercüme edilmiştir. Asıl metnin, Türkçede kullanıldığı şekliyle vezni ve kafiyesi korunmuştur. Manzûme aruz vezninde yazılmış olup Hezec Bahri'nin “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün” kalıbıyla nazmedilmiştir.

⁷⁷Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, 16 numaralı dipnot. Kürkçüoğlu aynı dipnotta, Hoca Sâdeddin'in bazı kaynaklarda 66 beyit olarak zikredilen *Emālī*'nin değişik nüshalarını karşılaştırarak 68 beyit olarak tespit ettiğini de söylemiştir.

⁷⁸Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, 16 numaralı dipnot.

Uşî'nin *Kasîde-i Emâlî*'sinin vezni hakkında da bilgiler veren Kürkçüoğlu, kasîdenin aruz vezninin Vâfir Bahri'nde nazmedildiğini belirtir.⁷⁹ Yine Kürkçüoğlu'na göre sadece Arap vezinlerinde kullanılan bu bahir “Müfâaletün Müfâaletün Müfâaletün” şeklindedir fakat “katf” yoluyla “Müfâaletün Müfâaletün Faûlün/Faûlü” şeklini almaktadır. Bununla beraber aruz ve darblerindeki değişiklikler dolayısıyla beyitlerin genelinde vezn “Mefâîlün Mefâîlün Feûlün/Fe'ûlü” şekline dönüşmüştür. Vezin, bu şekliyle hiçbir değişikliğe uğramaksızın Türkçe, Farsça ve Urduca şiiirlerde kullanılmaktadır.⁸⁰

5. İlk ve Son beyitleri

Hoca Sâdeddin Efendi bu nazmen tercümesine yine manzûm bir mukaddime ile giriş yapmıştır:

Bi- hamdi'llâh hamd-i Zî'l-Celâli

Verüpdür nazme zîb ile cemâli

Zihî ser-nâme-i nazm-ı ilâhî

Ki ansız bir işin olmaz kemâli

Ana hamd eyleriz ki Rabbimizdir

Erişür bize her demde nevâli

Şalât olsun selâm ile Resûle

Ki maḥv etdi Ḥaḫ anınla ḫalâli

⁷⁹Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 13.

⁸⁰Bkz. Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 13.

Muhammed Muştafa Maḥmūd u Aḥmed

‘ Aleyhi’llāhu şallā bi’t-tevālī

Ola Rıdvan-ı Raḥmān ile mesrūr

İmāmü’l-Mürselīnin şaḥb u āli

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere manzûmeye hamdele, salvele ve niyaz ile başlanmıştır. Girişte nazm ile yazılan kelamın her işin kemali mertebesinde olduğu vurgulanmıştır.

Emālî metninin tercümesi ise şu beyitlerle başlamaktadır:

Bu sözle eylerem bed’-i Emālī

İdüp tevḥīd için nazm-ı le’ālī

İlāh-ı ḥalk Mevlāmız kadīmdir

Anın her vaşfının vardır kemālī

Diridir ol, müdebbir her bir emri

Hem ol Ḥaḫdır muḫaddir var celālī

Mürīd-i ḥayr u şerdir līk rāzī

Degildir k’ide yaramaz muḫālī

Eser yine *Emâli* beyitlerinin tercümesi olan aşağıdaki beyitler ile nihayete ermiştir:

Geyürdüm nazm ile tevḥīde bir don

Gören görür anı siḥr-i ḥalâli

Verir selvet beşâret gibi kalbe

Eder iḥyâ-yı rûh âb-ı zülâli

Pes anı i' tikâd ile edin hıfz

Bulasız tâ ki eşnâf-ı menâli

Bu ' abdi zıkr-i ḥayr ile edin yâd

Du' âda eyledikde ibtihâli

Ola kim ' afv ede Mevlâ günâhın

Ola maḥtûm sa' d ile meâli

Benim her dem du' â-yı ḥayrım alur

O kim bir gün baña ola du' âli

1.2.2 Tercüme-i Akâid-i Lâmiyye 'alâ Mezheb-i Mâturidiyye, Şem'î

1. Adı

Eserin ismi, “*Tercüme-i 'Akâyidi'l-Lâmiyye li 'Alî İbni 'Osmân el-Ûşî 'alâ Mezhebi'l- Mâturîdiyye Rahimehü'llâh*” şeklindedir.

Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekke Koleksiyonu'nda 368-2 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılan eser, iki sütunlu olup bulunduğu kitabın 13b-24a varakları arasındadır. Manzûme tezhipte süslenmiş bir serlevhaya sahip olup başlık ve asıl metin olan Emâlî metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensihî belli değildir. Mecmuadaki ilk eser ise, *Terceme-i Akâid-i Nûniye* adlı manzûme olup bu çalışmada ayrıca ele alınacaktır.

Eserin diğer nüshaları ve bulunduğu yerler ise şöyledir:

1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 625/4
2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1294/6.
3. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2238/2
4. Nuruosmâniye Ktp. 34 Nk 4906/6. Eser 55-63 varakları arasındadır.
5. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1201/1 numarada Yekûlü'l-'Abd ma'a Şerhihi adıyla kayıtlıdır.

Yukarıdaki nüshaların tamamı kataloglarda, Şem'î Prizrenî'ye ait olarak gösterilmektedir.

Tunus Milli Kütüphanesinde bulunan ve kataloglarda Şem'î'ye nispet edilen bir akâidnâme daha vardır. Ancak ona ait olmadığı ve Şâmiî adlı bir şaire ait olduğu anlaşılan⁸¹ bu akâidnâmeye ulaşamamıştır.

⁸¹ Bkz. Cihan Okuyucu, “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları “, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 7-8, Kasım 2000-Nisan 2001, s. 135-169.

2. Müellifi

Yukarıda verilen nüshalarda bu manzûme Şem’î el-Prizreni’ye ait olarak gösterilmektedir. Ancak son çalışmalar ışığında eserin, 16. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ve şerhleri ile meşhur olduğundan Şârih Şem’î veya Şem’î Halîfe diye de bilinen Mustafa b. Mehmed’e ait olduğu ileri sürülmüştür. Şairin, asrının ilimlerinde ihtisas sahibi olup Sahn-ı Semân medreselerinden emekli olduğu söylenmiştir. Şair daha sonra tasavvufa meyletmiştir. Şem’î’nin 1011’de (1602-1603) vefat ettiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Şem’î bizzat kendisi Mevlevî olduğunu söylemiştir. Mesnevîhanlık vazifesini de icra etmiştir. *Mesnevî*’ye yapılan Türkçe ilk şerhin de yazarı olan şairin, diğer meşhur eserleri arasında *Bostan* ve *Gülîstan Şerhi*, *Mantıku’t-Tayr Şerhi*, *Tuhfetü’l-ahrâr* ve *Subhatü’l-ibrâr Şerhi* ile *Mahzenü’l-Esrâr Şerhi*’ni saymak mümkündür.⁸²

Şairin eserleri ile ilgili olarak bizi asıl alakadar eden nokta ise akaide dair yazdığı ileri sürülen ancak ona aidiyeti kesin olmayan Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye adlı eseridir. Bu eser tez çalışmamızda ayrıca icelenecek ve örnek teşkil etmesi bakımından metni verilecektir.

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin yazılıs tarihi hakkında malumata ulaşamamakla birlikte müellifin vefat tarihi olan 1011’den (1602-1603) önce yazılmış olduğunu bilmekteyiz.

Şair manzûmesini yazma sebebine dair açıklama yapmamıştır. Ancak şu dörtlükler onun eserini niçin nazmettiğine dair ipuçları vermektedir:

Bi-ḥamdi’llâh ki bâ ḥayr u selâma

İrişdi tercüme uş ihtitâma

Yekî bu dürre şerḥ olup bu nâme

Virir her ‘ uḫdesine incilâlî

⁸² Bkz. Şeyda Öztürk, “Şem’î”, *DİA*, XXXVIII, s.503-504. Ayrıca bkz. Nuri Çınarcı, **Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme- Tenkitli Metin-Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van, 2011.

Egerçi nazm u tekrār u kavāfi
Degil fazl ehline ‘ādet hīlāfi
Velī bu dürru hem bu şerḥ-i şāfi
Tekerrüsz bulupdur i‘tidālī

Çü dīn bābında vardır bunda is‘āf
Bu vaz‘ için bu ‘abde olmaz inṭāk
Ḳabūl idüp keremden ehl-i inşāf
Saḳimine virirler indimālī

4. Şekil Özellikleri

Bu akâidnâme 148 beyitten müteşekkildir. İlk dörtlük ile son on beyit Emâlî tercümesi olmayıp şairin ilave ettiği beyitlerdir. Dolayısıyla asıl metnin tercümesi 134 (67x2) beyittir.

Emâlî gibi kasîde nazım şekli ile değil murabba şeklinde tercüme edilen bu manzûmede Uşî'nin her bir beyti bir dörtlük halinde nazmen tercüme edilmiştir. Murabbanın dinî-öğretici konularda kullanıldığı bilinmektedir.⁸³ Şair, mahlasını dua kısmında ve sondan bir önceki beyitte zikretmiştir:

Nazar kılup bu nazm-ı i‘tikāda
Getüren Şem‘î’yi ḥayrile yāda
İki ‘ālemde irişsün murāda
Bulup Ḥaḳ ehli ile iḥtifālī

⁸³ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz*, Dergâh Yay. İstanbul 1994, s. 85.

Manzûme aruz vezninde yazılmış olup Hezec Bahri'nin “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün” kalıbıyla nazmedilmiştir. Bu vezin Emâlî manzûmesinin de veznidir.

Şem'î manzûmesini yine tercüme ettiği Emâlî Kasîdesinde olduğu gibi Lâmiyye'dir. Zira revî harfi, lam harfidir. Revî harfinden önce uzun sesli harfler dikkati çeker. Bunun sebebi Türkçe kelimelerden ziyade Arapça ve Farsça kelimelerin kullanım sıklığıdır.

5. İlk ve Son Beyitler

Şair manzûmesine Arapça kaleme aldığı şu beyitler ile başlamıştır.

İlâhun Mâlikün Mevlâ'l-Mevâlî
Lehû vaşfu't-Tekbîri ve't-Te'âlî

Celîlün celle 'an şibhin ve mişlin
'Azîzün 'azze 'an 'ammin ve hâli

Ve Eyķın enne külle halkı fânin
Ve yebķâ Vechü Rabbike zü'l-Celâli

Şem'î daha sonra, Ūşî'nin *Emâlî*'sini tercümeyle başlamıştır. İlk dörtlüğün tercümesi şöyledir.

Sirâcuddîn Emîn Ūşî vâlî
Kitâbı içre kâdîdür “Emâlî”
İdüp tevķîdle bed'i maķâlî
Kılupdur nazm ķün nazm-ı Leâlî

Eser aşağıdaki dörtlükler ile nihayete ermiştir:

Bi-ħamdi'llāh ki bā ħayr u selāma

İrişdi tercüme uş iħtitāma

Yekī bu dre řerħ olup bu nāme

Virir her ' uķdesine incilālī

Egerçi nazm u tekrār u ħavāfi

Degil fażl ehlne ' ādet ħilāfi

Velī bu dürre hem bu řerħ-i řāfi

Tekerrrsz bulupdur i' tidālī

Ç dīn bābında vardır bunda is' āf

Bu vaz' i' için bu ' abde olmaz inċāk

Ķabl idüp keremden ehl-i inřāf

Saķīmine virirler indimālī

Bu ' abdiñ yoğıdi bu iħtidāri

Ki ide bu nazm-ı nādirle bu kārī

Muħāl olaydı ger ħılmasa yārī

Ķaķķ'ın ' avnine aniñ ittikālī

Nazar ħılup bu nazm-ı i' tiķāda

Getüren şem' ī'yi ħayrile yāda

İki ' ālemde irişsn murāda

Bulup Ķaķ ehlī ile iħtifālī

1.2.3 *Terceme-i Kasîde-i Yekûlu'l- Abd, Visâlî*

1. *Adı*

Manzûmenin ismi, kütüphane kataloglarında *Tercüme-i Kasîdeti Yekûlu'l-'Abd* olarak kayıtlıdır. Eserin incelediğimiz nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 908/3 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılan eser, bulunduğu kitabın 12b-17a varakları arasındadır. Müstensihî belli değildir. Sarı cedid kağıda ve her varakta 14 satır olacak şekilde tertip edilmiştir. Mecmuadaki ilk eser ise *Terceme-i Akaid-i Nûniye* adlı manzûme olup bu çalışmada ayrıca ele alınacaktır. Mecmuada bulunan diğer eserler şunlardır:

Yazar Adı	Eser Adı	Arşiv Numarası
Visâlî	Terceme-i Kasîdetü Yekûlu'l-Abd	06 Mil Yz A 908/3
Mu'îneddîn Ebî Nasr Ahmed b. Abdurrezzâk et-Tantarânî	Kasîdetü't-Tântârâniye	06 Mil Yz A 908/5
Şerefeddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'id el-Busîrî	Kasîdetü'l-Bürde	06 Mil Yz A 908/4
Şems ed-dîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî	el-Kasîdetü'd-Dimyâtiye	06 Mil Yz A 908/1
Hannâl-zâde Alî Hallî	Kasîdetü Mülakka	06 Mil Yz A 908/7
İbn en-Nahvî Ebû'-Fazl Yûsuf b. Muhammed	Kasîdetü'l- Münferice	06 Mil Yz A 908/6
	Şerhu'l-Kasîdeti'z-Zebûriye	06 Mil Yz A 908/2

Eserin tez çalışmamızın sonuna doğru bulduğumuz diğer nüshası ve künyesi ise şöyledir: Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 MK. Yz. A 5679.

2. Müellifi

Manzûmenin daha sonra tespit ettiğimiz 06 MK. Yz. A 5679 nolu nüshasında müellifi olarak Bektemuroğlu Ebû Bekir b. el-Hayâti b. Halil adlı bir zat gösterilmektedir. Oysa bu zat manzûmenin müstensihî olmalıdır. Zira bu nüshanın da son beytinde de Visâlî mahlası geçmektedir.

Öte yandan Visâlî'nin kim olduğu ve hangi Visâlî olduğu hususu da tartışmalıdır. Tespit edebildiğimiz Visâlî mahlaslı şairler şunlardır:

Enderunlu Sipahî Visâlî: Kanunî Sultan Süleyman adına *Mevlid* yazmıştır.⁸⁴

Visâlî Mehmed (ö. 1056/1646): *Gül-i Sad-berk* adlı mesnevi tarzı Yüz Hadis çevirisinin müellifi.⁸⁵

Visâlî Ahmed Efendi (ö. 1182/1768-69): Hattî Mustafa Efendi'nin yeğeni olup hâcegândandır. Gürcistan defterdarlığı, silahdar kâtipliği ve piyade mukabeleciliği görevlerini ifa etmiştir. Üsküdar'da medfundur.⁸⁶

Visâlî Çelebi: II. Bayezid ve I. Selim döneminde Enderun ağalarının muallimi olmuştur.⁸⁷ Ahdî Tezkiresi'nde aynı adla kayıtlı olan şairin tabiatı itibariyle nazma mail olduğu ve ehl-i dil nazarında kasîde ve gazellerinin sevildiği nakledilmektedir. Şair İstanbullu'dur.⁸⁸

Visâlî Çelebi: Niğdeli olan şair, muîdlik vazifesini icra etmiş ve III. Murad devri (1574-1595)'nin sonlarında ölmüştür.⁸⁹

Visâlî Çelebi (Sünnetsiz): II. Bayezid devri şairleridendir.⁹⁰

⁸⁴ Bkz. Ağâh Sırrı Levend, , "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri" *Türk Dili Arastirmalari Yıllığı Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayinlari, Ankara 1972, s. 57, 70 numaralı dipnot.

⁸⁵ Bkz. Levend, a.g.m., s. 54.

⁸⁶ Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfi Yurt Yay., İstanbul 1996 s.1665

⁸⁷ Bkz. Süreyya, a.g.e., s. 1665.

⁸⁸ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, , yay. haz. Süleyman Solmaz, Kültür Bakanlığı Yay. Denizli 2009, s. 303.

⁸⁹ Bkz. Ahdî, a.g.e., s. 1665.

⁹⁰ Bkz. Ahdî, a.g.e., s. 1665.

3. *Yazılı Tarihi ve Sebebi*

Manzûmenin yazılış tarihi hakkında tespit ettiğimiz iki nüshada da herhangi bir malumata ulaşamadık. Visâlî'nin manzûmesinde sebab-i telif ile alakalı beyit de yoktur.

4. *Şekil Özellikleri*

Bu akâidnâme 66 beyitten müteşekkildir. *Emâlî* kasîdesinin her beytini bir beyit ile nazmen tercüme eden Visâlî, son beytini ise iki beyitle karşılamıştır. Eserin diğer nüshasında 65 beyit tercüme edilmiş ancak giriş mahiyetinde üç beyit eklenmiştir. Manzûmenin 30. beytinin tercümesi eksiktir. Ancak daha sonra bulduğumuz nüshada ilgili beyit tamdır.⁹¹

Emâlî gibi kasîde nazım şekli ile nazmedilen bu tercümede şair, mahlasını bu nazım şeklinde adet olduğu üzere dua kısmında ve sondan bir önceki beyitte zikretmiştir:

Sa'âdet vir Hudâyâ cümlemize

Vişâlî'ye daği der hatm-i cānhā

Manzûme aruz vezninde yazılmış olup Hezec Bahri'nin "Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün" kalıbıyla nazmedilmiştir. Bu vezin Emâlî manzûmesinin de veznidir.

Şem'î'nin manzûmesi tercümeyle esas teşkil eden *Emâlî Kasîdesi*'nde olduğu gibi, *Lâmiyye*'dir. Zira revî harfî lam harfidir. Revî harfinden önce uzun sesli harfler dikkati çeker. Bunun sebebi Türkçe kelimelerden ziyade Arapça ve Farsça kelimelerin kullanım sıklığıdır.

5. *İlk ve Son Beyitler*

Şair manzûmesine *Emâlî*'nin il beyitlerinin tercümesi olan şu beyitler ile başlamıştır.

Didi tevḥîd için o 'abd-i Mevlâ

Emâlî nazmını incüden a' lā

Hudâdur Ḥālîkî ḥalkun ḫadîmdür

⁹¹ Beyitte "gavgâ" kelimesi eksiktir.

Kemāl-i vaşfile mevşūf u vālā

O Ḥayy'dur hem Müdebbir küllü emre

O Ḥaḳ'dur hem Muḳaddir Ferd ü penā

Ḥudā'dur ḥalḳ iden ḥayr u şerri

Velī rāzı degildür şerre aşlā

Şairin, manzûmesinin son beyitleri de *Emālî*'nin tercümesi olup dua mahiyetindedir. Visâlî Emâlî'nin son beyitini iki beyit halinde tercüme ederek sondan bir önceki beyitte mahlasını zikretmiştir. Bu iki beyitte de şair herkes için ve kendisi için Cenâb-ı Hakk'a dua edeceğini söylemektedir.

Daḫi nāzır oluñ bu ' abde dāim

Du' ā-i ḥayrila ez- zār-ı dilhā

Ḥudā lütfından ide ' afv-ı noḳşān

Daḫī vire sa' ādet rûz-i ' uḳbā

Sa' ādet vir Ḥudāyā cümlemize

Vişālî'ye daḫi der ḥatm-i cānhā

Du' ā idem añna miḳdār-ı ṭā' āt

Du' ā ide bize ḳurbā vü bu' dā

1.2.4 *Kasîde-i Emâlî Türkçe Tercüme-i Manzûmesi, Yanyalı Hafız Refi' Efendi*

1. Adı

Eserin ismi, *Kasîde-i Emâlî Türkçe Tercüme-i Manzûmesi* şeklindedir. Uşî'nin Emâlî'sinin nazmen çevirilerinden biri olan bu manzûme İsmail Çetin tarafından günümüz alfabesine aktarılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla henüz ilmî bir neşri yapılmamıştır. Kemal Edip Kürkçüoğlu da bir makalesinde bu manzûmenin varlığından bahsetmekte ve eserin künyesini vermektedir.⁹²

2. Müellifi

Açılışından itibaren Mekteb-i Sultânî'de Akaid-i Diniyye ve Ulûm-ı Arabiyye hocalığı, Fener Rum Mektebi ve Taksim Rum Mektepleri'nde hocalık yapmıştır. Hafız Refi' Efendi Yanyalıdır. Nakşibendî tarikatına mensuptur. 1320/1902'de vefat ederek bağlı olduğu İstanbul Eyüp'teki Kaşgâri Dergâhı'nın bahçesine defnedilmiştir. Türkçe, Arapça ve Rumca konuşup yazabilmektedir.⁹³

Hafız Refi' Efendi'nin Osmanlı arşivlerinde bazı eserleri hakkında resmi yazışmalara rastlamak mümkündür. Bu yazışmalara aşağıda yer verilecektir.

Müellifin eserleri şunlardır:

- **Resimli Elifbâ-yı Osmanî:** Resimli ilk Türkçe alfabemizdir. Önce resimsiz yayınlamış ve 1873'te bu haliyle Alexander Naoum tarafından Yunanca'ya çevirilmiştir.⁹⁴ Daha sonra 1874'te resimli olarak Galata'da Neologos Matbaasında basılmıştır. 96 sayfadır.⁹⁵

⁹² Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", s. 2.

⁹³ Bursalı M. Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, s. 218-219.

⁹⁴ Bkz. Johan Strauss, "The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History", *Greece and the Balkans: identities, perceptions and cultural encounters since the Enlightenment*, Editör: Dēmétrēs Tziouvas, Ashgate Publishing Ltd. 2003, s.57.
http://books.google.com/books?id=RjGidYC9pUYC&printsec=frontcover&dq=HAFIZ+REF%C4%B0&hl=tr&source=gbs_summary_s&cad=0#v=onepage&q=HAFIZ%20REF%C4%B0&f=false

⁹⁵ Bkz. Yahya Akyüz, "Resimli İlk Türkçe Alfabe Ve Okuma Kitabımız Ve Türk Eğitim Tarihindeki Önemi", *Milli Eğitim Dergisi*, 147, MEB Yayınları, Ankara, s. 218.

- **Rehber-i Hak ve Rehnümâ-yı Hakikat:** Tasavvuf ve kelam ilmine ait bir eserdir. Bu eserin tabı için Marif Vekâleti Metubi Kalemi'nden 11-Ca-1317/17-09-1899 Pazar günü izin çıkmıştır.⁹⁶
- **Kasîde-i Emalî Terceme-i Manzûmesi:** İncelediğimiz eserdir.
- **Ayât u Ehâdis-i Erba'ın Tercümesi:** Sultana itaat hakkındaki ayet-i kerîme ve hadis-i şerîflerdir.
- **Türkçe-Rumca Lügat:** Yunan Abraham Maliakas ile birlikte telif etmişlerdir.⁹⁷
- **Edebiyat Ve Hikâyât-ı Garîbe:** Ezop masallarının bir kısmının Türkçe'ye tercümesidir. İstanbul'da 1291/1874'te basılmıştır.⁹⁸

3. *Yazılıs Tarihi ve Sebebi*

Manzûmenin yazılış tarihini tam olarak bilmesek de 10-R -1305/25-12-1887 tarihinde basılarak padişah II. Abdülhamid'e arzedildiğini bilmekteyiz. Bu tarihin manzûmenin bitiş tarihine yakın bir tarih olması kuvvetle muhtemeldir. Müellifin vefat tarihi h.1320/1904'tür.

Şair manzûmesini nazmetme sebebi olarak manzûmenin hâtime kısmında şu beyti zikretmiştir:

Bu nazmın cem'ine ol kim sebebdir

Durıp bahşende-i ehl-i edebdir

4. *Şekil Özellikleri*

Bu akâidnâme 175 beyitten müteşekkildir. Bilindiği üzere Uşî'nin *Kasîde-i Emâlî'si* 67 beyittir. Hafız Refî, Uşî'nin Emâlî'sini 2 beyitten 6 beyite kadar değişen sayıda beyit

⁹⁶ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

⁹⁷ Bkz. Strauss, *a.g.m.*, s. 57.

⁹⁸ Bkz. Strauss, *a.g.m.*, s.57.

ile nazmen tercüme etmiştir. Hafız Refî Efendi Uşî'nin akâidnâmesini tam tercüme edebilme saikiyle tercümede kendini sınırlandırmamış; gerekli gördüğü yerlerde tek bir *Emali* beytini birkaç beyitle tafsilatlı bir şekilde nazmen açıklama yolunu tercih etmiştir. Bu özelliği ile Hafız Refî efendinin bu manzûmesi muhtasar bir şerh niteliğindedir.

Özellikle miraç hadisesinden bahsedilen aşağıdaki beyitte *Emalî* manzûmesinde geçmediği halde arşın horozu olarak da bilinen Tâvus meleğinden ve Hz. Peygamber'in onun bulunduğu arşın en yüksek mertebesine ulaşip buradan gökleri ve yerleri temaşa etmesinden bahsedilmesi tercümenin birebir değil tafsilatlı olduğunu gösteren bir delildir. Ayrıca 'Tâvus-ı Sidre' denildiğinde Cebrail (a.s.) kastedilmiştir.⁹⁹

İdüp pervâz ol Tâvûs-ı 'arşı

Temâşâ eyledi 'arşı vü ferşi

Nitekim Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât adlı mevlidinde geçen aşağıdaki beyitte de bu ifade geçmektedir.¹⁰⁰

Dedi Tâvus-ı melek ol Cebrail

Yâ Muhammed sana müştakdır Celîl

Hafız Refî manzûmesini *Emâlî*'nin nazım şekli olan kasîde ile değil mesnevî ile yazmıştır. Bu durum, şairin, muhtemelen, eseri geniş bir şekilde ele almak istemesinden kaynaklanmıştır. Zira mesnevî nazım şekli, her bir beytin ayrı ayrı kafiyelenmesi sebebiyle bilhassa uzun dinî -ahlakî konulu manzûmelerin tertibinde büyük kolaylık sağlamaktadır. Müellifin bu tercihi, eserinin muhtasar bir şerh niteliği arz etmesine imkan vermiştir. Ayrıca bu nazım şekli, şairlere konu bütünlüğünü temin ve ifadede kolaylık sağlamıştır.¹⁰¹

⁹⁹ İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınevi, İstanbul 2003, s. 456.

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, Süleyman Çelebi'nin İnanç ve Fikir Dünyası, **Süleyman Çelebi ve Mevlid -Yazılışı Yayılışı ve Etkileri-**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yay.,Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Bursa 2007, s. 209.

¹⁰¹ Bkz. Mustafa Çiçekler, "Mesnevi", **DİA**, c. XXIX, .s. 320.

Hafız Refî Efendi manzûmesini aruz vezninde yazmış ve Hezec Bahri'nin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ûlün” kalıbını tercih etmiştir. Yaygın görüşe göre bu kalıp kısalığı ve işleklığı sebebiyle mesnevî telifinde kullanılan yedi kalıptan biridir.¹⁰²

5. *İlk ve Son Beyitler*

Şair esere, adet olduğu üzere hamdele, salvele ve niyâz ile başlamış ve akabinde eserinin niteliğinden bahsetmiştir.

Şenâ ol Hâzret-i Kâmil Şifâta

Ki feyzin şâmil itdi kâyinâta

Selâm olsun ‘umûmen enbiyâya

Huşûşâ kim Muhammed Muştafâya

Daği âline vü şaħb-ı kirâma

Seķâhüm Rabbühüm ke’si’l-kirâma

Şenâdan soñra ol Ma‘bûd-ı pāk’e

Ki ‘aql u fehm virdi âb u hâke

‘Înâyet eyleyüp tevfiķ-i Bârî

Hidâyet ‘âleminden irdi yâri

Olup deryâ-i tevħîd içre ğavvâş

Getürdüm nazma bir kaç gevheri hûş

¹⁰² Bkz. İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz*, s.176.

‘ Akāyid gencinin miftāhıdır bu
Ferāyid gencinin mişbāhıdır bu

Şenā ol Pādişāh-ı bī- niyāza
Ki kılun rāzdār itdi bu rāza

Hafız Refi Efendi manzūmesini kendisine hayır dua ederek ve isteyerek nihayete erdirmiştir.

Beni her kim añup yād eyler ise
Du‘ ā-i hayr ile şād eyler ise

Derūnuñ rūşen itsün nūr-ı ‘ irfān
Berūnun gülşen itsün nūr-ı ihsān

İlāhī raḫmetüñ kapuların aç
Göñle ḫikmetiñ gevherlerin şaç

Zebānından götür bend ü kelāli
Ki sözlerim ola neşrū’l-leālī

Binā-i fikrimi şaçla ḫalelden
Edā-i ḫāmemi sehv ü zelelden

Bi-nūr-ı tal‘ at-i Şultān-ı Kevneyn
Çerāğ- efrūz-ı bezm kâbe ḫavseyn

Bu nazmıñ cem‘ ine ol kim sebebdır

Durıp baħşende-i ehl-i edebdir

Ümîdim vār ki Vehhâb-ı Emānî

Müyesser eyleyüp emn ü emānî

Sa‘ âdet ehli ile yāra ide

İki ‘ âlemde ber-ħurdâr ide

1.3 Hızır Bey’in Kasîde-i Nûniye’sinin Manzûm Türkçe Tercümesi

Hızır Bey’in *Kasîde-i Nûniye*’sinin bir adet manzum Türkçe tercümesi tespit edilmiş olup bu başlık altında ele alınacaktır.

1.3.1 Tercüme-i Akâid-i Nûniyye, Müellifi Meçhul

1. Adı

Akâidnâmenin belirli bir ismi olmaktan ziyade nüshalarda geçen isimleri, *Tercüme-i Akâid-i Nûniyye*, *Terceme-i Kasîdetü’n-Nûniyye*, *Kasîde-i Merkûme’nin Terceme-i Belîğa-i Latîfesi* ve *Kasîde-i Nûniyye Tercemesi* şeklindedir.

2. Müellifi

Manzûme farklı müelliflere isnad edilmektedir. Ancak görüldüğü kadarıyla manzûmenin bu müelliflerden herhangi birine aidiyeti hususunda kesin deliller bulunmamaktadır. Kasîdenin müellifinin kim olduğuna dair bizzat eserin bulunduğu yazmalarda herhangi bir isme isnadına rastlamadık. Ancak genellikle kataloglarda geçen isimlerin bazı yanlış tespitler neticesi belirlendiğini gördük. Örneğin kasîdenin Abdî adlı şaire nispet edilmesinin sebebi manzûmenin sonundaki şu beyittir:

Bahāristān luṭfindan bu ʿabdiñ

Dü dār içre ola cāyı gülüstān

Beyitte geçen Abd kelimesini öncelikle yazılışı itibariyle mahlas olarak düşünmek güçtür. Diğer bir husus ise bilhassa dinî metinlerde görülen ve şairlerin acziyetlerinin bir ifadesi olarak kendilerini abd, yani Allah’a kul olarak görmeleri âdetinin tezahürü olan bu kelimenin kullanımının, kütüphane katalogunu tasnif edenler tarafından yanlış algılanmış olmasıdır. Zira biyografik kaynaklarda tespit edebildiğimiz Abdî mahlaslı hiçbir şairin böyle bir akâidnâmesinden bahsedildiğine tesadüf etmedik.

Manzûmenin isnad edildiği diğer bir şair olan Şem’î’nin akâidnâmesinin ismi ise, *Terceme-i Akâid-i Lâmiyye ‘alâ Mezheb-i Mâturidiyye*’dir. İncelediğimiz bu manzûme Şem’î’nin akâidnâmesi ile aynı yazmada¹⁰³ bulunması hasebiyle Şem’î’ye ait gösterilmiştir. Oysaki yazmada bulunan akâidnâmede bu akâidnâmenin Şem’î’ye isnadına mahal verecek herhangi bir ipucu dahi bulunmamaktadır.

Kasîde, Zaminî adlı bir şaire de nispet edilmiştir. Ancak burada da Abdî örneğindeki gibi bir yanlış anlama/okuma söz konusudur. Zira manzûmenin aşağıdaki beyitinde geçen rûy-ı zemîn tamlamasında geçen zemin kelimesi bir mahlas değildir.¹⁰⁴

Cihānda nite kim rûy-ı zemîni

Nebât-ı huḍr-ile zeyn ide nīsān

Akâidnâmenin bir nüshasında ise, neye dayanarak iddia edildiğini anlaşılmayan bir şekilde Hayâlî Ahmed İznikî (öl. 875/1470)’ye nispet edildiğini de müşahede edilmiştir.¹⁰⁵ Fakat ona ait olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur. Bu bakımdan eser, herhangi bir kimseye nispet edilememiştir.

¹⁰³ Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekke Koleksiyonu’nda 368 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

¹⁰⁴ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 335/10 nolu yazma.

¹⁰⁵ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 4049/2 nolu yazma.

3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin tespit ettiğimiz diğer nüshalarına nazaran daha eski bir tarihte yazılmış olması, beyit sayısı olarak daha hacimli olması gibi sebeplerle incelememizde tercih ettiğimiz ve tez çalışmamızın sonunda tam metnini aktardığımız akâidnâmenin bu nüshası,¹⁰⁶ Şehr-i Recebi'l- Evvel Sene 1181/1767 tarihinde yazılmıştır.

Şair Hızır Bey'in bu Arapça akâidnâmesini mübtedi diye nitelendirdiği muhtemelen sıbyan ve halk tabakası için Türkçeye tercüme ettiğini belirtmiştir:

Olunmuş çün ' Arabca nazm-ı terkîb
O kuşl-i tütüyâ-yı ' ayn-ı a' yân

Ben itdim tercüme Türkîye anı
Ki ola mübtedîye fehmi âsân

4. Şekil Özellikleri

Akâidnâme 217 beyittir. İncelediğimiz ve çalışmamızın son kısmında metnini verdiğimiz bu nüsha tespit edebildiğimiz nüshalara nazaran daha fazla beyit sayısına sahiptir.

Kasîde-i Nûniye'nin manzûm tercümesi olan bu akâidnâme de Hızır Bey'in mezkur manzûmesi gibi kasîde nazım şekli ve aruz vezni ile yazılmış olup hezec bahrinin Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbıyla nazmedilmiştir.

¹⁰⁶ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz. A 2962/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

5. İlk ve Son Beyitler

Şair ilk beyitlerde Hızır Bey'in faziletli bir kişi olduğundan bahsetmekte ve ona dua etmektedir. Ayrıca, Hızır Bey'in akaide dair yazdığı bu kasîdenin, adeta bir âb-ı hayat olduğunu vurgulamıştır.

Ferîdi 'asrınıñ fâzıl Hızır Beg
Ola anıñ maqâmı bâğ-ı Rıdvân

'Aqâ'idde dimiş bir hōş qaşide
İçirmiş halka cām-ı âb-ı hayvân

Olunmuş çün 'Arabca nazm-ı terkib
O kuhl-i tütüyâ-yı 'ayn-ı a'yan

Ben itdim tercüme Türkîye anı
Ki ola mübtediye fehmi âsân

Manzûme aşağıdaki beyitler ile son bulmuştur:

Dağı olsun meserretlerde dâ'im
Beni bir hayr-ile yâd iden ihvân

Cihânda nite kim rûy-ı zemîni
Nebât-ı huğr-ile zeyn ide nîsân

Bahâristân luţfindan bu 'abdiñ
Dü dâr içre ola câyı gülüstân

1.4 Molla Câmî'nin İtikadname'sinin Türkçe Manzûm Tercümesi

Molla Câmî'nin İtikadnâme adlı bu eserinin bir adet manzum Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Bu tercüme Meliha Tarıkahya Anbarcıoğlu tarafından yapılan bir makaleye konu olmuştur. Bu başlık altında mezkur tercüme incelenecektir.

1.4.1 Zübdetü'l-'Akâid, (İtikad-nâme Tercümesi), Duhâni-zâde Velî

Zübdetü'l-'Akâid adlı bu eser, meşhur İranlı şair Nûreddin Abdurrahmân-ı Câmî'nin *İtikadnâme* adlı manzûm akaidinin yine nazmen tercümesidir. Meliha Anbarcıoğlu, bir çalışmasında *Zübdetü'l-'Akâid*'in yegâne ve müellif¹⁰⁷ nüshası olarak belirttiği British Museum'da bulunan yazmasına dayanarak eseri transkribe etmiştir. Ancak biz katalog taramalarımızda eserin bir nüshasına daha ulaşmış bulunmaktayız. Bu nüsha Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 5775/1 katalog numarası ile kayıtlıdır. Bulduğumuz nüshanın yazarı belli değildir. Daha doğrusu Kataloglarda ismi geçmemektedir. Fakat söz konusu nüshayı incelediğimizde bazı farklılıklar ihtiva etmekle beraber Duhânî-zâde'ye ait olduğunu gördük. Bir başka nüshası da İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

Bu manzûmenin tespit edebildiğimiz bu iki adet nüshanın özellikleri şöyledir:

1. Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 5775/1 numarada kayıtlı olan bu nüsha 210×113 mm boyutlarındadır. Manzûme, risalenin 1b- 6a sayfaları arasında yer alıp 6 varaktır. Harekeli nesih ile yazılmıştır. Her sayfada 13 satır yer almaktadır. Müstensihi Habib bin Mustafa, istinsah tarihi H. 1130 (1717)'dur.

2. Süleymaniye Kütüphanesi 002725 demirbaş numarası ile kayıtlı nüsha. Akâidnâme, bu nüshanın 133-173 sayfaları arasındadır. Talik hat ile yazılmıştır.

1. Adı

Duhânî-zâde, eserini *Zübdetü'l-'Akâid* olarak isimlendirmiştir. Aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere şair, manzûmesinin adının geçtiği beyitte aynı zamanda tarih düşürmüştür. Bu tarih, manzûmenin yazıldığı tarih olan 979/1571 yılıdır.

¹⁰⁷ Bkz. Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 656.

Çünkü bu mecma‘ -i fevâ‘ iddür
Ehl-i İslâma nef‘ i ‘ âiddür

Şorana dinsün ism ü târîhi
Nâmına “Zübdetü’l- ‘ Akâid”dür

2. Müellifi

Şairimizin mahlası Duhâni-zâde Velî’dir. Asıl ismi, Ali b. Muhammed’dir. Aşağıdaki beyitlerde şair kendisinden bahsetmiştir.

Ben ki mevrûş-i bendesi Şâh’ın
Dâ‘î-yi devleti o dergâhın

Lağâb ile Duḡhâni-zâde Velî
İsmi ile Muḡammed oḡlu ‘ Alî

Duhâni-zâde’nin Sultan III. Murad (1574–1595) devrinde yaşamış olduğu eserin yazıldığı tarihi gösteren yukarıda da bahsi geçen tarih beyitinden anlaşılmaktadır.

3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere eser h.979 (1571) tarihinde yazılmıştır. Zira şair, manzûmesinde geçen aşağıdaki beyitte tarih düşürmüştür.

Şorana dinsün ism ü târîhi
Nâmına “Zübdetü’l- ‘ Akâid”dür (h. 979)

Anbarcıoğlu, *Zübdetü'l-Akâid*'in “Der Duâ-yı Devâm-ı Devlet-i Şâh” adlı bölümünde III. Murad'a dua edilmesinden hareketle onun padişahlığı döneminde kaleme alındığını tespit etmiştir. Eserin tespit ettiğimiz diğer bir nüshası da bu tespiti haklı çıkarmaktadır. Zira bu nüshada da III. Murad'a Anbarcıoğlu nüshasında bulunmayan beyitlerle dua edilmektedir. Manzûmenin tarih beyitinde verilen 979/1571-72 tarihinin 983 olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü 979/1571-72'de II. Selim tahttadır. Belki de manzûme bu tarihte yazılmış olmakla birlikte, şair tarafından tekrar gözden geçirilmiş; ilave ve çıkarmalar ile beyaza çekilmiştir.

Qıldı Şultân-ı ʿĀlem-i Müsned

Şâh ibn-i şâhdur eben ʿan ced

Yaʿnî Şultân-ı ʿAdl u Şâh-ı Kerîm

Zıll-ı Hâk Pâdişâh-ı heft iqlîm

Şâh-ı şâhenşâhân devr-i zemân

Şâh Murâd Hân bin Selîm Şeh Hân

Manzûmeden anladığımız kadarıyla Duhânî-zâde'nin böyle bir eser ortaya koymasında dinî sâikler, zamanın padişahının övme vesilesi olması, geride bir eser bırakmak istemesi, Câmî'nin sırlarıyla feyizlenmek arzusu Türk diline hizmet etmek istemesi gibi hususlar etkili olmuştur.

Qalmış ortada Türkî dil metrûk

Lâzım oldur k'ola o yol meslûk

Nevʿ-i insânda ʿumde-i âfâk

Türk şınıfı iken ʿale'l-ıtlâk

Dürdur gerçi kim belâgatdan

Lîk hâlî degül halâvetden

...

Hâtır-ı fâtire hutûr etdi

Türki'ye tercüme mürûr etdi

Ben de Câmî'ye iktidâ itmek

Reh-nümâ olduğı yola gitmek

Anı Türki'ye tercüme itmek

Ben dağı bir eser koyub gitmek

Geldi ol demde nâgehân gûşa

Sâkin-i kûşe-i ferâmûşa

...

Dîn bünyânın itmede temhîd

Ben dağı itdüm añlara taqlîd

....

Ġaraż oldur bu naqş-ı zîbâdan

Göçdüğümde bu dâr-ı dünyâdan

Bir du' a itmege bahâne ola

Bu güzer-gâhta nişâne ola

Nażar ittükde aña ehl-i nażar

Rûhuma rahmet-i Hudâ diyeler

Hüsni-i işlahla kılursa nigâh

Müzdini ecrini vire Allâh

4. Şekil Özellikleri

Zübdetü'l- 'Akâid' in tamamı Anbarcıoğlu nüshasında 395 beyit olmakla beraber, asıl metin olan *İtikadnâme*'nin tercümesi olan kısım 225 beyitten müteşekkildir. Tespit ettiğimiz nüsha ise, 339 beyit olup ilk 99 beyit tevhid, münâcât ve sebep-i telif kısmıdır. Manzûmenin hâtîme kısmı bizdeki nüshada yoktur. Câmî'nin *İtikadnâme*'si ise, eserin farklı yazma nüshaları karşılaştırıldığında ortalama 221-225 beyit arasında değişmektedir.¹⁰⁸

Duhânî-zâde eserinde, Câmî'nin *İtikadnâme*'sini esas alarak mesnevi tarzında tanzim etmiştir. Bununla birlikte muhteva itibariyle birebir tercüme değil, yer yer ilavelerle adeta bir nazire niteliği taşır.¹⁰⁹ Bu nazım şeklinin bilhassa kafiye kolaylığı dolayısıyla didaktik manzûmelerde tercih edildiği bilinmektedir.¹¹⁰

Terceme kıldım ol nesak üzere

Naẓmını virdügi sebağ üzere

Bu haķır ol kitâb-ı merğuba

Manzar-ı kâmilân-ı maħbûba

Gıydürüb böyle Türkî aña libâs

Şöhre-i şehri ola beyne'n-nâs

Gıydürüb aña Rumî Türkî ħabâ

Anağoluya Rûmeline şalâ

¹⁰⁸ Bkz. Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 651.

¹⁰⁹ Bkz. a.g.m., s. 652.

¹¹⁰ Bkz. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, C.IX s. 404.

...

Anı Türkîye terceme itmek

Ben dağı bir eser kıoyub gitmek

Ėamdülillah ‘ aķāid-i İslām

ŞerĖ u nazmı müyesser oldu tamām

Cehdile Türkî nazma derc ittüm

Naķd-i ‘ ömrümden aña Ėarc ittüm111

Câmî’nin İtikadname’si aruz vezninin “haff bahri”nin “Fâ’ilâtün (Feilâtün)/ Mefâ’ilün/Fe’ilün kalıbıyla nazmedilmiştir. Duhâni-zâde de çevirisinde asıl metnin veznine bağlı kalmıştır.¹¹²

5. İlk ve Son Beyitler

Şair manzûmeye Şu beyitler ile başlamıştır.

Lillāhi’l Ėamd ba‘ de bismillāh

Mālikü’l mülk lâ- ilāhe sivāh

Ve ‘ alā Ėayri Ėalkihî Őalāvāt

Ve taĖıyyātuhū ma‘ al- berekāt

Ėıldı Ėün mü’mini Ėudā her gāh

Ėāil-i lâ-ilāhe illa’llāh

¹¹¹ Anbarcıoğlu, “İtikad-nāme ve TürkĖe çevirisi”, s. 686.

¹¹² Bkz. Anbarcıoğlu, “İtikad-nāme ve TürkĖe çevirisi”,s. 651, 652.

İncelediğimiz yazma nüsha, manzûmede ele alınan son akaid konusu olan cennetin mertebeleri ve müminlerin burada ebedi kalarak Cenâb-ı Hakk'ı görmeleri bahsi ile nihayete ermiştir. Nitekim Câmî'nin *İtikadnâme*'si de burada bitmektedir. Ancak Anbarcıoğlu'nun incelediği nüshada Duhânî-zâde'ye ait "İşâret be-Tahkîk u Tedkîk", "Gazel li- Müellifih", Ender Minnet ü "Mahmidet-i İhtitâm ve Tarih u Nâm", "Kıt'a-i Tarih u Nâm" bölümler bulunmaktadır. Duhânî-zâde manzûm çevirisini aşağıdaki beyitler ile sonlandırmıştır:

Ḥamd u lillâh ' Akâid-i İslâm
Şerḥ u nazmı müyesser oldı tamâm

Şol ' akâid ki ḥıfzı âsândur
Cinn ü ins anda cümle yeksândur

Cehdile Türkî nazma derc ittüm
Naḫd-i ' ömrümden aña ḥarc ittüm

Şan' at-ı şî' ri kılmadum çendân
Ḥıfz u fehmi ola deyu âsân

Ġayrdan isti' âredür ârum
Nîk ü bed cümle kendü güftârum

Ġaraż oldur bu naḫş-ı zîbâdan
Göçdüğümde bu dâr-ı dünyâdan

Bir du' a itmege bahâne ola
Bu güzer-gâhta nişâne ola

Nazar ittükde aña ehl-i nazar
Rūhuma rahmet-i Hudā diyeler

Hüsn-i ı̇ılaħla kılursa nigāh
Müzdini ecrini vire Allāh

1.5 Birgivi'nin Vasiyetnâme'sinin Türkçe Manzûm Tercümesi

Aslen bir ilmihal olan Vasiyetnâme'nin manzum Türkçe tercümesi, ilmihallerde akâid mevzuunun nasıl ele alındığına örnek teşkil etmesi bakımından bu başlıkta tedkik edilecektir.

1.5.1 Manzûm Vasiyet-nâme, Bahtî

1. Adı

Kaynaklarda “Manzûme-i Vasîyet-i Birgivi, Risale-i Birgivi, Manzûm İlmihâl, ve Akaid” olarak da isimlendirilen bu kitaba bizzat müellifi tarafından bir isim verilmemiş olmakla beraber baş taraflarında vasiyet kelimesi geçmesi¹¹³ ve içerisindeki beyitlerde “vasiyet” (9 beyitte) ve konu başlıklarında da aynı kökten olan “vesâyâ” (4 başlıkta) kelimelerinin çokça geçmesi sebebiyle olsa gerek daha ziyade “Vasiyetname” adıyla ün yapmıştır.

Bu manzûmenin Yahya Efendi adına kayıtlı bir nüshasında başlık; “Kitâb-ı Birgili Mehemmed Bin Pir ‘ Alî Der Nazm-ı Yahya Efendi Raħmetu’llāhi Te‘ālā” şeklindedir.¹¹⁴

¹¹³ Bkz. Nihal Atsız, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yay. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 5. Kitaba internette ulaşmak için bkz. <http://www.scribd.com/doc/24799019/Birgili-Mehmed-Efendi-Bibliyografyas%C4%B1>

¹¹⁴ Bkz. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no: 06 Mil Yz A 8131. Ayrıca bkz. M. Mustafa Karaca, **Yahya Efendi'nin Vasiyet-nâme-i Birgili Manzumesi (Metin-İnceleme-İndeks)**, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2008.

Bahtî'ye ait bir nüshasında ise, manzûmenin başlığı; “Risâle-i Birgîlî Muhammed Efendi Der-Nazm-ı Bahtî Efendi” olarak kayıtlıdır.¹¹⁵ Eser, bazı kütüphane kayıtlarında “ Vesâyâ-yı Türkiyye Manzûmesi” ve “Hazâ Risâle-i Birgili Muhammed Efendi Rahmetu'llâhı Aleyhi” adıyla da geçmektedir.

Manzûmenin, diğer araştırmacılar tarafından incelenmediğini düşündüğümüz yeni bir nüshasında ise, eser ismi “Hâdiyü'l-Musallîn” olarak kaydedilmiştir. Eserin müellifi olarak ise, üç nüshada Bahtî Noktazâde Mehmed Efendî gösterilmiştir.¹¹⁶ Bahtî'nin eserinin bir nüshası da Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde Genel 4482 numarası ile Rahîm adına kayıtlıdır.¹¹⁷

2. Müellifi

Bahtî hakkında kaynaklarda pek malumat yoktur. Belki sadece bir yerde, şairin Vasiyetnâme'yi nazmettiği ve 17. Asırda yaşadığı zikredilmektedir.¹¹⁸

Müellifin ismi manzûmenin aşağıdaki beytinde Bahtî¹¹⁹ olarak geçmektedir:

Dahi Bahtî-i zâr-ı pür-günâhı
Kim añarsa du'âsında ilâhî

Yahya Efendi adına kayıtlı nüshanın mahlas beytinde yine Bahtî ismiyle kayıtlıdır. Ancak bu beyitteki mahlas araştırmacı tarafından fark edilmemiştir.

115 Bkz. Sezer Ö. Şakar, **Birgîvî Muhammed Efendi'nin Manzum Vasiyyet-nâmesi (Eleştirili Metin - Dil İncelemesi -Sözlük)**, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s.22.

116 Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 2433/2 , Yz. A 4438/3 ve 3158/6 numarada kayıtlı nüshalar. Ayrıca bkz. Şakar, a.g.e., s.17-18.

117 Ancak beyitte geçen Rahîmâ kelimesinin mahlas zannedilmesinden kaynaklanan bu yanlışlık, nüshayı inceleyerek Hatice Şahin'in danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi hazırlayan Betül Nohutçu tarafından düzeltilmiştir. Bkz. Betül Nohutçu, **Rahîm Vasiyetnâme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Hatice Şahin, U.Ü.S.B.E, Bursa 1999.

118 “Bahtî”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi İsimler, Devirler, Eserler, Terimler**, Dergah Yay., C. I, İstanbul 1977, s. 298.

119 Müellif, manzûmenin, üzerine tez çalışması yapılan nüshalarının birinin başlığında “Yahya Efendi” diğeri ise hem mahlas beyti hem de başlığında “Bahtî” olarak zikredilmektedir.

Dağı bahtî vü zârî pür-gâhı
Kim añarsa du'asında ilâhî

Anlaşıldığı kadarıyla bu manzûmeyi çalışan araştırmacılar tarafından Süleymaniye nüshası incelenmemiştir.¹²⁰ Çünkü söz konusu araştırmacılar, tespit ettiğimiz Süleymaniye nüshasında mevcut olan ve Yahya isminin geçtiği farklı mahlas beytini görmemiştir¹²¹:

Dağı Yahyâ-'î zâr u pür-günâhı
Kim añarsa du'asında ilâhî

Dolayısıyla nâzım Yahya adıyla sadece manzûmenin bir nüshasının başlığında değil ayrıca mahlas beyitinde de geçmektedir.

Ulaştığımız üç nüshanın katalog kaydında eserin nâzımı olarak Bahtî Noktazâde Muhammed (Noktazâde Mehmed) adlı bir şahıs gösterilmektedir. Ancak bu şahıs manzûmenin başka bir nüshasının kaydında müstensih olarak da kayıtlı bulunmaktadır.¹²² Dolayısıyla eserin müellifiyle müstensih bir nüsha yüzünden karışmıştır. Mahlas beyitleri, Yahya ve Bahtî isimlerini ihtiva etmesi bakımından dikkat çeker. Ancak bu isimlerin de, müstensih yahut eseri takrir eden bir müderris olması ihtimal dâhilindedir. Bu itibarla, eserin nâzımı olarak zikredilen isimlere ihtiyatla bakmak icap eder. Bununla birlikte Yahya'nın ve Noktazâde Mehmed'in isim, Bahtî'nin de mahlas olması muhtemeldir. Elimizdeki bilgiler dahilinde eserin nâzımı olarak Bahtî'yi zikredebiliriz.

3. Yazılı Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin yazılış tarihini müellif aşağıdaki beyitte vermiştir:

¹²⁰ M. Mustafa Karaca, Sezer Ö. Şakar ve Betül Nohutçu bu nüshayı görmemiştir.

¹²¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Kayıt nu. 399.

¹²² Ankara Millî Kütüphane, Yz. A 2433/2 ve Yz. A 4438/3 numarada kayıtlı nüshalar. Ayrıca bkz. Özyaşamış Şakar, a.g.e., s.17-18.

Ḥurūf-ı bā-nuḳaṭ tārīḫi ma‘lūm
Biñ elli ikisinde oldı manzūm

Hicrî 1052 (miladi 1642) tarihinde yazılan bu manzûmenin mevcut nüshalarında dönemin padişahı, devlet büyüğü veya bir velîye takdim edildiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Keza, Birgivî'nin Vasiyetname adlı eserinin sıbyan mekteplerinde okutulduğuna¹²³ dair delil, Bahtî'nin Manzûm Vasiyetnamesi'nin sebab-i nazm kısmında verdiği şu bilgilerdir:

Bahtî, ismini vermediği bir müderrisin İstanbul'da Birgivî'nin mensur Vasiyetnamesini okuttuğunu, kendisinin de bu derslerde hazır bulunduğunu zikreder. Naklettiğine göre müderrisin bu eseri ezberletmekte olduğunu ancak talebelerin bu mensur metni ezberlemekte zorlandıklarını görmüştür. Bu yüzden müderrisin ezberleme işinden feragat etmiştir. Bu hadise Bahtî'nin gönlünde mezkûr eseri nazmetme fikrini doğurmuş ve bu manzûme böylece vücut bulmuştur. Şair, Birgivî'nin kıymetli eserinin herkes tarafından kolaylıkla ezberlenmesini ve anlaşılmasını murad etmiştir.

Budur bā' iş bu nazma ey bürāder
Bu olmışdur sebep buña muḳarrer

Sitanbul içre vardır bir muḫaḳḳıḳ
Fazîlet şāḫibidür ol müdeḳḳıḳ

Hemāre ders ider ol ḫāş u ‘āma
İfādedür işi cümle enāma

Cihān anuñ telāmīziyle ṭoldı
Benim de ma‘nevī üstādım oldı

¹²³ Hatice Kelpetin Arpağuş, Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s.40

Du‘ā-yı hayr lâzımdur ‘ibāda
İde taqvāsın ‘ömrin Haq ziyāde

Hudā eyleye üstādına rahmet
Vire ābā vü ecdādına cennet

Ki anuñ (ekşer) meclisinde hāzır idüm
Ne vāqı‘ olsa anda nāzır idüm

Risālesin okudup Birgili’nüñ
Ki neşr eylerdi neşrin ol velīnüñ

Çamu şıbyāna ezber okudurdu
Ki hıfz eyleñ diyü tenbīh iderdi

Anı neşr olmağıla līki şıbyān
Çekerlerdi ta‘ab hıfzında ey cān

Bilüp bu sırrı ol şāhib-kerāmet
Ki hıfz itdürmeden itdi ferāğat

Faķırüñ qalbine ol dem bu geldi
Derün-ı pākime bu lāyih oldu

Anı nazm eyleyem miqđār-ı kudret
İdem anuñ içün bezl-i bizā‘at

Oğudukça anı rağbetle ihvān
Ki ola hıfz itmesi anlara āsān

4. *Şekil Özellikleri*

Manzûmenin beyit sayısı nüshalara göre farklılık arz etmektedir. Sezer Ö.Şakar mezkûr çalışmasında, altı nüshaya dayanarak tenkidli metni ortaya koymuş ve manzûmeyi 1357 beyit olarak tespit etmiştir. M. Mustafa Karaca ise, çalışmasındaki metni tek nüshaya dayanarak oluşturmuş ve 1345 beyit şeklinde tespit etmiştir. Ancak bu iki çalışmada tespit ettiğimiz yeni nüshada¹²⁴ bulunan aşağıdaki son beyit bulunmamaktadır.

Kitâb irişdi çünki intihâya
Sipâs hamd ü şükr bî nihâye

Bahtî, manzûmesini mesnevî nazım şekli ile kaleme almıştır. Bahtî'nin ilmihâlin çok sayıda konusunu ele almaya imkân vermesi dolayısıyla bu nazım şeklini tercih ettiği düşünülebilir.

Nâzım, tercümesini, aruz vezninin hezec bahrinin Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün kalıbıyla yazmıştır. Nitekim nüshaların çoğunda vezin de zikredilmektedir.

5. *İlk ve Son Beyitler*

Sözlerine geleneğe uyarak hamdele ve salvele ile başlayan şair, adeta sûfiyâne bir dille fakr halinde acziyetini beyan ederek konuya giriş yapar. Bundan sonra şair, mensur *Vasiyetname*'nin yazarı meşhur İmâm Birgivî ve bütün Müslümanlar hakkında dua içeren beyitler nazmetmiştir. Şair, eserin üslûbundan bahsederken de zikrettiğimiz üzere manzûmesini halkın büyük çoğunluğunun istifade etmesi açısından Türkçe yazdığını ifade etmiş ve akâidnâmenin konularına Allah'ın selbî sıfatları ile giriş yapmıştır.

¹²⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Kayıt nu. 399.

Sipās ü ḥamd Rabb-i z̄ü'l-celāle
Şenā vü medḥ o ferd-i lā-yezāle

Hidāyet eyleyüp İslāma bizi
Muḥammed ümmeti'tdi cümlemizi

Ki oldur efḍal-i ins ü melā'ik
Hem oldur hādī-i ḥayru'l-mesālik

Şal'āt olsun o şāha şad-hezārān
Selām olsun aña her-bārı her ān

Daḥi evlād u aşḥāb-ı kirāma
Ba-cem' ihim ilā-yevmi'l-ķıyāme

Pes andan bu faķır idüp vaşıyyet
Maķarr-ı ' acz olan nefse tamāmet

Akâidnâme kısmını incelediğimiz bu manzûme yukarıda da belirttiğimiz üzere aynı zamanda bir ilmihâldir. Eser müstakil bir akâidnâme olmadığı için ilgili bölümde bir hatime bulunmamaktadır; ancak burada manzûmenin sonunda yer alan münacâtın son beyitlerini tarih beyitini de ihtiva etmesi sebebiyle aktarmak mümkündür.

İlāhī vir yemīnimden kitābım
Hem āsān vechile eyle ḥisābım

Daḥı ol gün mevāzīnim şaķıl it
Kemāl-i luḥfila ecrim cezīl it

Daḥı cısr-i şırāṭı eyle āsān
Geçem mānend-i berķ u ebr-ü bārān

Dağı ābā vü ecdādımla yā Rab
Dağı evlād u üstādımla yā Rab

Mağarr it baña cennāt-ı na‘imi
Dağı rüz-ı cezā gösterme bimi

Dağı hem mü’minin ü mü’mināti
Cemī‘-i müslimīn ü müslimāti

Dağı anı ki ide buña te’mīn
Ki ya‘nī bu du‘āya diye āmīn

Ḥurūf-ı bā-nuqaṭ tāriḫi ma‘lūm
Biñ elli ikisinde oldı manzūm

Manzūmenin Yahya Efendi adına kayıtlı nüshasının temme ve istinsah kaydı şu şekildedir: “Temmeti’r-risāletü min telāmīzi İsmāil Efendi es-sākini ya‘nī Qara Levmi min mu’allimi’ş-şıbyān ğafera’llāhü li-kātibihī ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhimā ve ileyhi Aḥmedü’bnü Muştafa fi-senetin mübareketin sitte ve ḥamsine ve elfe ve mi’e fi şehri zi’l-hicce ve fi vaḳti zevāl”.

Aynı manzūmenin Bahtî olarak kayıtlı nüshasının temme ve istinsah kaydı ise şu şekildedir: “Ḥarrerehü’l-ḥaḳīr Ḥabīb bin Muştafa Ğafera’llāhü lehü ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhimā ve ileyhi fi- şelaşin ... ve elf fi nişfi şehr-i Ramazān, Sene 1130”

2. TELİF AKAİDNAMELER

Herhangi bir akâid eserinin birebir naziresi yahut tercümesi olduğuna dair malumata ulaşamadığımız Türkçe akâidnâmeler bu başlık altında incelenmiştir. Elbette bu eserler, birçok akâid eserinden faydalanarak meydana getirilmiştir. Bu bölümde incelenen akâidnâmelerin kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak, islamın değişmez itikadî esaslarını ele alan akâid kitaplarının hangilerinin bu akâidnâmelere kaynaklık ettiğinin tespiti oldukça güç bir husustur. Dolayısıyla, müellifin bizzat zikrettiği eserler ve bazı akâidnâmeler ile benzerlikler arz eden eserlere yeri geldikçe temas edilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde dört adet akâidnâme incelenmiştir. Bunlar sırasıyla şu akâidnâmelerdir:

1. *Tevhîd-i Hak-Nahîfî*
2. *Nazmu'l-Leâlî- Rızâî*
3. *Kasîde-i İtikadiye-Vecîhî Paşa-zâde*
4. *Türkçe İtikad Manzumesi-Veled Çelebi İzbudak*

2.1 Tevhîd-i Hak, Nahîfî

Daha çok *Manzûm Mesnevî Tercümesi* ile meşhur olan Nahîfî'nin, burada tedkik edilen bu akâidnâmesinin dışında *Bed'ü'l-Emâlî Şerhi ve Mübâhase-i Kazâ vü Kader* adlı iki kelâmî eseri daha mevcuttur.¹²⁵ *Mübâhase-i Kazâ vü Kader* adlı 260 beyitlik mesnevîsinde iman esaslarından olan kaza ve kader konusunu öğretici bir üslûpla ele alır. Kaza ve kadere imanın önemini ve gerekliliğini işler. Mukadderata dair bazı sorulara cevap veren beyitler de mevcuttur. Yer yer kelâmî konulara da temas eder. Ayrıca akâidnâmelerde ele alınan bir konu olan Hz. Peygamber'in miracı hakkında nazmettiği bir *Miraciye* manzûmesi bulunmaktadır.¹²⁶ Bu üç eserinden anladığımız kadarıyla şair kelâmî konulara oldukça ilgi duymaktadır. *Fazîlet-i Savm* adlı mesnevîsi ise neşredilmiştir.¹²⁷

125 A. İrfan Aypay, **Nahîfî Süleyman Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ının Tenkitli Metni**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Konya 1992, s. 18, 24.

126 Bkz. Aypay, *a.g.tz.*, s. 15-16.

127 Bkz. Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî Ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü'l Âhire) Adlı Eseri", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B., İstanbul 1998, s.317-334.

1. Adı

Eserin ismi, kütüphane kataloglarında *Manzûme-i 'Akâid veya Tevhîd-i Hak* olarak kaydedilmiştir. Nahîfî'nin, *Fazîlet-i Savm* adlı mesnevisi ile *Tevhîd-i Hak* adlı mesnevisini birleştirirerek *Zuhrü'l-Âhire* olarak isimlendirmiş olması muhtemeldir.¹²⁸ Mesnevinin incelememize esas teşkil eden nüshasının¹²⁹ serlevhasında manzûmenin ismi “Der- Tevhîd-i Hak” şeklinde yazılmıştır.

2. Müellifi

Doğum tarihi kaynaklarda geçmemekle beraber 1099/1688'de yazdığı *Hilyetü'Envâr* adlı eserinde yirmi dört yaşında olduğunu belirtmesinden hareketle, doğum tarihi 1076/1665-66 olarak tespit edilmiştir. Süleyman Nahîfî'nin 1151/1738'de vefat ettiği bilinmektedir.¹³⁰

Dedesi, Yeniçeri kâtibi Salih, babası ise¹³¹ vaizlik görevini ifa etmiş olan Şeyh Abdurrahman Muhyî Efendi'dir. İyi bir tahsil gören Nahîfî, meşhur hattat Hafız Osman'dan sülüs ve nesih yazıda icazetli olmasının yanında talik yazıda da kendisini geliştirmiştir.¹³²

Yeniçeri Ocağı Kalemî'nde memurluk ile başladığı meslek hayatı, İran elçi kâtipliği, sadaret kâtipliği, baş mukataacılık görevlerini üstlenmesinin ardından, defterdâr-ı şikk-ı sânilik vazifesiyle sona erdi.¹³³ Mevleviliğe intisap eden Süleyman Nahîfî'nin Hamzavî Melâmî olduğu da ileri sürülmüştür.¹³⁴

Manzûm ve mensur eserleri şunlardır:

Manzûm Eserleri:

128 Bkz. Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.318. Ayrıca bkz. Aypay, *a.g.tz.*, s. 16.

129 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Demirbaş no:1399, Vr. No:69-97 arası. Eserin başka nüshalarına da tesadüf edilmektedir. Bu nüshalar için bkz. Aypay, *a.g.tz.*, s. 16-17.

130 Bkz. Mustafa Uzun, “Nahîfî”, *DİA*, c. XXXII, s. 297-298.

131 Bkz. *a.g.md.*, s. 298.

132 Bkz. *a.g.md.*, s. 298.

133 Bkz. *a.g.md.*, s. 298.

134 Bkz. *a.g.md.*, s. 298.

1. Dîvân (Nahîfî'nin iki ayrı divanı vardır.)
2. Manzûm Mesnevi Tercümesi
3. Enfûsü'l-Âfâk
4. Hicretü'n-Nebî (Hicretnâme)
5. Hilyetü'l-Envâr
6. Âdâb-ı Tarikat ve Kavâid-i Hakikat
7. Kasîde-i Lâmiyye Şerhi
8. Mev'izatü'n-Nüfûs
9. Mevlidü'n-Nebî
10. Mi'râciyye
11. Mübâhase-i Kazâ vü Kader
12. Tahmîs-i Kasîde-i Mudarriye
13. Tahmîs-i Kasîde-i Bânet Suâd
14. Tercüme-i Kasîde-i Bürde
15. Zührü'l-Âhire

Mensur Eserleri:

16. Risâle-i Kalemîyye
17. Ravzatü's-Safâ
18. Nasîhatü'l-Vüzerâ (Âsaf-nâme)
19. Risâle-i Hızriyye

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Şair manzûmesini niçin telif ettiğine dair herhangi bir malumat vermemiştir. Mesnevînin temme kaydından anladığımız kadarıyla bu eser 1167/1715'te yazılmıştır.

Yazarın 1738 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulursa bu tarihin doğru olması kuvvetle muhtemeldir.

4. Şekil Özellikleri

Bu akâidnâme 756 beyitten müteşekkil bir mesnevîdir. Akâidnâmede şair tarafından, klasik mesnevi tertibine uyularak esere önce hamdele ve tevhîd mahiyetindeki beyitler ile başlanmıştır: Eser aruzun “Fâilâtün /Fâilâtün/ Fâilün” kalıbıyla nazmedilmiştir:

Hamd u nâ- maḥdūd u şükr ü lâ yu‘ âd
Ol Cenâb-ı Ḥaḫḫ’a kim oldur Eḫad

Evvel oldur Āḫir oldur bî-gümân
Cümleye oldur Mu’in ü Müste‘ân

Hem şerîki yoḫdur Anıñ birdür ol
Birdür ammâ cümleye ḫâdirdür ol

Evveli yoḫ Evvel ü Āḫir odur
Āḫiri yoḫ Bâḫın u Zâhir¹³⁵ odur

Edebiyatımızda en çok na’t türünde eser ortaya koyan şairlerimizden olan Nahîfî, bu manzûmesinde de Hz. Peygamber’e olan aşkını ve bağlılığını dile getirmeyi ihmal etmemiştir:

Cümleden eşref odur bî rayb u şek
Şer‘ i bâḫîdür zamân-ı haşre dek

¹³⁵ İncelediğimiz nüshada “Hâzır” olarak yazılmış olmakla birlikte Zâhir daha münasip görünmektedir.

Şer' i Aḥmed neşḥ olunmaz tā ebed
Eyledi anı müebbed ol Şamed

Mu' cizât ile müeyyed oldı ol
Beyyinât ile müebbed oldı ol

Manzûme aruz vezninde yazılmış olup Remel Bahri'nin "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıyla nazmedilmiştir. Bu vezin, kısa olması hasebiyle mesnevilerde tercih edilen vezinlerdendir.¹³⁶

5. Muhtevası

İncelediğimiz akâidnâmelerin kâhir ekseriyetinde olduğu gibi Nahîfî'nin bu eserinde de Arapça kavram ve kelimelerin yoğunluğu dikkati çekmektedir.

Mesnevîde imanın şartları, Cenâb-ı Hakk'ı birlemenin zorunlu oluşu, Kur'ân-ı Kerîm'in beyanı ve mahlûk olmadığı hususu, ehl-i sünnetin benimsediği iki itikadi mezhep, ameli mezhepler, meleklerin beyanı, peygamberlere indirilen suhuf ve kitaplar, Kur'ân-ı Kerîm'in ayet ve surelerinin miktarı, nebîlerin görevleri ve sayıları, peygamberlere imanın mahiyeti, hulefa-i raşidînün faziletlerinin beyanı gibi konular ele alınmıştır.

Eserde işlenen konular, Der Tevhîd-i Hak, Beyân-ı Şart-ı îmân, Vücûb-ı Tevhîd-i Hak, Beyân-ı Kur'ân-ı Kerîm, Beyânu'l-Kur'ân nîst mahlûk, Beyân-ı 'Âkâid-i Ehl-i Sünnet, Beyân-ı Ahkâm-ı Şer'iyye-i Eimme-i Müctehidîn, Beyân-ı Melâike, Beyân-ı Suhuf ve Kütüb, Beyân-ı 'Aded-i Suver u Âyât, Beyân-ı Enbiyâ 'Aleyhimü's-Selâm, Beyân-ı Tasdîk-i Enbiyâ Hurrem, Çehâr Yâr-i Güzîn, Der zikr-i Sıddîk, Ömer bin el-Hattâb, 'Osmân bin 'Affân ve 'Alî bin Ebî Tâlib başlıkları altında ele alınmıştır.

¹³⁶ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazı şekilleri ve Aruz*, s. 59.

6. İlk ve Son Beyitler

Esere önce hamdele ve tevhid mahiyetindeki beyitler ile başlanmıştır:

Hamd u nā- maḥdūd u şükr ü lâ- yu' ād
Ol Cenāb-ı Ḥaḳḳ'a kim oldur Eḥad

Evvel oldur Āḥir oldur bī-gümān
Cümleye oldur Mu'in ü Müste' ān

Hem şerīki yoḳdur anıñ birdür ol
Birdür ammā cümleye ḳādirdür ol

Evveli yoḳ Evvel ü Āḥir Odur
Āḥiri yoḳ Bāḥın u Zāhir¹³⁷ Odur

Hız. Peygamber'i methettiği ve mensur eserlerimizde salveleye tekabül eden na't nev'inden beyitler ile devam etmiştir:

Cümleden eşref odur bī rayb u şek
Şer' i bāḳīdür zamān-ı haşre dek

Şer' i Aḥmed nesh olunmaz tā ebed
Eyledi anı müebbed ol Şamed

Mu' cizāt ile müeyyed oldı ol
Beyyināt ile müebbed oldı ol

Şairin akaid konularına temas ettiği bölümler aşığıdaki beyitler ile başlamaktadır:

¹³⁷ İncelenen nüshada "Hāzır" olarak yazılmış olmakla birlikte Zāhir daha münasip görünmektedir.

Beyân-1 Şart-1 îmân

Şart-1 îmân altıdur bilmek gerek
Evvelâ Allâh'ı tevhîd eylemek

Hem ikincisi melekler ser-be-ser
Aña tesbîh itmede şâm u seher

Hem üçüncü her kitâb-ı münzeli
Hağdur anıñ şüphemiz yoğdur belî

Oldı dördüncü inanmağ ey hümâm
Enbiyâ vü mürselîne bi't-tamâm

Hem beşincisi kıyâmet oldı hağ
Haşr u neşr olur budur kavı-i Hağ

Hem daği altıncısı ey nîk-nâm
Hayr u şerr-i tağdîr hağdur ve's-selâm

Eser aşığıdaki beyitlerle son bulmaktadır:

Vâkı'ât-ı harb-ı Şıffeyn u Cemel
İctihâd ahevâlidür itme cedel

Saña yoğdur zerrece aña su'âl
Eyleme beyhüde baş-ı kıl u kâl

Añlara eyler muhabbet müttakî
Ba'zı tecvîz eylemez illâ şakî

Çalbe kim bu vağ'alar eyler mişül

Gâhi aḥvâl-i Eb ü Ümm-i Resûl

Bil ki şeytân mekrîdür eyle ḥazer

Ḳaşdı igvâdur saña şân-ı haber

Çün biri ümm-i ‘aḳâiddden degül

Anları endîşe müstaḥsen degül

Anlara eyler muḥabbet müttakî

Ba‘zı tecvîz eylemez illâ şakî

2.2 Nazmu’l-Leâfî, Rızâî

Mâtürîdî akaidini yansıtan Türkçe akâidnâmelerin en mühimlerinden kabul edilen¹³⁸ bu manzûme yayımlanmıştır. ¹³⁹ Rızâî’nin *Nazmu’l-Leâfî*’si, telif akâidnâmeler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim eserin iki adet şerhi yapılmıştır. Bu bakımdan eserin, meşhur ve muteber olduğu söylenebilir. Keza yapılan şerhler şunlardır:

1. Ahmed b. Ahmed el-Behisnî’nin¹⁴⁰ şerhi.¹⁴¹

2. Muhammed Râif’in *Şerh -i Manzûme-i Zencânî İshâk Rızâî* adlı şerhi¹⁴²

3. Abdurrahman b. Mustafa Kalecikî’nin şerhi.¹⁴³

¹³⁸ Bkz. A. Saim Kılavuz, “Akaid”, *DİA*, c. II, s. 215.

¹³⁹ Akademik çalışmalar: Seyfullah Korkmaz, *Tokatlı İshak Bin Hasan Rızâî Nazmü’l-Leâfî (İnceleme-Tenkitli Metin -Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Yay., nu: 145, Kayseri 2004; Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi’nin Nazmu’l-Ulûm, Nazmu’l-Le’âfî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2006. Popüler çalışma: İshak Zencânî, “Akaid Manzumesi” –Türkçe Manzum–, Haz. Ali Nar, *Akâid Risaleleri XIII (Ayrı Basım)*, Yy., Ty., s. 1-31.

¹⁴⁰ Kütüphane kataloglarında nisbesi “Behisnî” şeklinde de kayıtlıdır. Bkz. Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma No: 45 Ak Ze 36.

¹⁴¹ Seyfullah Korkmaz, , "Tokatlı Şâir Rızâî İshâk B. Hasan'ın Bir Mersiyesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 12, 2002, s. 199.

¹⁴² Korkmaz, *a.g.m.*, s. 199.

¹⁴³ Eser Milli Kütüphane Çankırı İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu’nda 18 Hk 23 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Ayrıca bkz. Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi’nin Nazmu’l-Ulûm, Nazmu’l-Le’âfî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, , s. 89.

1. Adı

Rızâî, bu eserini *Nazmu'l-Leâli* diye adlandırmıştır.¹⁴⁴

Bilem dirseñ bu fende ‘ilm-i hâli

Nazardan koyma bu Nazmu'l-Le’âli¹⁴⁵

Kütüphane kataloglarında “*Manzûme-i Akâid*” olarak da geçmektedir. Bir katalogda “*Manzûme fi- hakk-ı akâid ehli’ s-sünne ve ’l-cema’a*” şeklinde kayıtlıdır.¹⁴⁶

Rızâî, manzûmesini Nazmu'l-Leâli diye adlandırmasının sebebini aşağıdaki beyitte ifade etmiştir.¹⁴⁷

‘Akâ’id incüsinden bir kılade

İdem zînet ‘arûs-ı i’ tikâde

Beyitte de geçen “leâli” kelimesi inci demektir. Rızâî, manzûmesini taşıdığı değer sebebiyle bu isimle isimlendirmiş olmalıdır.

2. Müellifi

Bu akâidnâmenin müellifi Rızâî mahlaslı İshak b. Hasan ez-Zencânî et-Tokadî’dir. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi sahibi olunmamakla beraber 17. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu tahmin edilmektedir. Zencânî diye anılmasının sebebi Azerbaycan’ın güneyinde bir şehir olan Zencan’dan ailesi ile beraber göç emiş olmasından; Tokâdî olarak meşhur olmasının sebebi ise Tokat şehrine gelerek yerleşmiş olmasındandır. Bildiğimiz kadarıyla Kahire ve İskenderiye’de dinî tahsil gördükten ve devrin meşhur hocalarından ders

¹⁴⁴ Özfirat, *a.g.tz.*, s. 35.

¹⁴⁵ Manzumenin beyitleri aktarılırken Bayram Özfirat’ın yukarıda künyesi verilen tez çalışmasından istifade edilmiştir.

¹⁴⁶ Manzuma fi haqq aqa'id ahl al-sunna wa-al-jama'a, A poem about the Islamic creed, in Turkish. Source: <http://ricasdb.ioc.u-tokyo.ac.jp>, Tokyo Üniversitesi Doğu Kültürü ve Araştırmaları Enstitüsü, Japonya. Kaynak: www.al-mostafa.com

¹⁴⁷ Özfirat, *a.g.tz. s.*

aldıktan sonra tekrar Tokat'a dönerek eser telif etmekle meşgul olmuştur.¹⁴⁸

Tespit edilebilen eserleri şunlardır:¹⁴⁹

1. Nazmu'l-Leâlî
2. Nazmu'l- Ulûm
3. Ziyâ'u'l- Kulûb Fî Şerh-i Cilâi'l-Kulûb
4. Metâlibü'l-Musallî
5. Zehâ'irü'l-Âhire:
6. Kasîdetü Yekûlu'l-Abd
7. Sirâcü'l-Kulûb
8. Şerh-i Mukaddimeti's-Salât
9. Şerh-i Metâlibü'l-Musallî
10. Şerhü'l-Mu'ammayât fî Esmâ'in-Nebî
11. Manzûme-i Keydânî

Rızâî, 1100/1689 senesinde vefat etmiştir. Tokat'ta Boyun mezarlığında medfun olup halk arasında "Boyun Baba" diye bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.¹⁵⁰

3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Bazı çalışmalarda şairin, bu mesnevisini 1098/1687 yılında Şaban ayında tamamladığı söyleniyor ise de¹⁵¹, bu tarih bizce pek isabetli değildir. Zira şairin,

¹⁴⁸ Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁴⁹ Rızâî'nin zikri geçen eserleri için bakınız: Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 187- 188; Özfirat Bayram, **Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, s.24-28.

¹⁵⁰ Bkz. Korkmaz, Seyfullah *a.g.e.*, s. 187.

¹⁵¹ Bkz. Özfirat, **Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, s. 38. Agah Sırrı Levend hicri 1098 tarihini 1686 olarak miladi tarihe çevirmiştir. Bkz. Levend, Agah Sırrı, *a.g.m.*, s. 78.

akrabalarının kendisini ziyaret ettikleri tarih olarak bu tarihi zikretmiş olduğunu aşağıdaki beyitlerden öğrenmekteyiz:

Otuz sekiz yılıñ nār-ı firākı

Derūnumda aķārib iřtiyākı

Tağıldı nāgehān hecrūn şehābı

Tulū‘ itdi viřālūñ āfitābı

Birāder-zādeler geldi Tokata

İrişdüm Hızr-veş āb-ı hayāta

Bu “biñ toķsan sekizde” sāl-i hicret

Zülāl-i vuşla döndi nār-ı firķat

řair, aşağıda aktardığımız, manzūmenin son beytinde tarih düşürerek 1100/1689 yılına işaret etmiştir.¹⁵²

Olur tārīhini bilmekde kāfi

Hesāb eyle hemān ğayn ile ķāfi (h. 1100)

Bu beyite göre mesnevinin yazılış tarih (ġ 1000 ق100) 1100/1688’dir.

Kütahya Vāhidpařa İl Halk Kütüphanesi’nde “43 Va 2378” arşiv numarası ile kayıtlı nüshanın sonunda ise, diğer nüshalarda olmayan şu beyit bulunmaktadır:

Gelince ģāl-i nez‘ a didi tārīhini İřķāķ

Yöneldim cānib-i Hāķķ’a başım aķuķ yalın ayak

¹⁵² Bayram Özfirat, çalışmasında bu beyti mesnevinin metin kısmında zikretmiş olmasına rağmen muhtemelen beyitte geçen ğayn harfini ‘ayn olarak okuduğundan olsa gerek manzumenin yazılış tarihi başlıklı bölümünde değerlendirmeye almamıştır. Bizdeki yazmada (Milli Kütüphane 06 MK. Yz. A 3094) ‘ayn değil ğayn olarak kayıtlıdır.

Rızâî bu mesneviyi nazmetme sebebini “Der- Beyân-ı Sebeb-i Te’lifü’r-Risâle” başlıklı bölümde izah etmektedir:

Huṭûr eylerdi ḳalbe gâhî gâhî
‘Înâyet eylese fazl-ı İlâhî

‘Akâ’id incüsinden bir ḳılâde
İdem zînet ‘arûs-ı i ‘tikâde

Tarîḳatde olan her bir ‘akîde
Ola beytümde bir mühr-i ḫarîde

Yazam şerh-i Mevâkıf’ dan mesâ’ il
Makâşid bikrine tuḫfe ḫamâ’ il

İmâm A‘ zam kelâmı Fıkh-ı Ekber
Bu nazmum gül-şeninde ḫavz-ı kevşer

Ḫalâvetde ne beñzer ḳand-ı Mışra
Ġidâ-yı rûḫdur tâ rûz-ı ḫaşre

Bilem dirseñ bu fende ‘ilm-i ḫâli
Nazardan ḳoyma bu Nazmu'l-Le’âlî

Bu nazmından Rızâyînüñ murâdı
Beyân-ı ehl-i sünnet i‘tikâdı

Rızâî, zaman zaman aklına gelen, bir ilmihâl nazmederek ehl-i sünnet inancını beyan etme düşüncesi olduğundan bahsetmekte ve okuyucuya ilmihâl bilgilerini öğrenmek istiyorsa telif ettiği bu manzûmesini okumasını tavsiye etmektedir.¹⁵³

4. Şekil Özellikleri

Manzûmenin matbu nüshası 288 beyitten müteşekkildir. Bayram Özfırat, 8 nüshayı esas alarak oluşturduğu tenkitli metinde manzûmenin beyit sayısını 327 olarak tespit etmiştir.¹⁵⁴ Mesnevînin çok sayıdaki değişik nüshalarında ise bu rakam değişiklik arz etmektedir.

Bu akâidnâme mesnevî nazım şekli ile yazılmış didaktik bir manzûmedir. Mesnevîler, genellikle aruzun kısa vezinleri ile yazıldıkları için şairlere konu bütünlüğünü temin ve ifade açısından kolaylıklar sağlamış ve bu açıdan tercih edilmiştir.¹⁵⁵ Her bir beytin ayrı ayrı kafiyelenmesi de ayrıca kolaylık unsurudur.¹⁵⁶

Klasik mesnevîlerde olduğu gibi giriş, konunun izah edildiği bölüm ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Şair, klasik mesnevîlerdeki giriş bölümünde bulunması gelenek halini alan besmele, hamdele ve salvele beyitlerini ihmal etmemiştir. Bazı mesnevîlerde de görüldüğü üzere¹⁵⁷ bu manzûmede de besmele, hamdele (tahmîd) ve salvele (salât) başlıkları birleştirilmiştir:

Gülidür besmele gülzâr-ı ‘ilmüñ

Revâcı revnaķı bāzâr-ı ‘ilmüñ

Şadâret haşleti nazm-ı İlâhi

Eķâlîm-i kelâmîñ pâdişâhı

¹⁵³ Bkz. Özfırat, **Tokath İshâk Efendi’nin Nazmu’l-Ulûm, Nazmu’l-Le’âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)**, s. 36, 92, 93

¹⁵⁴ Bkz. Özfırat, *a.g.tz.*, s. 38.

¹⁵⁵ Mustafa Çiçekler, “Mesnevi”, **DİA**, c. XXIX, s.320

¹⁵⁶ İpekten, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz**, s. 59. Ayrıca bkz., Çiçekler Mustafa, “Mesnevi”, s. 321.

¹⁵⁷ Bkz. Mustafa Çiçekler, “Mesnevi”, s. 321.

Şerîfû'ş-şân-ı emre ibtidâdur
Senâyı müştemil müşkil-küşâdur

Senâ sulţânıdur el-ğamdü İi'llâh
Durur dîvânı her şâm u sehergâh

Ne zîbâ efđal-i ħalkıñ şalâtı
İki dünyâda müstelzim necâtı

‘ Aceb tuĥfe şalât erbâb-ı ħâle
Resûlu'llâha tab‘ iyyetle âle

Yukarıdaki ilk üç beyit besmele, dördüncü beyit hamdele;, beşinci ve altıncı beyitler ise, salvele beyitleridir.

Bu mesnevî, aruz vezninin hezec bahrinin, Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün kalıbıyla nazmedilmiştir. Bu vezin, aynı zamanda yaygın görüşe göre mesnevî telifinde kullanılan yedi vezinden biridir.¹⁵⁸

Rızâî'nin bu manzûmesinden vezne son derece hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserde vezninde kusur bulunan sadece iki adet beyit tespit edilmiştir. Bununla beraber ahengi bozmayacak seviyede imâleler de göze çarpmaktadır.¹⁵⁹

Manzûmede daha çok zengin ve tam kafiye kullanılmakla beraber yarım kafiye de tesadüf edilmektedir. Kafiyeler Türkçe, Arapça, Farsça isim, fiil ve kelimeler ile oluşturulmuştur. Türkçe fiil ve isimlerle oluşturulmuş kafiyeler diğer iki dile nazaran çok azdır.¹⁶⁰ Kafiyelerin kahir ekseriyetinin Arapça kelimelerle oluşturulmuş olmasını şairin, dinî kavramların kullanımında özgün dil olan Arapçayı tercih ettiği şeklinde açıklamak

¹⁵⁸ Bkz. Çiçekler, “Mesnevi”, s. 320.

¹⁵⁹ Bkz. Özfirat, **Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, s. 62.

¹⁶⁰ Bkz.,*a.g.tz.* s. 62-69.

mümkün olmakla beraber, Arapça ve Farsça kelimelerin kullanım oranının oldukça artmış olmasını da gözden ırak tutmamak gerekir.

Ölçü olarak aruzla nazmedilmiş bu tarz dinî eserlerin, bu veznin kullanımının yaygınlaşmasında önemli bir etkiye sahip olduğu hususu da burada ayrıca zikredilmelidir.¹⁶¹

5. *Muhtevası*

Rızâî'nin bu manzûmesi didaktik bir mahiyet arz etmekle beraber anlatımı kuru ve sıkıcı değildir. Eserde yer yer söz sanatlarına ve dikkat çekici tasvirlerle yer verilmiştir. Manzûmenin kolayca ezberlenerek akılda tutulması hedeflendiğinden konular fazla uzatılmamıştır. Meselâ kıssalara sadece atıfta bulunulmuştur:

Hârût ve Mârût kıssasına atıf:

Değül Hârût u Mârût emr-i zâhir
Eşah bunlar melekdür ğayrı kâfir

Hz. Meryem kıssasına atıf:

Ta'âm u eşribe her vaqt-i hâcet
Zuhûrı Meryeme oldı kerâmet

Ashâb-ı Kehf'e atıf:

Seg-i Aşhâb-ı Kehf itmek tekellüm
Kerâmet olduğında yok tevehhüm

Manzûmenin özellikle ilk beyitlerinde can alıcı tasvirler ve benzetmeler dikkati çekmektedir:

¹⁶¹ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz*, s. 125.

Gülidür besmele gülzâr-ı ʿilmüñ
Revâcî revnaķı bâzâr-ı ʿilmüñ

Şadâret haşleti nazm-ı İlâhî
Eķâlîm-i kelâmîñ pâdişâhî

Şerîfû'ş-şân-ı emre ibtidâdur
Senâyı müşt Emil müşkil-güşâdur

Senâ sulţânıdur el-ĥamdü li'llâh
Durur dîvânı her şâm u sehergâh

Ne zîbâ efđal-i ĥalkıñ şalâtı
İki dünyâda müstelzim necâtı

Şiirde yeni bir söz söyleme ve daha önce kullanılmamış ifade tarzı bulma (bikr-i mana, bikr-i mazmûn ve bikr-i fikr gibi daha önce kullanılmamış mana ve hayal arayışlarının yoğunlaştığı 17. asrın şairi olan Rızâî, yaşadığı çağın bu temâyülünden etkilenmiştir. Bu etki manzûmenin nazmedilme sebebinin açıklandığı bölümde açıkça ortaya çıkmaktadır:

ʿAkâ'id incüsinden bir ķılâde
İdem zînet ʿarûs-ı i ʿtikâde

Şair, beyitte de işaret edildiği gibi “ipe dizilmiş inci” manasına gelen *Nazmu'l-Leâlî* adını eserine vererek aslında şunu söylemek istiyor: Akâid ilmine ilişkin meseleler inciye benzer. O, bu eseriyle akâid incilerinden bir gerdanlık yapmış ve itikad gelinine takmıştır.

Tarîkatde olan her bir ‘akîde
Ola beytümde bir mühr-i arîde

Rızâî, bu beyitte İslâm’ın her bir inancının kendi manzûmesinde “mühr-i arîde” yani delinmemiş inci halinde olduğunu zikretmektedir. Burada bîkr-i manaya yani hem manaya hem de söyleyiş güzelliğine (lafza) vurgu yapılmaktadır. “Harîde” kelimesinin bir manasının da evlenmemiş kız olması yani bîkr kavramına vurgu yapılıyor olması da bu yorumu kuvvetli kılmaktadır.

Yazam şerh-i Mevâkıf’ dan mesâ’ il
Makâsıd bîkrine tuhfe amâ’ il

Şair, ilk mısrada *Şerhu’l-Mevâkıf* adlı eserdeki meseleleri yazacağını söylemektedir. İkinci mısrada *Makâsıd* adlı kitapta geçen ve konuları henüz söylenmemiş güzellikte ve ince anlatımlarla nazmedeceğini belirtmektedir. Rızâî beyitin ikinci mısrasında, yine “bîkr” kelimesini kullanarak işaret ettiği itikad gelinine bu sefer yukarıdaki beyitte geçtiği şekliyle inci gerdanlık değil, nazardan korunması için bir muska (hamâil) gerdanlık hediye (tuhfe) etmektedir. Bu “tuhfe” ise *el- Makâsıd* ve *Şerhi*’dir. Hamâil kelimesi, nazardan korunmak için boyuna asılan muska anlamına gelmesinin yanısıra kılıç bağı yani kayışı, nüsha ve tılsım gibi manaları da vardır. Tuhfe kelimesi ise hediye, armağan, bergüzâr, yeni çıkma, hoşâ gider, güzel şey, nadide mal manalarına gelmektedir.

Rızâî’nin bu manzûmesinde kendisinden önceki âlim ve şairlerin eserlerinde işledikleri ortak konu ve motifleri doğal olarak fazla değişmeyen kelime kadrosuyla fakat farklı bir anlatımla sunma gayreti içerisinde olduğu müşahede edilmektedir. Yukarıdaki beyitte geçen bîkr kavramı da dolaylı olarak bu gayrete yani bîkr-i mânâya delâlet etmektedir. Şairin bîkr-i mana arayışı içerisinde olduğuna sadece bu kelime değil, mânâları düşünüldüğünde mezkûr beyitlerde geçen “mühr-i arîde” (delinmemiş inci), tuhfe kelimeleri de bir delildir.

Nazmu’l-Leâlî’de diğer akâidnâmelerde değinilen itikadî konuların pek çoğu ele alınıp izah edilmiştir. Manzûmede yer alan başlıklara bakmamız işlenen konular hakkında

bize yeterli bilgi vermektedir.¹⁶²Der Beyân-ı Sebeb-i Te'lîfi'r-Risâle, Der Beyân-ı Sıfâtü'llâh-i Teâlâ es-Sübûtiyyet-i ve's-Selbiyye, Der Beyân-ı Kelâmu'llâh-i Teâlâ, Der Beyân-ı Rû 'yetu'llâh-i Teâlâ, Der Beyân-ı Ef'âli'l-İbâd Bi-Halkı'llâh-i Tebâreke ve Teâlâ, Der Beyân-ı Mezhebi'l-Cebriyye, Der Beyân-ı Teklîf-i Mâ-lâ-yutâk, Der Beyân-ı Ecel, Der Beyan er-Rızk, Der Beyân-ı 'Azâbi'l-Kabr, Fi- Beyâni'l-Haşr, Fı- Beyâni'l-Mîzân, Fi- Beyâni'l-Havzı ve's-Sü 'âl, Fi-Beyâni'l Şefâ'at, Fı-Beyâni'l-Cennet Ve'n-Nâr, Der Beyân-ı Mi'racı'n-Nebiyi 'Aleyhi's- Salâtü ve's-Selâm, Der Beyân-ı Eşrâti's-Sâ'at, Fi-Beyâni'l-Kebâir ve's-Sağâir, Fı-Beyân-i Vahdeti'l İmân Ve'l-İslâm, Fı-Beyân-i Cüz'iyeti'l-A'mâl, Der Beyân-i Aksâmi'l-İmân, Fı-Beyân-i İrsâli'-Rusul, Fı-Beyân-i İsmetü'l-Enbiyâ 'Aleyhimü's- Salâtü ve's-Selâm, Fı- Mebhasi'l-Melâiketi'l-Kirâm, Der Beyân-ı Kerâmâti'l-Evliyâ Radiya'llâhu Teâlâ 'Anhüm, Der Beyân-ı Ferâset, Der Beyâni'l-İstidrâc, Der Beyân-ı Rütbetü'l-Evliyâ, Fı-Beyân-i Efdali'l-Ümmet Ve'l-Mübeşşerîn Bi'l-Cenneti mine'l-Âli Ve'l-Ashâb, Der Beyâni't-Tâbi'în, Der Beyâni'l-Eimmet'il-Erba 'ati Ve Telâmîzihim, Fı-Beyân-i Ahvâl-i Ebî Yûsuf Ve Muhammed, Der Beyân-i Aksâmu'l-Müctehidîn, Fı Beyân-i Aksâmi'l-Mukallidîn, Der Beyân-ı Nasbi'l-İmâm, Der Beyân-ı Cevâzi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn, Der Beyân-ı Fazli'l Emâkin, Fı Beyân-i Ahvâli'n-Nebiz, Fı Beyân-i Etfâli'l-Müşrikîn, Fı Beyâni'l-Ma'dûm, Beyâni'l- Müctehid Kad Yuhtî ve Yusûbu, Beyân-ı Du'âi'l-Emvât ve Hâtimetü'r-Risâle.

6. İlk ve Son beyitleri

Şair, akâidnâmesine geleneğe uygun bir şekilde besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır.

Gülidür besmele gülzâr-ı 'ilmün

Revâcı revnaķı bâzâr-ı 'ilmün

Şadâret haşleti nazm-ı İlâhi

Eķâlîm-i kelâmîñ pâdişâhı

¹⁶² Başlıklar çeşitli nüshalarda farklılık arz etmekle beraber muhteva hakkında daha fazla bilgi vermesi açısından nüshalarda görülen bütün başlıklara yer vermeye gayret ettik.

Şerîfû'ş-şân-ı emre ibtidâdur
Senâyı müşt Emil müşkil-küşâdur

Senâ sulţânıdur el-ğamdü İi'llâh
Durur dîvânı her şâm u sehergâh

Ne zîbâ efđal-i ħalkıñ şalâtı
İki dünyâda müstelzim necâtı

‘ Aceb tuĥfe şalât erbâb-ı ħâle
Resûlullâha tab‘ iyyetle âle

Rızâî, eserinin son beyitlerinde aşığıda daha geniş temas edeceğimiz tarihi ve sosyal konulara temas etmiştir:

Biraz rûy-ı zemîne geldi râĥat
Perişân oldu yirden deyü âfet

İrişdi ba‘ zına şemşîr-i Ca‘ fer
Çara Mahmûda esdi bād-ı şarşar

Budun şehri gibi muhkem ĥişâra
Virildi dest-i fırsat ehl-i nâra

Du ‘ âsı ehl-i imânun ser-â-ser
İde Rabbüm yine fetĥin müyesser

Rızâî, otuzsekiz yıldır görmediği yeğenlerinin, kendisini ziyaret için Tokat’a gelmelerinden duyduğu memnûniyeti dile getirmiştir:

Otuz sekiz yılıñ nār-ı firāķı
Derūnumda aķārib iŗtiyāķı

Taġıldı nāgehān hecrūn seġābı
Tulū' itdi viŗālūñ āfitābı

Birāder-zādeler geldi Tokata
İriŗdüm Hıẓr-veŗ āb-ı ħayāta

Bu biñ toķsan sekizde sāl-i hicret
Zülāl-i vuŗla döndi nār-ı firķat

ŗair, Fāzıl adlı bir müfessirin yeni doġan Muhammed'i tebrik için Sivas'a gittiġini
de manzūmesinde zikretmiŗtir.

Müfessir Fāzıluñ oġlı Muġammed
Meh-i Őa' bānda bu sāl-i mücedded

Gelüp dünyāya behcet oldı nāsa
Berāy-ı tehniye geldim Sivāsa

Olur tārīhini bilmekde kāfi
Hesāb eyle hemān ġayn ile ķāfi

2.3 *Kasîde-i İ'tikadiyye, Vecihi Paşazâde*

Eseri matbu nüshasından faydalanarak inceledik. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda 455 numara ile kayıtlıdır.

1. *Adı*

Eserin tam ismi, *Kasîde-i İtikadiyye Der Hakk-ı Hudâvendîçün Celle Şânuh ve 'Amme Nevâlüh'*tür.

2. *Müellifi*

Müellifi Vecihî Paşa-zade olarak da bilinen es-Seyyid İsmail Sâdık Kemal bin el-Hâc Mehmed Salih Vecihî Paşa'dır. Doğum tarihi bilinmeyen şair, devlet ricalinden olup ayanlık¹⁶³ ve maliye nazırlığı¹⁶⁴ vazifelerini icra etmiştir. Düğümlü Baba (ö. 1283/ 1866) diye meşhur olan velî bir zâtın müridi olmuş ve onun manzûm menâkıbını yazmıştır. İsmail Sadık, zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olup bu kitapları ile Düğümlü Baba Kütüphanesi'ni kurmuştur. Kütüphane, bu tekkenin içinde olduğu için bu isimle anılmış olup kitaplar Düğümlü Baba'ya ait değildir.¹⁶⁵ Kütüphane Sultan Ahmet Camii karşısında bulunan Düğümlü Baba zaviyesinde yer almakta iken kitapları elân Süleymaniye Kütüphanesine intikal etmiştir. İsmail Sadık Kemal 1310/1892-93'te vefat etmiş ve Düğümlü Baba haziresine defnedilmiştir. Vecihî Paşazâde önemli bir müellif olup pek çok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- Kemalnâme-i Düğümlü Baba
- Âsâr-ı Kemâl
- Tefsîr-i Sûre-i İhlâs
- Rûh-ı Kemâl
- Hayru'l-Kasas

¹⁶³ Bkz. Bursalı M. Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, s. 403

¹⁶⁴ Bkz. Gönül Bozoğlu, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizami Hamsesi Minyatürleri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 39.

¹⁶⁵ Bkz. a.g.tz., s. 39

- Şerh-i Fezâil-i Salavât

Bunlardan başka, müellifin bazı Arapça ve Türkçe şiirlere tahmisi ve kendine ait bazı şiirleri de vardır.

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Manzûmenin yazılış tarihi ve sebebine ait herhangi bir malumata ulaşamadık; ancak eserin Şeyh Vefâ matbaasında basılış tarihi 1284/1867'dir.

4. Şekil Özellikleri

Manzûmesinde kasîde nazım şeklini tercih eden şair, aruzun hezec bahrinin Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün kalıbını kullanmıştır. Manzûme 215 beyittir.

5. Muhtevası

Şair manzûmesinde, Allahîn zâtının künhine vakıf olunamayacağı, kemal sıfatları ile muttasıf olduğu ve sıfatlarının beyanı, zaman ve mekândan münezzeh olduğu, sadece Hz. İsa'ya değil tüm insanlara ruh üfürmesi ve insanların bununla hayat bulması, fiillerin yaratıcısının Allah olması, Cenâb-ı Hakk'ın cisim ve cevher olmadığı hususu, Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olmadığı, arşa istivanın mahiyeti, ahiret hayatının gerekliliği, ruhun ruh-ı hayvani ve ruh-ı insani diye ikiye ayrıldığı meselesi, cennet ve cehennemin ebedi oluşu, ruyetullah, aynı ameli işleyen iki kişinin cennetteki mertebesisinin aynı olmayıp niyetine göre birisinin daha üst dereceye nail olabileceği hususu, fetret ehlinin durumu, Cenâb-ı Hakk'ın peygamber göndermesinin hikmeti, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin kıyamete kadar devam edeceği, Kur'ân-ı Kerim'in diğer kutsal kitaplardan üstünlüğü meselesi, mucize, peygamberlerin sıfatları ve büyük günah ile isyandan beri oluşları, bazı zellelerinin izahı, diğer dinlerin neshedilmesi meselesi, isra ve mirac hadisesi ve şefaât meselesi.

6. İlk ve Son Beyitler

Şair eserine aşağıdaki beyitler ile başlamıştır:

Vücūd-ı Hâlîkı işbât ider her görülen eşyâ
Ki olmaz hiç birşey şâni' i olmaqsızın peydâ

Bilemez 'aqlınıñ künhini insân andan 'âcizdir
Anı halkıyleyen Hakkın bilür mi künhini aşıla

Degil künhiyle Zâtu'llâh egerçi kimseye ma'lûm
Gerek naqlen gerek 'aqlen olur tevşîkı bu gûnâ

Manzûmenin son beyitleri ise şöyledir:

Bi-ğamdillâh olduğ himmetiyle hayr-ı ümmet biz
Bize a'lâ'l-cinânı virecek Rabb-i Kerem-fermâ

Şeh-i kevneyne cümle enbiyâya ehl-i imâna
Şalavât bî 'aded olsun kemâ yerda bihâ'l-Mevlâ

Kemâl-i 'âciz Kemâl-i iftikâri emr-i bârizdür
Dü 'âlemde Kemâl-i bî-zevâl feyz ide ihyâ

2.4 Türkçe İtikad Manzûmesi, , Veled Çelebi İzbudak

Veled Çelebi'nin bu manzûmesi 1334/1915'te Beyrut İkbâl Matbaası'nda basılmış olup Eser 21 sayfadan müteşekkildir.

1. Adı

Veled Çelebi eserini "Türkçe İtikad" olarak adlandırmıştır.

2. Müellifi

1869'da Konya'da dünyaya gelen Veled Çelebi daha çok dilticiliği ile temeyyüz eden bir şairdir. Aynı zamanda Mevlevî şeyhliği yapmıştır. Altı yıl süren medrese tahsilinden sonra 1885'te Vilâyet Mektûbî Kalemi'nde mülâzımlık, vilâyet gazetesinde başmuharrirlik, Mekteb-i Rüşdiyye'de rik'a muallimliği, Tahkîk-i İhtiyaç Komisyonu'nda başkâtiplik vazifelerini icra ettikten sonra İstanbul'a gelmiştir. Burada Ahmed Midhat Efendi, Osman Şems Efendi, Necip Asım, Şeyh Vasfi Efendi, Muallim Naci ve Manastırlı İsmail Hakkı, gibi devrin meşhur şahsiyetleri ile tanışmış ve dost olmuştur. Bazı memurluk ve öğretmenlik vazifelerini icra etmiş ve bu görevlerindeki başarılarından ötürü devlet nişanları ile taltif edilmiştir. 1915'te Mücâhidîn-i Mevleviyye alaylarının kumandanı olarak Kanal Harekâtı'na katılmak üzere Şam'a gitmiştir. İncelediğimiz akâidnâmesini burada kaleme almış olmalıdır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bir üyesi olan Veled Çelebi aynı zamanda Türk Derneği'nin de kurucularındandır. Türk diline dair yazdığı eserler ile ön plana çıkan Veled Çelebi Bahâî mahlasıyla şiirler de yazmıştır. 4 Mayıs 1953'te Ankara'da vefat etmiş olup Asrî Mezarlığında medfundur.¹⁶⁶

3. Yazılıs Tarihi ve Sebebi

Manzûme 1334/1915'te Muharrem ayında telif edilmiştir. Veled Çelebi manzûmesini kaleme alma sebebi hakkında herhangi bir malumat vermemiştir.

4. Şekil Özellikleri

Şiir, hece vezni ile 4+4 = 8'li ölçüde yazılmıştır. Koşma nazım şeklinin kullanıldığı şiirin kafiye düzeni aaaAA bbbAA cccAA şeklinde olup, ilk kıtanın dördüncü ve beşinci mısraları diğer kıtalarda nakarat olarak tekrarlanmıştır. Şiir, bahsettiğimiz şekilde oluşturulmuş 102 kıtadan meydana gelmektedir.

¹⁶⁶ Bkz. Mustafa Kara, "İzbudak Veled Çelebi", *DİA*, XXIII, s. 503- 504. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Nevin Korucuoğlu, Veled Çelebi İzbudak, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

5. İlk ve Son Beyitler

Eserine mensur olarak besmele, hamdele ve salvele ile başlayan şair, daha çok Kur'ân-ı Kerim'den alıntı olan dua mahiyetinde birkaç cümleden sonra manzûmeye şöyle başlamıştır:

Diñle ey Tañrı'nıñ kulu
Olmağ ister iseñ ulu
Gönlüñ olsun imān tolu
Budur Muğammed'in yolu
Şallū 'aleyh ve ālihī

Evvel gerek sağlam niyet
Günāhıñdan kı lup nefret
Sözüñde tur eyle himmet
Budur Muğammed'in yolu
Şallū 'aleyh ve ālihī

Ġāfil ġāfil gezme öyle
Yeter artık inşāf eyle
Bismi'llāh di şöyle söyle
Budur Muğammed'in yolu
Şallū 'aleyh ve ālihī

Rabbim Hudā 'Azze ve Cell
Kendi güzel fi'li güzel
Ta' rıza yok aşlā mağal
Budur Muğammed'in yolu
Şallū 'aleyh ve ālihī

Ṭođru Őađlam olunca 6z
D6im Hađđ'ı g6r6rse g6z
Aña k6fi bu şadar s6z
Budur Muğammed'in yolu
Őall6 6 aleyh ve 6lih6

Eserin son bendleri ise Ő6yledir:

S6zlerimden b6t6n cevher
G6zel aña eyle ezber
Y6riñdir All6h erenler
Budur Muğammed'in yolu
Őall6 6 aleyh ve 6lih6

6rif ol hem ehl-i ma' n6
Az Őeyden 6ok ma' n6 aña
M6'mine 6 irf6ndır sez6
Budur Muğammed'in yolu
Őall6 6 aleyh ve 6lih6

P6diŐ6h'a eyle du' 6
Őalav6t oğu d6im6
Zikriñ olsun N6m-ı Mevl6
Budur Muğammed'in yolu
Őall6 6 aleyh ve 6lih6

İKİNCİ BÖLÜM
AKÂİDNÂMELER'İN TAHLİLİ

1. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK AKÂİDNÂME

Çalışmamızda ele aldığımız akâidnâmelerin sadece sayı itibariyle değerlendirilmesi bile dinî-edebî bir tür olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Hâlbuki edebî türlerimizi müstakil olarak inceleyen eserlerde akâidnâmelere yer verilmemiştir.¹⁶⁷ Bunun sebebi, akâidnâmeler hakkında daha önce müstakil akademik bir çalışma yapılmamış olmasıdır.

Burada, edebiyatın bir terimi olarak tür kavramı üzerinde kısaca durmak gerekir. Son yıllarda tür kavramının farklı türleri de kapsayarak gelişmesi, özellikle batıda bu alana ilgiyi arttırmış ve bu kavram üzerine yapılan çalışmalar “tür analizi” mefhumu altında incelenmeye başlanmıştır.¹⁶⁸ John W. Swales, tür kavramının özelliklerini 5 madde olarak tespit etmiştir.¹⁶⁹ Bu noktada akâidnâmeleri, bu beş özelliğe sahip olup olmadıkları açısından değerlendirmek yerinde olacaktır:

- a. Türler geleneksel olarak kabul görmüş ve herkes tarafından paylaşılan ortak bir amacı olan iletişimsel olaylardır. Buna göre, akâidnâmeler geleneksel olarak kabul görmüş hatta bir gelenek halini almış metinlerdir. İslam akaidinin doğru, sağlam ve kalıcı bir şekilde akılda tutulması için kaleme alınmışlardır.
- b. Bir tür belirli özgürlük sınırları içerisinde yapılaşarak standartlaşan bir olaydır ve amaç ve yapı olarak sınırlamaları vardır. Nitekim Arap edebiyatında ortaya çıkan, Fars ve Türk edebiyatlarında da gerek tercüme gerekse müstakil çalışmalarla genişleyen akâidnâme geleneği amaç ve yapı olarak bir birliktelik arz etmektedir.
- c. Bir türün geleneksel bilgisi bu işin içinde olan uzmanlarda, diğerlerine göre daha fazladır. Dolayısıyla akâidnâmelerin incelenmesi daha ziyade Türk İslam

¹⁶⁷ Bkz. Rıdvan Canım, **Divan Edebiyatında Türler**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010. Ayrıca bkz. Metin Akkuş, **Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar**, Ankara, 2006.

¹⁶⁸ Bkz. Işıl Özyıldırım, “Tür Çözümlemesi: Yönelimler, Yöntem ve Sınırlamalar”, **HÜEF Dergisi**, C.18, S.2, s. 67-68.

¹⁶⁹ Özyıldırım, *a.g.m.*, s.68-69.

Edebiyatı uzmanlarınca gerçekleştirilmesini gerekli kılan bir ilmî-edebeî birikimi zaruri kılmaktadır.

- d. Toplumlar sürekli tekrarladığını düşündükleri iletişimsel olaylara tür adını verirler. Meseleye buradan bakınca İslamî edebiyatın üç dilinde de örnekleri bulunan akaidnameler, halen yazılmakta ve dolayısıyla gelişmekte olan bir edebî türdür.
- e. Aynı şekilde alt-türlerin ortaya çıkması da tekrarlayan ve dikkat çekici ortak özellikler üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan Türkçe manzûm olarak yazılan esmâ-i hüsnâlar, kaza ve kader risaleleri, mu'cizât-ı Nebîler, cennet hakkında manzûmeler, şefaathâmeler, ahvâl-i kıyâmet, miracnâmeler gibi dinî-edebeî türler¹⁷⁰, daha ziyade akaid ilminin konusu olduğundan, akaidnamelerin bir alt-kolu olarak değerlendirilmeye müsaittir.

Bu mülâhazalar Türk İslam Edebiyatı içerisinde akaidnamelerin bir tür olarak tavsif edilmesine imkân verir. Dolayısıyla Türk Edebiyatı'nda yazılan akâidnâme geleneğinin başta Arap edebiyatı olmak üzere Fars edebiyatının da tesiri altında meydana geldiği hususunu çalışmamızın başında Arap ve Fars edebiyatında mevcut olan akâidnâmeleri incelediğimiz bölümler ile çalışmamızın sonlarında "Türkçe Akâidnâmelerin Kaynakları" başlıklı bölümde ortaya koyduğumuz doğrultusunda rahatlıkla söylemek mümkündür.

İşte bu yüzden dinî edebiyatımız içerisinde böylesine bir geleneğin varlığını dikkate almak gerekmektedir. Tespit edilecek yeni akâidnâmelerin, çalışmamızda ortaya koyduğumuz yorum ve tespitleri değiştirmesi veya geliştirmesi de muhtemeldir. Ancak çalışmamızın bu gelenek ve edebî tür hakkında yapılması gereken çalışmalara bir başlangıç niteliğinde olduğu hususu gözden irak tutulmamalıdır.

¹⁷⁰ Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul 1998, s. 353, 354, 359, 360, 361, Ayrıca Bkz. Bilal Kemikli, **Türk İslam Edebiyatı- Giriş-**, s.

2. AKÂİDNÂME GELENEĞİNDE MUHİTLER

Türk İslam Edebiyatı içerisinde yazılan akâidnâmeler dikkatle incelendiğinde üç ayrı muhitin tesiri altında kaleme alındıklarını söylemek mümkündür. Bu muhitlerin ikisi tasavvufî birisi ise bir dönem tasavvufî muhitlerle mücadeleye girişen Kadızâdeliler olarak bilinen muhittir. Aşağıda birbirlerinin muârızı olan bu iki ekolün ehl-i sünnet akaidini ele alma hususunda aynı edebî geleneğe buluştukları anlaşılmaktadır.

Akâidnâme geleneğinin oluşmasında bazı kurucu metinler vardır. *Fıkh-ı Ekber*, *Kasîde-i Emali*, *Kasîde-i Nûniye* gibi metinler manzûm şerh, tercüme, tahmis, gibi çalışmalar ile yaygınlaşmaları neticesi, Türk İslam Edebiyatı içerisinde bir akâidnâme türü meydana gelmiştir.

Akâidnâme türünün yaygınlaşarak bir gelenek halini almasında kurucu metinler kadar “kültür çekirdeği” olarak ifade edilen¹⁷¹, yol açıcı ve yeni ufuklar sunan şahsiyetlerin etrafında oluşan, ilmî-edebî muhitin de önemli bir yeri vardır.

Örneğin zengin edebî türlerimizden mevlid türünde karşılaştığımız, Emir Sultan’ın muhitinde meydana gelen ve Süleyman Çelebi ile başlayıp Yahya b. Bahşi¹⁷² gibi şahsiyetlerce devam ettirilen mevlid yazma geleneği burada zikredilebilir. Emir Sultan’ın kültür muhitindeki şahsiyetler edebî bir geleneğin ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardır.

Akâidnâme geleneğinin ortaya çıkışında Nakşibendî muhitin derin tesirleri vardır. Nakşibendîye’nin Ahrârîye kolunu kuran Hoca Ubeydullah-ı Ahrar bu gelenek içerisindeki kurucu şahsiyettir. Dolayısıyla kültür çekirdeği olarak kabul edilebilecek ufuk açan şahsiyet o olsa gerektir. Nitekim Ali Şir Nevâyî, Hızır Bey, Molla Camî, Duhânîzade Velî ondan aldıkları işaret ve feyiz ile manzûm akaidname nazmeden şairlerimizden tespit edebildiklerimizdir. Doğrudan Ubeydullâh Ahrâr’a mensubiyetlerini bilmediğimiz ancak yine nakşî gelenek içerisinde olup akâidnâme yazan iki şairimiz daha vardır. Bunlardan ilki

¹⁷¹ Bkz. Bilal Kemikli, “Emir Sultan ve Edebî Muhiti”, **Emir Sultan ve Erguvan- Toplumsal Bir Çağrı-**, Ed. Enes Keskin, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2008, s. 41-42.

¹⁷² Bkz. Ali İhsan Akçay, “Gönenli Yahya b. Bahşi ve Mevlidi”, **Süleyman Çelebi ve Mevlid -Yazılışı Yayılışı ve Etkileri-**, s. 323-335

Nakşî olup bu yoldan hilafet alan ve Dügümlü Baba'nın¹⁷³ müridi olan, Vecihî Paşazâde'dir.¹⁷⁴ İkincisi ise yine Hafız Refî Efendi'dir.

Molla Câmî, şeyhi Sadüddîn Kaşgarî'nin vefatından sonra posta oturan Ubeydullah-ı Ahrâr'a intisab etmiş; hatta *Tuhfetü'l-Ahrâr* adlı mesnevisini ona ithaf etmiştir.¹⁷⁵ Dolayısıyla Ahrâr, Camî'yi yetiştiren muhitin en önemli şahsiyetidir. Câmî, *Silsiletü'z-Zeheb* adlı mesnevisini telif ile meşgulken, şeyhi Ubeydullah Ahrâr'ın oğlunun isteği üzerine bu telif işine ara vererek *İtikadnâme* isimli eserini nazmetmiştir.¹⁷⁶ Duhânîzâde Velî ise bu manzûmeyi nazmen Türkçe'ye aktarmıştır.

Ali Şir Nevâyî, yakın dostu Molla Câmî'nin telkiniyle Nakşibendî tarikatına ve Ubeydullah-ı Ahrâr'a bağlanmıştır. *Sirâcü'l-Müslimîn* adlı manzûm ilmihal niteliğindeki eserini de ondan aldığı manevi işaret ile yazdığını manzûmenin sebab-i telif kısmında açıkça belirtmiştir.¹⁷⁷

Nitekim Hızır Bey de Ubeydullah-ı Ahrâr'ın risalelerini *Terceme-i Külliyyat-ı Hoca Ubeydullah* adıyla tercüme etmiş ve muhtemelen eserlerinden aldığı feyz ile *Kasîde-i Nûniye*'yi nazmetmiştir.¹⁷⁸

Görüldüğü üzere Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın ilmî-edebî ve tasavvufî muhiti, akaidname telif etme geleneğini besleyen münbit bir damardır. Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak Nakşibendîliğin Türk İslam Edebiyatı'ndaki tesirini de görmüş olmaktadır.

Akâidnâme geleneğimizin meydana gelmesinde etkili olan tasavvufî muhitlerimizden birisi de mevlevî muhitidir. Mevlevî şairlerimizden Mesnevîhan Şem'î, *Manzûm Mesnevî Tercümesi* de bulunan Nahîfî ve mevlevî şeyhi Veled Çelebi İzbudak akâidnâme nazmetmişlerdir.¹⁷⁹

¹⁷³ Bkz. Muzaffer Gökman, **Murat Molla-Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri-**, Cumhuriyet Matbaası, Yy. 1943, s.19. Ayrıca bkz. <http://www.dunyabizim.com/index.php?aType=haberYazdir&ArticleID=5118&tip=haber>

¹⁷⁴ Şair ve eseri, birinci bölümde ele alınmıştır.

¹⁷⁵ Ali Asgar Hikmet, **Câmî, Hayatı ve Eserleri**, Çev. M. Nuri Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 20.

¹⁷⁶ Eserin yazılış sebebi için, çalışmamızın Akâidnâmelerin kaynaklarından *İtikadnâme*'yi ele aldığımız bölüme bakılabilir.

¹⁷⁷ Seyhan, Ali Şir Nevâyî-Sirâcü'l-Müslimîn I, s. 92, 93, 94.

¹⁷⁸ Mustafa Kara, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Sır Yay., Bursa 2008, s. 112.

¹⁷⁹ Bu üç şairimiz hakkında birinci bölümde yeterli malumat vardır.

Akâidnâme yazımında etkili olan diğer bir muhit ise Kadızâdeliler olarak bilinen muhittir. Bu hareket kendisine Birgivî'yi ve eserlerini mihver olarak seçmiştir. Yani Birgivî bu muhitin “kültür çekirdeği”dir.

Birgivî'nin özellikle *Tarîkat-ı Muhammediye* ve *Vasiyetnâme* adlı eserleri Kadızâdeliler hareketinin temel metinlerinden biri olması dolayısıyla da kültür tarihimizde de mühim bir mevkiye sahiptir.¹⁸⁰ Küçük Kadızâde Mehmed, Üstüvânî Mehmed vb. vaizler Birgivî'nin muakkıpları oldukları iddiasıyla bir dönem saraya nüfuz etmeleri neticesi tekkelerin yıkılıp, dervişlerin katledilmesine varıncaya kadar birçok karışıklığa meydan vermişler ancak Köprülü Mehmed Paşa bu güruhu sürgün ederek asayişini temin etmiştir.¹⁸¹

Bahtî'nin, Seyyidî'nin, Rızâyî'nin, Kadızâde İlmî Mehmed Efendi'nin ve Kadızâde lakabından başka elimizde bir bilgi olmayan farklı bir şairin kaleme aldığı akaidnameleri Birgivî ekolü de diyebileceğimiz bir çizgide nazmedilen akâidnâmeler arasında zikretmek mümkündür.

Nitekim Rızâyî'nin, *Nazmu'l-Ulûm* isimli manzûmesinde Birgivî'yi övdüğü şu beyitlerden, onunla aynı çizgide olduğu sonucunu çıkarmak zor olmasa gerekir:

Teşânîfini fâzıl Birgilînüñ
Gülistân-ı 'ulûmuñ bir gülinüñ

Mu'addil hem tarîkatla cilâsı
Cihânı gün gibi tutmuş ziyâsı

Ta'allüm eyle hem ta'lîm herdem
Risâle cümleden ola muqaddem

(Nazmu'l-Ulûm, 175-178)

¹⁸⁰ Bkz. Çavuşoğlu Semiramis, “Kadızâdeliler”, *DİA*, C. XXIV, s. 100.

¹⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III., 1. Kısım (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, XIII. Dizi, Sayı 22, Ankara 1983, s. 354-366.

Özellikle Rızâyî'nin, Birgivî'ye ait: *Zuhru'l-Müte'ehhilîn ve'n-Nisâ fî- Taèrîfi'l-Athâr ve'd-Dimâ*¹⁸² ve *Cilâu'l-Kulûb (Ziyâ'u'l Kulûb Fî Şerh-i Cilâi'l-Kulûb*¹⁸³ adıyla isimli eserleri şerh etmesi ve hocasının Birgivî ile benzer görüşlere sahip olan Vânî Mehmed Efendi olması Birgivî çizgisinde olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Kezâ meşhur Kadızâde'yi övdüğü şu beyitte de bu ilişki açıkça görülmektedir¹⁸⁴:

Dimiş merhûm Kâdî-zâde mâhir

Şalâh-ı ʿilm ile ʿâlemde zâhir

(Nazmu'l-Ulûm, 144)

3. TÜRKÇE AKÂİDNÂMELERİN KAYNAKLARI

Pek çok İslami ilimde olduğu gibi kelam ilminde de bazı üstünlükleri sebebiyle şöhret kazanmış, muteber addedilmiş eserler mevcuttur. Bu gibi eserler okutulmaya elverişli olmak (talimîlik), tasnif ve dilinin muhkemliği (bazen dilinin zorluğu/edebîliği), sistematiklik, belki mezhep ve meşrep uygunluğu, hatta müellifin ve kitabın bereketli kabul edilişi (manevîyeti)" gibi özellikleri haizdir.¹⁸⁵ Bu sebeple makbul ve muteber addedilerek şöhret olmuşlardır. Bu şöhretleri neticesinde bazı akaid risaleleri, şerh ve haşiye, talik, tafsil, zeyl, telhis, müntehab, tercüme ve manzûm hale getirme gibi çalışmalara konu olmuştur. Bir kitap etrafındaki bu çalışmalar sayesinde mezkur kitabın hedef kitlesi de genişlemektedir. Zira her bir çalışmanın muhatabı avam-havas-havassu'l-havas gibi farklı kitleler olabilmekte, hatta her kesime hitap edebilme özelliği taşımaktadır. Bütün bu özellikleri neticesinde şöhret kazanan bazı eserler bir gelenek tesis etmiştir.

¹⁸² Bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivî", s. 193.

¹⁸³ Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 187- 188; Özfirat, **Tokath İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, s.24-28.

¹⁸⁴ Özfirat, *a.g.tz.*, s.193.

¹⁸⁵ İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla!" Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2010/1 Sayı: 28 Yıl: 15, Ayı Basım, s.18.

Bir eserin meşru ve muteber addedilmesi hususundaki derece farkını telif türünün değil kitabın “medrese kitabı olup olmaması, bizzat metnin kendisi, kapasitesi, imkanları ve sahasındaki başarısı” gibi etkenlerin¹⁸⁶ yanı sıra eserin ne kadar sıklıkta istinsah edildiği, metnin ve şerhlerinin kütüphanelerdeki nüshalarının sayısı gibi amillerin tayin edeceğini de göz önünde bulundurarak Türkçe akâidnâmelerin kaynakları olan aşağıdaki akaid metinlerinin tanıtımının, hem mezkur metinler üzerinden bir geleneğin izini sürmek hem de Osmanlı'nın zihin dünyasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

3.1 Fıkh-ı Ekber

İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'ye nispet edilen¹⁸⁷ eserlerden biri olan *Fıkh-ı Ekber*, akâidin esaslarını özlü bir şekilde ele almaktadır. Eser, iki ayrı rivayetten müteşekkil olup Beyâzî-zâde Ahmed Efendi(1098/1687)'den itibaren Hammad b. Ebû Hanîfe kanalıyla gelen rivayetin *el-Fıkh-ı'l- Ekber*, Ebû Mutî' el-Belhî yoluyla gelen rivayetin ise *el-Fıkh-ı'l-Ebsat* olarak isimlendirildiği iddia edilmektedir.¹⁸⁸ Her ne kadar böyle bir tespit yapılırsa da esas itibariyle, Beyâzî-zâde ile aynı asırda yaşayan ve aynı yıl vefat eden Rızâî mahlaslı İshak Zencânî'nin *Nazmu'l-Leâlî* adlı manzûmesinde de bu isimlendirmelerin mevcut olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Beyâzî-zâde ve Rızâî'den önce de bu isimlendirmelerin olduğu söylenebilir. Nitekim Rızâî şöyle der:

E'imme efđalidür Bû Ĥanîfe

Anuñçün var teşânîf-i münîfe

Risâle Fıkh-ı'l-Ebsat Fıkh-ı Ekber

Vaşıyyet hem kitâb 'Ālim-i Eyser

¹⁸⁶ İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla!” Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, s. 14.

¹⁸⁷ Eserin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti hakkındaki tartışmalar için bkz. Bkz. Gölcük- Bebek, “el-Fıkh-ı'l Ekber”, s. 544-547.

¹⁸⁸ Bkz. a.g.md., s. 544.

Uşûl-i dîindedür evvel müdevvin
Târîkatda haqîkatde mübeyyin

Burada özellikle ikinci beyitte *Fıkhü'l-Ekber* ve *Fıkhü'l-Ebsat*'ın isimlerinin hâl-i hazırda kabul görmüş şekliyle geçmesi dikkatâmizdir.

Bizim manzûm Türkçe tercümesini tespit ettiğimiz eser Hammad'ın rivayet ettiği el-*Fıkhü'l Ekber*'dir. Bu risale, selef dönemi olarak nitelendirilen dönemin bütün özelliklerini kendisinde toplayan eserlere örnek olarak gösterilmektedir.¹⁸⁹ Eserdeki konular belirli bir sistem içinde ele alınmamış ve yer yer tekrar edilmiştir. Kitapta işlenen konular sırasıyla şöyledir¹⁹⁰: İman esasları, Allah'ın birliği, Allah'ın zatî, fiilî ve haberî sıfatları, Halku'l-Kur'ân, Kaza ve kader, Fitrat konusu, Halk ve kesb kavramları, Peygamberler ve Hz. Muhammed, Ashabın faziletçe sıralanması, Mürtekb-i kebîre ve Mürcie'nin bazı görüşlerinin reddi, Tekfir bahsi, Mestler üzerine meshetme, Teravîh namazı, İtaatkâr veya günahkâr müminin arkasında namaz kılınıp kılınmayacağı meselesi, Mucize, keramet ve istidrâc, Ru'yetullah meselesi, İmanın mahiyeti, Allah'ın zâtının hakikatının bilinip bilinemeyeceği, Şefaât, Mîzan, Havz konuları, Kıyamet gününde hasımlar arasında kısas, Cennet ve cehennem, Münker ve nekirin sorgulaması, Kabirde ruhun cesede iadesi, Kabir azabı, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarının Farsça (Arapça'dan başka bir dille) söylenip söylenemeyeceği, Allah'a nisbet edilen kurb ve bu'dun anlamları, Kur'an âyetleri arasında fazilet bakımından farklılığın bulunup bulunmadığı, Esmâ-i hüsnâ, Hz. Peygamber'in ebeveyni ve kısaca fetret meselesi, Resûl-i Ekrem'in çocukları, İtikadî bir mesele ile karşılaşan bir kimsenin yapması gerekli olan şeyler, Mi'rac ve Kıyamet alâmetleri

İmâm-ı Azam bu ve diğer risaleleri incelendiğinde doğru inanç esaslarını kısa ve özlü olarak beyan ettiği delillere pek yer vermediği görülmektedir. Akaide müteallik konuların belirli bir tertibe göre işlenmemesi ve diğer fırkaların tenkidi gayesini de taşıması mezkur risalelerin diğer özelliklerindedir.¹⁹¹

Araştırmalarımız sonucu bu eserin iki adet Türkçe manzûm tercümesi olduğunu tespit ettik. Bu tercümelerden ilki, Alemî mahlaslı bir şaire ait olup birinci bölümde

¹⁸⁹ Bkz. A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 462.

¹⁹⁰ Gölcük- Bebek, "el-Fıkhü'l Ekber", s. 545-546.

¹⁹¹ Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmi Giriş**, s. 57.

hakkında yeterli malumat verilmiştir. Burada manzûmelerin muhteva hususiyeti ve nasıl bir tercüme olduğu hakkında bilgi verilecektir.

Fıkh-ı Ekber'in şerhlerinin ve mensur tercümelerinin yanısıra üç adet manzûm tercümesi daha vardır. Bunlar Trablusşamlı Mehmed Efendi (*Ferîdetü'l-usûl*), İbrahim b. Hüsâm el-Kirmânî ve Ebü'l-Bekâ el-Ahmedî (*İkdü'l-cevher fî nazmı nesri'l-Fıkhî'l-ekber*)'ye aittir.¹⁹²

İlk olarak Âlemî'nin, *Terceme-i Fıkh-ı Ekber*, adlı manzûmesinde kullanılan kelime kadrosuna baktığımızda Arapça'nın hâkim olduğunu görmekteyiz. Bu durumun sebebi, kullanılan kelâmî kavramların Arapça oluşunun yanı sıra, şairin, mensur bir metin olan *Fıkh-ı Ekber*'e bağlı kalma arzusundan kaynaklanmaktadır. Şair didaktik gaye ile yazdığı manzûmesinde tasannua pek yer vermemekle beraber bazı beyitlerde sanatlı söyleyiş göze çarpmaktadır:

Ben de cem' eyleyüp ol gevher-i pākîzeleri
Rište-i nazma getürdüm ki kılam vird-i zebân

Âlemî, yukarıdaki beyitin ilk mısraında akaid esaslarını, “gevher-i pākîze” tamlaması ile ifade etmiştir. “Gevher” kelimesi, elmas, inci, değerli taş, bir şeyin aslı esası manalarına; “pākîze” kelimesi ise temiz, lekesiz, halis, saf manalarına delalet etmektedir. Şairimiz bu tamlama ile akaid ilminin hem dinin tertemiz esasını teşkil ettiğini vurgulamakta hem de bu ilmin umdelerini saf elmas ve inciye teşbih etmektedir.

Dimiş icmâlile tafşîli nedür îmānun
Ṭayerān eyleyicek uçmağa ol rûhı revān

Şairin yukarıda geçen beyitin ikinci mısraında, uçmak manasına gelen Arapça “ṭayerān” kelimesini hem cennet hem de uçmak manalarına gelen “uçmağ” kavramı ile bir

¹⁹² Bkz. Gölcük- Bebek, “el-Fıkhü'l Ekber”,s. 546.

arada kullanması dikkat çekmektedir. Eski Türk inanışlarına göre ölenin ruhunun göklere uçtuğuna ve yine uçmak adı verilen cennete ulaştığına inanılırdı.¹⁹³

Aşağıdaki beyitte de şeriat ahkâmı gül bahçesine benzetilerek sahâbe-i kirâmın bu gül bahçesini mutlu kıldığı ifade edilmiştir.

Daği âline vü aşhâbına olsun k'anlar
Gül gibi eylediler Gülşen-i şer' i handân

Beyitte geçen “gül” ve “Gülşen” aynı kökten olduğu gibi, Farsça olan “handân” kelimesinin Türkçe karşılığının da gülme ve gülüş gibi manalara delalet ettiği düşünülürse beyitte gül kelimesinin üç defa zikredilmiş olduğu görülür.

Ba' dehû Fahr-i ümem ya' nî İmâmu'l- A' zam
Serv-i şâbit kâdem ol gülşene oldı Nu' mân

Yukarıdaki beyitin ikinci mısraında bir önceki beyitte de geçen “gülşen”i (gül bahçesi) şenlendiren sahabe-i kirâma ek olarak İmâm-ı A'zam da bir gül veya lâle (yaban lalesi, gelincik) olarak gül bahçesindeki mümtaz yerini almıştır. Ebû Hanife'nin lakabı da Şakâyıku'n-Nu'mân'dır. Dolayısıyla şair onun bu lakabına da atıfta bulunmak istemiştir. Aynı mısra da geçen “sâbit” kelimesi de onun babasının ismine işaret eder. Böylece Ebû Hanife'nin asıl adı Numan b. Sâbit'in beyitte yazıldığı görülür.

Beyitin kelimeleri yer değiştirildiğinde farklı anlamlara yelken açmak mümkündür: Mesela beyit “Nu' mân şâbit ol gülşene serv-i kâdem oldı “ şeklinde okunduğunda Numan b. Sâbit'in şeriat gülşeninin servisi ve işinde ve sözünde kararlı olan anlamı çıkar. Demek ki o, hem şeriatın “servi”si hem de onu hayata geçiren ve kararlılıkla savunan güzide bir şahsiyettir. Keza beyit, “Serv-i Nu' mân ol gülşene şâbit kâdem oldı” şeklinde okursak, bu sefer de mana şöyle olur: Şeriat bahçesinin servisi ve lalaesi yani en kıymetlisi olan Numan

¹⁹³ Bkz. Sadettin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara 2003, s. 101.

(Ebû Hanife)'in şeriat bahçesinde sabit-kademdir. Ayrıca sâbit-kadem kelimesinin “yerinde veya sözünde duran, ayağına sağlam” manalarına da geldiğini göz önünde bulundurursak, Ebû Hanife'nin devrin devlet başkanına boyun eğmeyerek şehadet şerbetini içmesi hadisesine de bir atıf olduğunu söylemek mümkündür.

Âlemî, bu manzûmesinde, İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin *Fıkh-ı Ekber* adlı kitabındaki muhtevayı esas alarak eserini nazmetmiştir. Üstelik akâidnâmede ele alınan konuların sıralanışı da mezkur eser ile birebir mutabıktır.

Akâidnâmede işlenen konular ele alınış sırasına göre şöyledir: İmanın şartları, Cenab-ı Hakk'ın birliği, benzersiz oluşu, zât ve sıfatlarında noksanlık bulunmaması, isim ve sıfatlarıyla muttasıf oluşu, zatî, fiilî ve haberi sıfatları, Kur'ân'ın mahlûk olmaması ve Hz. Peygamber'e nazil olan hak bir kitap olması, kaza ve kader, insanın fitratı konusu, halk ve kesb mevzuu, Cenab-ı Allah'ın şerri yaratması fakat buna rızasının bulunmayışı, peygamberlerin ismet sıfatı ve Hz. Muhammed'in nebiler sultanı olması, sahabenin fazilet bakımından sıralanışı, günahkar bir kimsenin günahlarından dolayı tekfir edilemeyeceği meselesi ve büyük günah işleyenin durumu (mürtekb-i kebîre), mestler üzerine mesh ve teravîh namazı mümin fasık ve facirin ahiretteki durumu, ucb ve rıyanın amelleri boşa çıkarması meselesi, mucize, keramet ve istidrâc bahsi, ru'yetullah bahsi, iman mahiyeti. Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kendisini vafettiği şekilde bilinmesi, Cenâb-ı Hakk'ın adalet sıfatı, peygamberlerin şefaati ve özellikle Resûl-i Ekrem'in büyük günah işleyenlere şefaet etmesi, ahiret günü hasımlar arası kıyas, havz, mîzan, Allah'ın inayeti, idlâli ve hızlânı meselesi, şeytanın bir kimseyi zorla imandan çıkaramaması hususu, münker ve nekir sorgusu, ruhun kabirde cesede dönmesi, kabir azabı, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarının Farsça (Arapça'dan başka bir dille) söylenip söylenemeyeceği, Cenab-ı Hakk'ın cennette uzaklık ve yakınlığından muradın ne olduğunun izah edilmesi, Kur'an Kerîm'in bazı âyetlerinin daha faziletli olup olmadığının beyanı, esmâ-i hüsnâ, Hz. Peygamber'in çocukları, akaidin anlaşılması güç ince meselelerinin iyi bilen bir âlime sorularak öğrenilmesinin gerekliliği bahsi, miraç bahsi, kıyamet günü Deccal, Yecûc ve Mecûc'un ortaya çıkışı, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'(a.s.)nın nüzûlü ve Mehdi'nin zuhûru hadiseleri ve nazımın kendisi için dua talebi.

Seyyidî'nin *Nazm-ı Fıkh-ı Ekber*, adlı eseri Âlemî'nin tercümesinde olduğu gibi Arapça kelimelerin hâkimiyeti görülmektedir. Az da olsa yer yer Türkçe kelimeler de

kullanılmıştır. Ayrıca Farsça kelimeler ve terkipli yapıların da bol miktarda kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Seyyidî'nin eserinde konular, Fıkh-ı Ekber'in tertibi göz önünde bulundurularak aynı sıralama ile ele alınmıştır. Şairin bu sıralamaya azami gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Manzûmede, Fi'l-Mü'menin bihî ve Şerâi'ti'l-İslâmi ve Şıfâti'l-Enbiyâi, Fî beyâni'l-Kur'âni'l-^c Azîm ve Furkâni'l- Hâkîm, Faşlun fî beyâni Aşl-ı Hilkat-i Âdem 'Aleyhi's-Selâm, Faşlun Fî beyâni Aşvâli'l-Enbiyâi 'Aleyhimü's-Selâm, Faşlun Fî beyâni Aşvâli Fezâili'l-Hulefâ'i'l-Erba'ati, Faşlun Fî beyâni Mu'tekadâti Ehl-i's-Sünnet, Faşlun fî beyâni Kevni'l-Hâliki'l-Maḥlûkât, Faşlun fî beyâni Aşvâli's-Şefâ'ati ve'l-Kışâşu bi'l-Haḥkı başlıklarıyla itikada ait konular ele alınmıştır.

Risalenin derkenarında talikât sadedinde beyitler bulunmaktadır. Bu beyitler adeta *Fıkh-ı Ekber*'in şerhi niteliğindedir. Eserin asıl metni *Fıkh-ı Ekber*'in bir tercümesi olmakla birlikte talikatıyla nâzım adeta yeni bir şerh yazmaktadır. Bu yüzden eserin geneline baktığımızda tercümeden çok şerh niteliği arz ettiğini söylemek mümkündür.

Müstakil manzûm akâidnâmelerde de *Fıkh-ı Ekber* etkisi görülmektedir. Bu etki bazen şairin bizzat Ebû Hanîfe ve kitaplarından bahsetmesi şeklinde olabilmektedir.

Mesela Rızâî'nin akâidnâmesinin nüshalarından birinin ser-levhasından, İmâm A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân İbn-i Sâbit Radyâ'llâhu Te'âlâ ' Anhü hazretlerinin *Fıkh-ı Ekber* kitâb-ı celîlinden ve *Şerh-i Mevâkıf* ve *Mekâsıd* ve kütüb-i kelâmiyye-i sâireden ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at itikadı üzere mesâil-i akâidi dîniyyeyi hâvî muhtasar u müfid İshâk Hâcesi demekle ma'rûf Rızâî rahmetu'llâhi Aleyh hazretlerinin te'lif u cem buyurdıkları risale-i şerîfe Manzûmetü'l-Leâlîleridir¹⁹⁴ denilmektedir. Yine Rızâî'nin metni okunduğunda onun gerçekten bu eserini hazırlarken Fıkh-ı Ekber¹⁹⁵, el-Mevâkıf Şerhi¹⁹⁶, el-Makâsıd ve Şerhi¹⁹⁷ gibi meşhur ve muteber kelam kitaplarından faydalanarak ehl-i sünnet ve'l-cemâat itikadı üzere nazmettiği anlaşılmaktadır.

¹⁹⁴ Ayrıca bkz. Levend, Agâh Sırrı, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", s. 78.

¹⁹⁵ İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin meşhur eseri. Bkz., Gölcük- Bebek, "el-Fıkhü'l-Ekber", s. 544-546.

¹⁹⁶ Adudüddin İcî'nin Mevâkıf adlı eserine Seyyid Şerif el- Cürçânî tarafından yazılan en meşhur şerhi. Bkz., Sinanoğlu Mustafa, "el-Mevâkıf", *DİA*, c. IXXX, s. 422-424.

¹⁹⁷ Sa'deddin et-Teftâzânî'nin el- Makâsıd adlı kitabı ve yine bu eserine kendisinin yazdığı meşhur şerhidir. Bkz., Sinanoğlu Mustafa, "el-Makâsıd", *DİA*, c. XXVII, s. 420-421.

Yazam Şerh-i Mevâkıf ‘dan mesâ’il
Makâşid bikrine tuhfe hamâ’il

İmâm A‘zam kelâmı **Fıkh-ı Ekber**
Bu nazmum gülşeninde havz-ı kevşer

(Nazmu’l-Leâlî, 10-11)

...

Yazar metn-i **Kitâb-ı Fıkh-ı Ekber**
Ne imân eksülür kendi ne artar

(Nazmu’l-Leâlî, 136)

Şair, bu üç kitabı Nazmu’l-Ulûm adlı başka bir manzûmesinde de şöyle zikreder.

‘Akâid gevheridür **Fıkh-ı Ekber**
‘Urûs-ı i‘tikâda eyle zîver

Mağâşid bahırına ğavvâs vâkıf
Ne ma‘labdur bulur Şerh-i Mevâkıf

(Nazmu’l-Ulûm, 94 -95)

Rızâî, peygamberlerin büyük ve küçük günah işlemekten masun olduğundan bahsettiği kısımda yine *Fıkh-ı Ekber*’e müracaat edilmiştir.

Netice hısseti müriş şağâir
Nebîden menfidür mişl-i kebâ’ir

Dem-i bi‘şet bunuñ ğayrı şağîre
Ta‘ammüd menfidür mişl-i kebîre

İmâm A‘zam şarâhatla duyurdu
Kitâb-ı Fıkh-ı Ekber’de buyurdu

Muhammed Muştafâ ni‘ me'l-me‘âbı

Yok aşlâ bir günâha irtikâbı

(Nazmu'l-Ulûm, 162 -165)

3.2 el-Vasiyye

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin diğeri bir eseri olan *el-Vasiyye*, *el-Fıkhü'l-Ekber*'den biraz daha kısa olan bir akaid risalesidir. Bilindiği gibi Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden bazılarına, oğluna ve bütün dostlarına hitaben yazdığı tavsiye niteliğinde risaleleri vardır. İşte *el-Vasiyye* de bu risalelerden biridir.¹⁹⁸ *Risâletü Nukırru*¹⁹⁹ diye de bilinen *el-Vasiyye*'de akâid prensipleri 12 maddede özetlenmiştir. Ebû Hanife'nin bu risaleyi vefatından kısa bir süre önce yazdığını kabul edilmektedir.²⁰⁰

el-Vasiyye'nin iki adet şerhi vardır. Bunlardan *Şerh el-Vasiyye İmâm-ı A'zam* adlı ilk şerh Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 244/2 arşiv numarası ile kayıtlı olup müellifi Mehmed Emin olarak kayıtlıdır. Eser, h. 1260.1844.45'te yazılmıştır.

Eserin diğeri şerhi Ebu Said Muhammed el-Hadimî'nin Şerhun 'alâ Risâleti Nukırru li'l İmâmi'l-Azam adlı eserdir. *Mecmuatü'r-Resâil* içinde 1302/1884'te Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.²⁰¹

el-Vasiyye'nin telif sebebi hakkında bulabildiğimiz yegâne tafsilat eserin tercümesi olup Nukırrî'ye nispet edilen manzûmesinin giriş kısmında bulunmaktadır. Yukarıda zikretmiş olmakla beraber önemine binaen burada tekrar aktarmak uygun olacaktır:

İmâm-ı Azam, Abbasi Halifesi Mansur'un kendisini Bağdat'a davet etmesi üzerine bu davete icabet etmiştir. Ancak kendisine kadılık görevinin teklif edileceğinden habersizdir. Teklifi duyup reddeden Ebû Hanîfe, Mansur'un bu teklifinde ısrarcı olmasına

¹⁹⁸ İlyas Çelebi, "Ebû Hanîfe'nin Kelamcılığı, İtikada Dair Risaleleri ve Bunların Otantik Olup Olmadıkları Meselesi, *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* (Sempozyum Kitabı), KURAV Yay., Bursa 2005, s.194.

¹⁹⁹ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi Yazmaları no: 372.

²⁰⁰ Y. Ziya Yörükan, "İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife", *AÜİFD*, (1952), Sayı 2-3, s. 3-19; Sayı 4, s. 78.

²⁰¹ Bkz. Yaşar Sarıkaya, *Merkez İle Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi Ebu Said el-Hadimî*, Kitap Yay., İstanbul 2008, s. 105, 132-149. Ayrıca bkz. Halil İbrahim Şimşek, *Muhammed Hadimi-Hayatı Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri*, Sosyal Araştırmalar ve Dayanışma Vakfı Yay., Konya 2010, s.69.

rağmen kararlı bir duruş sergilemiş ve yine reddederek Küfe'ye dönmüştür. Halife onu yeniden Bağdat'a davet etmiş ve bu görevi kabul etmesi için zorlanmış; ancak o yine kabul etmemiştir. Bu yüzden üzerine Mansur ona tecziye sadedinde yüz kamçı vurdurtmuştur. Bunun üzerine İmâm-ı Azam dostları ve öğrencilerine danışmak için izin isteyerek Bağdat'tan ayrılmıştır. Öğrencisi Ebû Yusuf'a danışan Ebû Hanife ondan bu işin herkes için hayırlı olacağı cevabını alınca hiddetlenerek yakında Ebû Yusuf'un kadı olacağını söylemiştir. Tekrar kadılık görevi tevdi edilmek istendiğinde İmâm-ı Azam kaçmış bu sefer yakalanarak, ilerlemiş yaşına bakılmaksızın hapsedilmiş; fakat hastalanınca serbest bırakılmıştır. Bu süreçte dostları ve talebeleri ondan ehl-i sünnet itikadı hakkında bir vasiyet talep etmişler o da bu eserini yazdırmıştır.

Ebû Hanife'nin bu risalesinin şerhleri ve tercümeleleri de vardır. Biz bir adet manzûm Türkçe tercümesinin tespit etmiş bulunuyoruz:

Manzûme-i Akâid-i Terceme-i Nukirrî *el-Vasıyye*'nin tam tercümesidir. Konuların tertibi ve kapsamı *el-Vasıyye* ile birebir örtüşmektedir.

Manzûmenin girişinde yukarıda zikrettiğimiz telif sebebi bulunmaktadır. Bundan sonra eserin tercümesi başlamaktadır.

Bu akâidnâme de diğer pek çok akâidnâme gibi sade bir üslupta, tekellüfsüz ve tasannudan uzak bir şekilde kaleme alınmıştır. Eserde Arapça ağırlıklı kelimeler göze çarpmakla birlikte Farsça ve Türkçe kelimeler de az değildir.

3.3 Kasîde-i Emâlî

Mâtürîdiyye akaidine dair yazılan ilk manzûm eser²⁰² olan *Kasîde-i Emâlî*, müteahhirîn dönemi Mâtürîdi kelâmcılarından²⁰³ olan Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî'ye aittir. Bazı kaynaklarda değişiklik arzetmekle beraber müellifin tam ismi Siracüddin Ebû'l-Hasen b. Osman b. Muhammed et-Teymî el-Ûşî el-Fergânî el-Hanefî el-Mâtürîdî el-

²⁰² M.Şerafeddîn Yaltkaya, "Türk Kelâmcıları", *Dârülfünûn İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, V, 23, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1932, s. 5.

²⁰³ Bkz. Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, s. 425.

Fakîh'tir.²⁰⁴ Hayatı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak 569/1173'te bitirdiği *el-Fetavâ's-Sirâciyye* adlı kitabından bu tarihte sağ olduğunu bilmekteyiz.²⁰⁵ Türk asıllı olması muhtemel olan müellifin, İmâmü'l-Haremeyn ve Müftüyü'l-Ümme gibi lakaplarından²⁰⁶, devrinin önde gelen âlimlerinden olduğunu anlıyoruz. Hadis, fıkıh ve kelim sahasında eser vermiş; edebiyatla da meşgul olan müellifin eserleri şunlardır:²⁰⁷

1. Kasîdetü'l-Emâlî
2. Gururü'l-Ahbâr ve Dürerü'l-Eş'âr fi'l-Hadîs
3. Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkireti'l-Ahyâr
4. Muhtelifü'r-Rivâye
5. el-Fetavâ's-Sirâciyye.

Müellifin en meşhur eseri hiç şüphesiz *Lâmiyye-i Kelâmiyye*, *Kasîdetü'l-Lâmiye fi't-Tevhîd*, *Kasîde-i Yekûlü'l-Abd* ve *Yekûlü'l-Abd fi Bed'il-Emâlî* gibi adlarla da bilinen²⁰⁸ *Emâlî Kasîdesi*'dir. Kasîdenin *Emâlî* olarak adlandırılmasının sebebi, Ūşî tarafından talebelerine yazdırılmış (imla) olmasıdır.²⁰⁹ Manzûme beyitlerinin son kelimeleri lam harfi ile bittiği için *lâmiyye* diye isimlendirilmiştir. Manzûmenin ilk beyitinin başı olan “Yekûlü'l-Abd” ve “Bed'ü'l-Emâlî” kelimelerine binaen de yine bu iki isimle anılmışlardır.²¹⁰

Kasîde bazı nüshalarda 66, bazılarında 68 beyittir. Akâidin temel konularını klasik şemaya “ilâhiyyât, nübüvvât, sem'ıyyât”²¹¹ şeklinde ele alınmıştır. Manzûmede ele alınan konular şöyledir:

²⁰⁴ Durmuş Özbek, “el-Ūşî ve “Kasîdetü'l-Emâlî”, **SÜİFD**, S. 5, Konya 1994, s. 263.

²⁰⁵ Bkz. C.Brockelmann, “*el-Ūşî*”, *İ.A.,C.* XIII, s. 75. Ayrıca bkz. M.Şerafedîn Yaltkaya, “Türk Kelâmcıları”, s. 4-5.

²⁰⁶ Bekir Topaloğlu, **Sirâceddin Ali b. Osman el-Uşî Emâlî Şerhi**, İFAV Yay., İstanbul 2008, s. 11.

²⁰⁷ Bkz. Mehmet S. Toprak, “Ali b. Osman Sirâceddin el-Ūşî ve Hadis İlmine Katkıları”, . **Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları- Sempozyum Kitabı-**, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 20, Isparta 2007, s. 263-282.

²⁰⁸ Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, “Lâmiyye-i Kelâmiyye”, s.1.

²⁰⁹ Emâlî kavramının bir âlimin öğrencilerine bazı bilgileri yazdırılmasıyla meydana gelen telif türü olduğuna dair bkz. M. Yaşar Kandemir, Emâlî, **DİA**, XI, 70-72. Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, **Sirâceddin Ali b. Osman el-Uşî Emâlî Şerhi**, s. 11; İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla!” Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2010/1 Sayı: 28 Yıl: 15, Ayrı Basım, s.11.

²¹⁰ M. Sait Özervarlı, “el-Emâlî”, **DİA**, XI, s. 73.

²¹¹ Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmi Giriş**, Damla Yay., İstanbul 1991, s. 56.

Kasîdeye giriş mahiyetinde ve eserin konusunun tevhid olduğuna dair bir beyitle başlanmış, Allah'ın sıfatları, daha sonra zât –sıfat ilişkisi, kader konusunun ele alındığı beyitlerle devam edilmiştir. Daha sonra halku'l-Kur'ân, kıyamet, haşr, hesap, cennet ve cehennem, ru'yetullah, aslah meselesi gibi konulara temas edilmiştir. Bu konularda ehl-i sünnetin muarızlarına karşı üstü kapalı eleştiriler yöneltilmiştir.

Diğer bazı itikadi meselerin de ele alındığı nübüvvât kısmında şu konular üzerinde durulmuştur: Peygamberliğin gerekliliği, meleklere iman, miraç hadisesi, mucize, deccal, Mehdi, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman'ın durumları, Hz. İsâ ve peygamberler ile ilgili bazı hususlar, keramet meselesi, devlet başkanlığı, Hulefâ-yı Râşidîn arasındaki fazilet sıralaması ve sahabeye dil uzatmanın caiz olmayacağı gibi konular üzerinde durulmuştur.

Ûşî bundan sonra daha ziyade iman-küfür meselelerine temas etmektedir, Ehl-i sünnetin tekfir görüşü, mukallidin imanı, Yezid'e lanet edilip edilemeyeceği hususu, fetret ehli, kitap ehlinin kurtuluşu, iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyeninin durumu, ma'dûm'a şey denilip denilemeyeceği, tekvin ile mükevven arasındaki münasebet, rızık.

Şair, *Emâlî*'nin daha sonraki beyitlerinde, yukarıdaki bölümlerde de bir kısmına değindiği sem'ıyyât bahislerine yer vermiştir. Bu meseleler genel olarak şunlardır: kabir ahvâli, ölüm, ölüm sonrası hayat ve âhîret ahvali (hesap, cennet, amellerin tartılması vb.). Kaside, şairin kendisi için hayır dua edilmesi talebiyle son bulmaktadır.

Manzûmede şefaât konusundan bahsedilirken dağlar kadar büyük günahı da olsa o kişi için şefaatin umulan bir şey olduğuna temas edilmektedir. Günümüz kelimelerinden biri beyitte geçen dağlar kadar (Kel-Cibâl) büyük günah ifadesini abartılı olarak bu durumu vezin ve kafiye zarureti olarak görmektedir.²¹² Ancak Hz. Peygamber'in, “Şefaatin, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir”²¹³ hadîs-i şerifinde şefaatin günahın miktarına göre olmadığı hususunu dikkate almamış gözükmektedir.

Emâlî'nin şöhreti, onun hattatlarca tabloya dönüşmesini de sağlamıştır:

Şairliği yanında hattatlığıyla da tanınan Muallim Naci'nin (ö.1893) “Ömer Hulûsî” imzasıyla tertip ettiği levhalardan biri de *Emâlî* levhasıdır. Ona bu mahlası, kendisine

²¹² Bekir Topaloğlu, *Sirâceddin Ali b. Osman el-Uşî Emâlî Şerhi*, s. 143.

²¹³ İbn Mâce, “Zühd”, 37, Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 21.

hüsn-i hattan icazet veren hocası müderris Abdülhalim Efendi vermiştir.²¹⁴ Ayrıca Abdülkadir Efendi tarafından sülüs, nesih ve icaze hattıyla dört levha halinde yazılan *Emâlî*, kasîdenin ilim erbabının yanında sanat erbabı nezdinde de teveccühe mazhar olduğunu gösterir.²¹⁵

Emâlî'nin, Nüreddîn Ebûl-Hasan Alî b. Abd-Allâh eş-Şâzelî (591-656/1195-1258)'nin Arapça *Tahmîsü Kasîdeti Yekûlu'l-Abd*'i²¹⁶ ve Şihâbuddîn Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. İsmâ'îl el-İbşîti tarafından yazılan *Tahmîsu Yekûlu'l-'Abd fî Bed'i'l-Emâlî*²¹⁷ adlı tahmisleri bilinmektedir. Aynı zamanda *Emâlî*'nin Türkçe manzûm tercümeleleri yazılmıştır. Daha evvel konuyla ilgili çalışanların Hafız Refî tercümesinden yola çıkarak yaptıkları incelemelere, bu çalışmamızda tespit edilen iki yeni tercümeyle katkı sağlanmıştır.

Hoca Sadeddîn Efendi'nin *Lamiyye-i Kelâmiyye*, adlı manzûmesi, o dönemin imparatorluğa has klasik nazım dili ile telif edilmiştir.²¹⁸ Kürkçüoğlu şunları söylemektedir: “Başka bir dilden aynı vezin ve kafiyede nazmen şiir terceme etmek hiç de kolay değildir; çok defa ya manadan ve yahut nazmdan fedakarlıkta bulunmak mecburiyeti hasıl olur. Lakin “Hâce-i Sultânî” çok az fedakârlığa düşmüştür. Bu itibarla muvaffak olmuştur”.²¹⁹

Hoca Sadeddîn Efendi'nin nazmen tercümesi didaktik bir amaca matuf olduğundan sanat göstermekten uzak ve tekellüfsüz bir üsluba sahip olmakla beraber sade bir Türkçe'den ziyade Arapça kelimelerin yoğun olduğu bir manzûmedir. Hiç şüphesiz bunda *Emâlî* metninde geçen dinî kavramların olduğu gibi bırakılması ve her bir beyitin yine sadece bir beyitle çevrilmesinin etkisi vardır. Bu sebepten olsa gerek Kürkçüoğlu kasîdenin 64 beyiti için açıklayıcı notlar eklemiş ve bu notlarda daha ziyade Arapça kavramların Türkçe manalarını vermiştir.²²⁰

Kürkçüoğlu, makalesinde bu kasîdenin bilhassa genç okuyucular için daha iyi anlaşılması için ek olarak *Neseî Akaidi*'nin tercümesini de vermiştir.²²¹

Visâlî ise, Emâlî'yi, Terceme-i Kasîde-i Yekulu'l- Abd adıyla tercüme etmiştir. Şairin tercümedeki üslûbu dinî kavramların olduğu gibi bırakılması yahut eş anlamlılarının

²¹⁴ Bkz. Mehmed Salâhî, “Muallim Nâcî-Heykel-i Dehâ-“, Haz. Nuri Şimşekler, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 6, Güz 1999, s.281.

²¹⁵ Bkz. M. Sait Özervarlı, *a.g.md.* s. 74. Maddede kasîdenin ilk on sekiz beyitini ihtiva eden levhanın fotoğrafı da bulunmaktadır.

²¹⁶ Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no:45 Hk 1655/1; https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=68302>

²¹⁷ Bkz. Yahya Suzan, *a.g.tz.*, s. 217.

²¹⁸ Bkz. Kürkçüoğlu Kemal Edip, “*Lâmiyye-i Kelâmiyye*”, s. 13.

²¹⁹ *A.g.m.*, s. 3.

²²⁰ Bkz. *a.g.m.*, s. 9- 13.

²²¹ Bkz. *a.g.m.*, s. 13- 16.

kullanılması şeklinde tezahür etmektedir. Bu yüzden manzûmede Arapça'nın hakimiyeti göze çarpsa da Farsça kelimeler de az değildir. Didaktik gaye ile kaleme alınan manzûme tasannu ve tekellüften uzaktır.

Visâlî, beyitlerde geçen kelimelerde pek az bir değişiklik yapmıştır. Çünkü o, *Emâlî Manzûmesi*'ni tek bir beyitte tercüme etmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan da muhteva itibariyle asıl metne sadık kalmıştır. Eserde “dahi” edatının sıklığı göze çarpmaktadır. Otuz altı defa zikredilen dahi kelimesi, bazen vezin zaruretine binaen tercih edilmiştir.

Şemî'nin *Tercüme-i Akâid-i Lâmiyye 'alâ Mezheb-i Mâturidiyye* adlı eseri de dikkatâmezdir. Bunda da şairin tercümedeki üslûbu dinî kavramların olduğu gibi bırakılması yahut eş anlamlılarının kullanılması şeklinde tezahür ettiğinden manzûmede Arapça'nın hakimiyeti göze çarpmaktadır. Keza didaktik gaye ile kaleme alınan manzûme, tıpkı Visâlî'ninki gibi tasannu ve tekellüften uzaktır. Bununla birlikte, asıl metinden ve diğer tercümelerden farklı olarak Şemî bu tercümesinde fasıllandırma cihetine gitmiştir.

Şair manzûmesinde doğal olarak, tercümesi olduğu Emâlî ile aynı konuları ele almıştır. Bu manzûme şu fasıllara ayrılmıştır:

1. Faşlun fî beyâni'l- İlâhiyyât
2. Faşlun fî beyâni'l-Esmâ-i ve's-Şıfât
3. Faşlun fî beyâni Şıfâtî'n-Nekâyış
4. Faşlun fî beyâni Şıfâtî'l-Ef'âl
5. Faşlun fî beyâni Ru'yetu'llâhi Te'âlâ
6. Faşlun fî beyâni'n-Nübüvveti ve'l-Melâiketi
7. Faşlun fî beyâni Nebiyyinâ Hâtmi'r-Rusuli Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem
8. Faşlun fî beyâni'l-Mi'râc
9. Faşlun fî beyâni Nüzûl-i 'İsâ 'Aleyhi's-Selâm
10. Faşlun fî beyâni Kerâmâtü'l-Evliyâ
11. Faşlun fî beyâni Fazîleti's-Şiddîki Rağıya'llâhi Te'âlâ 'anh
12. Faşlun fî beyâni Fazîleti's-Şiddîkati
13. Faşlun fî beyâni Şıhhati İmâni'l-Muqallid

14. Faşlun fî beyāni Su’āli’l-Melekeyni
15. Faşlun fî beyāni ‘Azābi’l-Ḳabri
16. Faşlun fî beyāni’l-Ḥisābi ve İ’tāi’l-Kütübi ve’l-Vezni ve’ş-Şirāti ve’ş-Şefā’ati

Şair her ne kadar fasıllara dikkat etse de konu başlıklarını tüm konuları kapsayacak şekilde vermemiştir. Hatta manzûmenin bazı konuları bir önceki başlık altında verilmiştir. Örneğin Hulefâ-i Râşidîn’in faziletlerinden bahseden beyitler için sadece “Faşlun fî beyāni Fazîleti’ş-Şiddîki Rağıya’llāhi Te’ālā ‘anh” konu başlığı konulmuştur. Bu başlıklandırmanın müstensihe ait bir tercih olması da muhtemel gözükmektedir.

Emālî’nin Yanyalı Hafız Refî Efendi’nin yaptığı, *Manzûm Akaid*, adlı tercümesi de didaktik gaye ile yazıldığından tasannu ve tekellüften uzaktır. Bu durumun sebebi olarak, manzûmenin didaktik gayeye matuf olması dolayısıyla şairin dikkati, akâid konuları üzerine teksif etme gayreti olarak düşünmek de mümkündür. Bununla beraber nefis teşbihlere de rastlamak mümkündür.

Örneğin eserin giriş bölümündeki aşağıdaki beyitlerde şair, kendisinin tevhid denizine dalan bir dalgıç gibi görmekte ve saf kıymetli taşlar hükmündeki beyitler halinde nazmettiğini söylemektedir. Diğer beyitte ise, akâidi hazineye benzeterak manzûmesinin bu hazinenin anahtarı ve kandili olduğunu söylemektedir.

Olup deryâ-i tevḥîd içre ğavvâş
Getürdüm nazma bir kaç gevheri ḥâş

‘Aḳâyid gencinin miftâhıdır bu
Ferâyid gencinin mişbâhıdır bu

Hafız Refî Efendi’nin, Ūşî’nin Cenâb-ı Hakk’ın tekvîn (yaratma) sıfatı ile mükevvenin (yaratılanlar) birbirinden ayrı şeyler olduğundan bahsettiği beyiti tercüme

ettiği yerde geçen aşağıdaki beyitte dikkat çekicidir. Zira beyitte şair basîret olmadan meselenin anlaşılacağından söz etmekte ve basîreti sürmeye teşbih etmektedir.

Dilerseñ diğğat ide sözleriñe

Başîret sürmesin çek gözleriñe

Ûşî'nin *Emâlî*'sinde geçen dinî kavramların tercüme edilmeden manzûmede kullanılması sebebiyle Türkçe'den ziyade Arapça kelimelerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber ıssı, Tanrı gibi Türkçe kelimeler de bulunmaktadır.

Hafız Refî' Efendi *Emalî*'de ele alınan konuları işlemekle beraber, bazı konuları/beyitleri geniş bir şekilde nazmetmiş ve adeta şerhetmiştir. Öyle ki manzûmenin Hz. Peygamber ile ilgili bölümlerinde Onu güzel sıfat ve tamlamalarla tazim eden şairin, bu bölümde metne bağlı kalmakla birlikte imkan nispetinde lirizmi ön planda tuttuğu görülmektedir.

3.4 Kasîde-i Nûniye

İslam dünyasında en meşhur akâidnâmelerden biri de hiç şüphesiz *Kasîde-i Nûniyye*'dir. Manzûme ilk İstanbul kadısı Hızır Bey'e aittir. Sivrihisar kadısı Celaledin Efendi'nin oğlu olan Hızır Bey 810/1407'de Sivrihisar'da dünyaya geldi. Annesinin Nasreddin Hoca'nın kızı olduğu ileri sürülmüştür. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Bursa'da aynı zamanda damadı olduğu Molla Yegan (ö. 865/1461 civarı)'dan ders almaya başlayan Hızır Bey, asıl şöhretini, Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) huzurunda bir Arap alimle münazarasında galip gelerek elde etmiştir. Bu başarısından dolayı Bursa Çelebi Mehmed Sultaniye Medresesi'ne 50 akçe ile müderris tayin edilerek ödüllendirilmiştir. Daha sonra İnegöl kadılığı, Edirne Üç Şerefeli Camii Medresesi'nde müderrislik ve Yanbolu kadılığı görevlerini icra eden Hızır Bey son olarak İstanbul'un fethedilmesinin hemen ardından İstanbul kadısı olmuş ve bu görevinden iken Rebûlevvel 863/Ocak 1459'da vefat etmiştir. Mezarının Zeyrek semtinde yahut Şeyh Vefâ yakınlarında olduğu rivayet edilmiştir. Unkapanı'nda ismiyle anılan bir mescid ve mahalle olduğu; Kadıköy ilçesinin bu isimle anılmasının da müsebbibi olduğu bilinmektedir. Bir

çoğu meşhur Osmanlı alimi olan, Hocazade Muslihuddin, Hayalî, Muslihuddin Kestelî, Hatibzade ve Muarrifzade gibi öğrencileri yetiştirmiştir. Üç oğlu ve iki kızı olan Hızır Bey'in oğulları Yakub Paşa, Tazarrunname müellifi Sinan Paşa ve Müftü Ahmed Paşa'dır. Hızır Beyin eserleri şunlardır.²²²

1. Kasîde-i Nûniyye
2. 'Ucâletü Leyle ev Leyleteyn
3. Tefsir-i Yâsîn-i Şerîf
4. Terceme-i Külliyyât-ı Hoca Ubeydullah
5. Terceme-i Metâliu'l-Envâr
6. Tuhfe-i Sultân Murâd Hân

Yedi beyitlik bir Müstezâd ve bazı Türkçe şiirleri de bulunan Hızır Bey'e, kendisine aidiyeti belli olmayan bazı eserler de izafe edilmektedir.

Cevâhiru'l-Akâid olarak da isimlendirilen Kasîde-i Nûniyye, 105 beyitten müteşekkil olup aruz vezninin daha ziyade Arap aruzunda bulunan tam basît bahrinde yazılmıştır.²²³ Bu bahrin tef'ilesi, Müstef'ilün Fâ'ilün Müstef'ilün Fâ'ilün /Fâ'lün şeklindedir.²²⁴ Manzûme aruz vezinlerine uymadığı ileri sürülerek eleştirilmiş, ancak kasîde şarihlerinden Uryânî Osman Efendi aruza uygunluk arzettiğini söylemiştir.²²⁵ *'Ucâletü leyle ev leyleteyn* adlı kasîdenin, *Kasîde-i Nûniyye*'nin ithafnamesi olduğu da ileri sürülmüştür.

Şairin, manzûmede ele aldığı konulara baktığımızda, tıpkı *Emâlî*'de olduğu gibi akaid ilminin temel meselelerin, klasik şemaya göre işlendiğini; son beyitlerde ise, muhtelif itikadi mevzulara temas edildiğini görmekteyiz. Oysa eserin şarihlerinden Muhammed b. Ahmed el-Gümülcevi, Kasîde-i Nûniyye'nin klasik şemadan farklı bir

²²² Bkz. Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi" AÜİFD., XXVI (1983) s. 549-588. Ayrıca bkz. Aynı müellif, "Hızır Bey", *DİA*, XVII, s. 413-414. Ayrıca bkz. Ömer Aslan, *Kaside-i Nûniyye'nin Tuhfetü'l-Fevâid alâ Cevâhiri'l-Akaid İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Muhittin Bağçeci, Kayseri 1996.

²²³ Bkz. Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", s. 571. Ayrıca bkz. Ömer Aslan, *Kaside-i Nûniyye'nin Tuhfetü'l-Fevâid alâ Cevâhiri'l-Akaid İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Muhittin Bağçeci, Kayseri 1996, s. 8.

²²⁴ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatî*, Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi., İstanbul 1973, s. 22.

²²⁵ Bkz. Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", s. 571.

tasnifinin olduğunu ileri sürer. Ona göre Hızır Bey'in manzûmesini beş bölümde ele almak mümkündür. Bunlar:²²⁶ İlâhiyyât, Ef'âl-i 'ibâd, Nübüvvât, Meâd ve İman'dan ibarettir.

Manzûmenin ilk beyitleri hamdele ve salvele ile kasîdenin sebab-i telif kısmıdır. Daha sonra İlâhiyyât ile alakalı şu konular işlenmiştir: Allah'ın varlığı, sıfatları, ru'yetullah, ef'âl-i ibâd, hidayet-dalalet, hüsn-kubh, ilâhî hükümde aklın yeri, teklifü mâ lâ-yutâk, aslah meselesi, rızık, ecel, âlemin hâdis oluşu.

Nübüvvât bölümünde ise, Peygamberlik ve peygamber gönderilmesinin sebepleri, mucize, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in diğer peygamberlerden üstün oluşu ve mucizeleri, miraç hadisesi, İslam dininin diğer dinleri neshetmesi, peygamberlerin vasıfları, evliyanın kerametleri, peygamberlerin evliyadan üstün olmaları, Hulefâ-yı Râşidîn ve fazilet sıralamaları gibi konular ele alınmıştır.

Hızır Bey manzûmede sem'ıyyât bahislerinden şunlar üzerinde durmaktadır: Haşr, sırat, mizan, havz, kabir ahvâli, cennet ve cehennem mahiyeti, mürtekb-i kebîre, şefaât ve dua bahislerine yer vermiştir. Daha sonra, amel ve iman ilişkisi, iman ve islam kavramları, mukallidin imanı, akıl ile yaratıcıyı bulamayanın mazur olup olmaması, mükellefiyeti kaldıran bir durum olup olmadığı, gibi hususlara değinilmiştir. *Akâidnâmede* son olarak şu muhtelif meseleler işlenmiştir: Müctehidin durumu, Yezid b. Muaviye'ye lanet okunup okunmayacağı meselesi, imâmet (devlet başkanlığı) ve ilk dört halifenin seçilmesi, sahabeye saygı göstermenin ve onları kötölemekten uzak durmanın gerekliliği. Kasîde dua bölümüyle sona ermektedir.

Hızır Bey'in bu manzûmesinin başta talebesi Hayâlî Ahmed Efendi tarafından yazılan olmak üzere pek çok Türkçe ve Arapça şerhinin yanı sıra Türkçe manzûm ve mensur tercümeleleri bulunmaktadır.²²⁷ Bu bakımdan kasîdenin yazıldığı dönemden günümüze değin alanında muteber bir eser olarak addedildiğini söyleyebiliriz.

Hızır Bey'in *Kasîde-i Nûniyye*'sini nazmederken faydalandığı kaynaklardan biri *Fıkh-ı Ekber*'dir.²²⁸

Bununla birlikte eserin bir adet Türkçe nazmen çevirisi ve bir adet de Arapça tahmisini tespit ettik. Arapça tahmis Muhammed el-Mukrî Şumnuvî'ye ait olup manzûme,

²²⁶ Bkz. Salih Sabri Yavuz, **Hızır Bey ve Kasîde-i-Nûniyesi**, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: M. Saim Yeprem, İstanbul 1986, s. 9-10.

²²⁷ Bu şerh ve tercüme için bkz. Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", s. 571.

²²⁸ Bkz. *a.g.md.*, s. 571.

Tahmîs u Kasîdeti'n-Nûniye diye isimlendirilmiştir.²²⁹ Türkçe nazmen tercümenin ise, müellifi meçhuldür.

Birinci bölümde genel özellikleri ile tanıttığımız *Terceme-i Akâid-i Nûniyye*, adlı Türkçe tercümenin muhteva ve üslup özelliklerine burada kısaca işaret etmek mümkündür.

Terceme-i Akâid-i Nûniyye Hızır Bey'in *Kasîde-i Nûniye*'sinin tam tercümesidir. Fakat bu tercümede meçhul mütercim asıl metne pek de bağlı kalmamıştır.

Bazı beyitler, birebir asıl metnin tercümesi olmakla birlikte, bazıları iki beyitle adeta şerh edilerek tercüme edilmiştir. Bu bakımdan çalışmamızda esas aldığımız nüshadan yola çıkarak *Terceme-i Akâid-i Nûniyye*'nin bir nazire mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki pek çok kütüphanede nüshası bulunan *Terceme-i Akâid-i Nûniyye* iki ayrı mütercimin kaleminden çıkmış gibidir. Bazı nüshalar birebir tercüme özelliğine sahip iken burada esas alınan Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz. A 2962/1 arşiv numarası ile kayıtlı nüsha manzûm şerh veya nazire özelliğine haizdir.

Terceme-i Akâid-i Nûniyye'nin giriş beyitlerinde bazı sanatlı söyleyişler dikkati çekmektedir:

Ferîdi ' asrınıñ fâzıl Hızır Beg
Ola anıñ maqâmı bâğ-ı Rıdvân

' Aqâ 'idde dimiş bir hōş qaşîde
İçirmiş halka cām-ı âb-ı hayvân

Olunmuş çün ' Arabca nazm-ı terkîb
O kuhl-i tütüyâ-yı ' ayn-ı a' yân

Şair, ikinci beyitin ikinci mısraında geçen ifadelerle şair, edebiyatımızda yeşilliği ve gizliliği bakımından gonca gül için kullanılan bir benzetme olan “âb-ı hayatın kadehini tutan Hızır” benzetmesini Hızır mazmununu da çağrıştırarak metnin asıl müellifi Hızır Bey

²²⁹ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4711 arşiv nosu ile kayıtlıdır.

için gayet belîğ bir şekilde kullanarak şiirdeki maharetini göstermiştir.²³⁰ Bir önceki beyitin sonunda geçen “bâğ-ı Rıdvân” tamlaması da bu teşbihi doğrular niteliktedir.

Şair, üçüncü mısradaki Arapça nazmedilen bu kasîdeyi, “kuhl-i tütîyâ-yı ‘ayn-ı a‘yân” yani göze çekilen sürmeye benzetmiştir. Sürmenin görmeyi keskinleştirdiği ve çeşitli göz ve cilt rahatsızlıklarına iyi geldiği bilinen bir gerçektir. Bu kasîdeyi okuyan veya ezberleyen inanç esaslarını daha berrak bir şekilde görüp bilerek bu esaslara göre hayatını tanzim edeceği düşünülebilir. Aynı zamanda kasîdenin benzerlerinin arasında göz bebeği olduğu yani şöhreti ve muteber oluşu kastedilmiş olabilir. Tutiya çinko oksid madenidir. Toz haline getirilip göze sürülür. İsfahan sürmesi meşhurdur. Kuhl ise göze sürülen ilaç ve sürme manalarında kullanılmıştır.

Beyitte göz mazmunu da olabilir. Çünkü “kuhl”, “tutiya” ve “‘Ayn-ı a‘yân” tabirleri hep gözle ilgilidir. Ayrıca üç beyitin son mısralarının yine son kelimelerini teşkil eden âb-ı hayvân- ‘ayn-ı a‘yân- bâğ-ı Rıdvân tamlamalarını birlikte düşündüğümüzde “kevser” mazmunundan bahsetmek de mümkündür. Zirâ âb-ı hayat, pınarlar pınarı ve cennet bağının ölümsüzlük bahşeden suyudur.

İslâmî edebiyatta övülen bir kişinin (arif, sevgili, âlim, padişah vb.) söz ve nasihatleri âb-ı hayata benzetilmiştir. Ayrıca geride faydalı bir eser bırakma da âb-ı hayat olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda, Hızır Bey bu eseriyle tıpkı Hızır gibi âb-ı hayata kavuşmuştur. Yine şairler söz ve mana Hızırı olarak adlandırılmışlardır. Şair bu geleneğe uyarak ikinci beyitte Hızır Bey’in kasîdesini âb-ı hayata benzetmiştir. Beyitteki dikkat çekici bir hususta Hz. Musa ile Hızır kıssasına atıfta bulunulmasıdır. Kasîdenin müellifinin adının da Hızır olması bu telmihte etkili olmuştur. Bilindiği gibi âb-ı hayat, Hızır ile Hz. Musa’nın buluşma yerini belli edecek olan balığın canlanması hadisesinin amilidir. Dolayısıyla âb-ı hayat sevgiliyle buluşturan bir sudur.²³¹ Merhum Âmil Çelebioğlu âb-ı hayatın vahdet sırrına ermek olması itibarıyla iman ve İslam kavramlarının âb-ı hayat ve kevsere benzetildiğini söylemiştir.²³² Hızır Bey’in akâidnâmesi de iman ve islamdan bahsettiği için tıpkı âb-ı hayat gibi Sevgili’ye kavuşturmuştur.

²³⁰ Bkz. Âmil Çelebioğlu, “Âb-ı Hayât-Edebiyat-”, **DİA**, c. I, s. 3.

²³¹ Bkz. A. Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayât-Tasavvuf-”, **DİA**, c. I, s. 1-3.

²³² Bkz. Çelebioğlu, “Âb-ı Hayât-Edebiyat-”, s. 3.

Terceme-i Akâid-i Nûniyye şairi, tercümesinin dibacesindeki beyitlerde, Hızır Bey'in çağdaşı Sultânu'ş-Şuarâ Ahmed Paşa'dan etkilenmişe benziyor. Zira Ahmed Paşa bir beyitinde şöyle der²³³:

Ya'ni kim Âsaf-ı **devrân** mu'în-i **fuzalâ**
K'ayağı toprağıdır **sürme-i a'yân-ı** kerem

Mütercim şair ise aynı manayı şu beyitlerle dile getirir:

Ferîdi 'asrımın **fâzıl** Hızır Beg
Ola anın maķâmı bāğ-ı Rıdvân

Olunmuş çün 'Arabca nazm-ı terkîb
O **kuhl-i tütüyâ-yı 'ayn-ı a'yân**

(Terceme-i Akâid-i Nûniye, 1-2)

Bu çağrışım, mütercimin şiirdeki yetkinliğine işaret etmekle birlikte, Ahmed Paşa'nın ve dolayısıyla Hızır Bey'in döneminde yahut onlara yakın bir zamanda yaşadığına delalet eder.

Kezâ Rızâî'nin, *Nazmu'l-Ulûm* adlı manzûm eserinde, hocası Vânî Mehmed Efendi'yi methederken serdettiği şu beyit de yukarıdaki iki beyite oldukça benzemektedir²³⁴:

Ferîdi 'asr üstâz-ı **efâzıl**
Hilâl-âsâ müşârun bil-enâmil

(Nazmu'l-Ulûm, 48)

Kasîde-i Nûniyye'nin son beyitinin tercümesine baktığımızda da âb-ı hayat mazmununun devam ettiğini görmekteyiz:

²³³ Bkz. Bilal Çakıcı, "Bir Sürgünün Hikâyesi: Kerem Kasidesi Üzerine Bazı Düşünceler", **Bursalı Şair Ahmed Paşa ve Dönemi**, Ed. Bilal Kemikli, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010, s.188,190.

²³⁴ Özfırat Bayram, **Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, s. 181.

Dağı olsun meserretlerde dâ'im
Beni bir hayr-ile yâd iden ihvân

Cihânda nite kim rûy-ı zemîni
Nebât-ı huğr-ile zeyn ide nîsân

Türk Edebiyatı'nda nisan yağmurları, tohumların ve bitkilerin yeşerip dirilmesine sebep bakımından ölüleri diriltten âb-ı hayata teşbih edilmiştir.²³⁵ Şair de bu geleneğe uymuş nisan yağmurlarının yeryüzünü yeşillendirdiği müddetçe kendisini hayırla yâd edenlerin mesrur olması için dua ederken “Nebât-ı huğr” ve “nîsân” kelimeleri ile yine Hızır-Musa kıssasına ve dolayısıyla âb-ı hayata telmihte bulunmayı ihmal etmemiştir.

Kasîde-i Nûniyye'nin tercümesinde peygamberlerin gûnahtan korunmuş olması meselesi ile Rızâî'nin *Nazmu'l-Leâlî* adlı akâidnâmesinde, aynı meselenin ele alındığı aşağıdaki beyitler benzerlik arz etmektedir:

²³⁵ Bkz. Çelebioğlu, “Âb-ı Hayât-Edebiyat-”, s. 3.

Terceme-i Akâid-i Nûniye'deki beyitler:

Nazmu 'l-Leâli'deki beyitler:

Dağı **hisset** denâ 'et itmediler

Netice **hisseti** müris **şagâir**

Dağı itmek gibi taṭṭif-i evzân

Nebîden menfidür mişl-i kebâ'ir

Müevveldür zünüb-ile haberler

Dem-i bi'şet bunuñ ğayrı **şagîre**

Şagâ'ir olmağ-ile dağı nisyân

Ta'ammüd menfidür mişl-i kebîre

3.5 Vasiyetnâme-i Birgivi

Yazıldığı dönemden itibaren Türk halkının itikadî anlayışına önemli ölçüde tesir eden *Vasiyetnâme*'nin müellifi meşhur İmâm Birgivi'(ö. 981/1573)'dir.²³⁶ Bir ilmihâl olarak adlandırılabilir bu eserin ilk kısmında akâid ilmine ait mevzular işlenmektedir. Bütününe bakıldığında ilmihâl niteliğinde olan bu eser İbrahim Müteferrika tarafından basılan ilk dinî eserdir.²³⁷

Önemini kütüphanelerimizde pek çok nüshasına tesadüf edilmesinden de anlayabileceğimiz bu kıymetli eser, *Mızraklı İlmihal* gibi kendisinden sonra yazılan ilmihâllere de hem şekil hem de muhteva yönüyle kaynaklık etmiştir.²³⁸ Bilinen şerhleri ve haşiyesi aşağıdadır:

²³⁶ Müellifin ayrıntılı biyografisi ve eserleri hakkında bkz. Kasım Kufralı, Birgivi, **İA**, II, s.634-635. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Aynî, **Türk Ahlakçıları**, Kitabevi Yay. İstanbul 1992, s. 97-134. Bkz. Ahmet Turan Arslan, **İmâm Birgivi-Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1992. Hasan Aksoy, "Birgivi (Birgili) Mehmed Efendi", *T.D.E.A.*, I, s.447. Emrullah Yüksel, "Birgivi", **DİA**, c. VI, s. 191-194. Yaşar Düzenli, "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmâm Birgivi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 3, S. 4 Yıl: 2000.

²³⁷ Bkz. Arpağuş, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, s.40

²³⁸ Bkz. M. Kamil Yaşaroğlu, "Mızraklı İlmihal", **DİA**, c. XXX, s. 5. *Vasiyetname*'nin kaynak olarak kullanıldığı ilmihâllere bir örnek de: Yusuf Ağa Ktp. Nr. 4992 numarada kayıtlı olan ve Muslihuddin adlı bir müellife ait olan ilmihâldir. Eseri inceleyen Abdülbaki Çetin İlmihalde müellifin, *Vasiyetname*'den faydalandığını zikrettiğini belirtmektedir. Bkz. Abdülbaki Çetin, "On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 19, Bahar 2006, s. 113, Dipnot: 17.

1. Konyalı Şeyh Ali Efendi'nin²³⁹ (Şeyh 'Aliyyü's-Sadrî Konevî) Birgivî'nin Vasiyyet-nâmesinin Şerhi adlı eseri²⁴⁰.

2. Osmanpazarı Müftüsü İsmail Niyazi Efendi yukarıdaki şerhi ayrıca şerh etmiştir²⁴¹.

3. Ermenekli Abdurrahman b. Abdullah ise Şeyh 'Aliyyü's-Sadrî Konevî'nin şerhine bir haşiye yazmıştır²⁴².

4. Kadızâde İslambolî Ahmed bin Muhammed Emin'nin, *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi-Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye* adlı bir şerhi mevcuttur²⁴³.

5. Beğzâde Muhammed bin Muharrem Çelebi'nin şerhi²⁴⁴.

6. Teşrifatçızâde Ebûbekir b. Muhammed tarafından yazılan şerh (H. 1200'lü yıllar)²⁴⁵.

7. Beypazarlı Şeyh Muhammed Emin'in şerhinin ismi *Nasîhatü'l-Müslimîn*'dir²⁴⁶.

8. Mustafa b. Mehmed tarafından da *Zübdetü'l-Hakâik* adıyla Türkçe şerholunmuştur.

Birgivî, öğrenci ve dostlarının talebi üzerine *Vasiyetname*'yi Arapçaya tercüme etmiştir. Müellifin bu eseri Garcin de Tassay tarafından Fransızcaya da çevrilmiştir²⁴⁷.

Keza, *Vasiyetname*, incelemeyeceğimiz manzûm nüshanın dışında, Toktamışoğlu tarafından yine nazmen doğu Türkçesine çevrilmiştir²⁴⁸.

²³⁹ Bkz. Kasım Kufralı Birgivî, s. 634.

²⁴⁰ Bu şerh hakkında bir tez çalışması bulunmaktadır. Bkz. Abdurrahman Kaya, **Birgivî'nin Vasiyyet-nâme'sinin Şerhi (1b-49b) (Giriş - Tenkitli Metin -Dizin)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

²⁴¹ Bkz. Kufralı, Birgivî, s. 634.

²⁴² Bkz. Kaya, *a.g.tz.*, s. 11.

²⁴³ Bkz. Levend, Agâh Sırrı, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri" *Türk Dili Arastirmalari Yilligi Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayinlari, Ankara 1972, s. 75, 215 numaralı dipnot. Ayrıca bkz. Tanboğa Songül, **Birgivi'nin "Vasiyetnâme" Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin Ve İndeks Çalışması**, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2006.

²⁴⁴ Bkz. Levend Agâh Sırrı *a.g.e.*, s. 75

²⁴⁵ Bkz. Kaya, **Birgivi'nin Vasiyyet-nâme'sinin Şerhi (1b-49b) (Giriş - Tenkitli Metin -Dizin)**, s. 12.

²⁴⁶ Bkz. Kaya, *a.g.tz.*, s. 11.

²⁴⁷ Bkz. Kufralı, Birgivî, s. 634.

²⁴⁸ Bkz. Kufralı, Birgivî, s. 634.

Birgivi'nin Vasiyetnâmesi'nde ve akâide ait diğer eserlerinde, *Neseft Akâidi*'nin, Teftâzânî'nin bu eserin şerhi olan *Şerhu'l-Akâid*'i ile *Makâsıd* adlı eserinin ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Mevâkıf' Şerhi*'nin tesiri olduğu tespit edilmiştir²⁴⁹.

Eser Bahtî tarafından Manzûm Vasiyet-nâme, Bahtî adıyla nazmedilmiştir. Nesirle birebir paralellik arzeden bu manzûmede, Cenâb-ı Hakk'ın selb'i ve sübûtî sıfatları, melekler bahsi, büyük melekler, indirdiği kitaplar, Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberler, Peygamberimiz'in üstünlükleri, mucizeleri ve miracı, Kur'ân-ı Kerîm bahsi, Hz. Peygamber'in zevceleri hakkında, Peygamberimiz'e vahyin gelişi beyanında, velilerin kerametleri bahsi, Hulefâ-i Raşidîn'in tek tek beyan edilmesi, kabir azabı, kıyamet alametleri ve ahvâli, haşr ve cismaniliği, amel defterlerinin verilmesi, kıyamet günü hesap verme, mizan, sırat, havz, cennet ve cehennem bahisleri işlenmiştir. Keza, kaza ve kaderin beyan edilmesi, iman ve İslam hakkında, din ve millet kavramları beyanında, tafsîlî imanın vacip olmayıp icmâlî imanın yeterli olması, büyük günah işlemenin kişiyi imandan çıkarmayacağı, büyük günah işleyip tevbe etmeyeninin durumu, teklîf-i mâ lâ- yutâk'ın caiz olmaması, şirk ile küfrün affolunmayacağı hakkında, gayb hakkında hüküm vermenin caiz olmaması, topukları mesh etmenin cevazı hakkında, cenaze namazı beyanında, fasık İmâm arkasında namaz kılmanın caiz olması hakkında, devlet başkanına isyan etmenin caiz olmaması bahsi, dua etmenin faydaları hakkında, yaşayanların vefat edenler için ettikleri dua, verdikleri sadaka ve yaptıkları taatlerin onlar hakkında sevap olarak kaydedileceği meselesi, itikatta ve amelde mezhebin beyanı gibi konulara da yer verilmiştir. Şair, akâid ilminin konusu olan yukarıdaki hususları beyan ettikten sonra bir mukaddime ile ilmihâlin diğer konularını işlemeye devam eder.

Bahtî, manzûmesini anlaşılır bir Türkçe ile kaleme almıştır. Bunun sebebi hiç şüphesiz, eserini halkın da rahatça anlamasını ve kolaylıkla ezberlemesini göz önünde tutmasıdır. Buna rağmen bazı kelimeler, dinî kavram oluşları ve vezin zarureti ile Arapça ve Farsçadır. Üstelik şairimiz, aşağıda da temas edeceğimiz, Birgivi'nin metnine bağlı kalma zarureti binaen Türkçe kelimelere fazla kullanmamıştır.

Anı Türkîce itdüm idüp ikdâm

Ki tâ ki nef' i ola cümle-i 'âm

Beyitten de anlaşıldığı üzere Bahtî, bütün halkın rahatlıkla istifadesi amacına matuf olarak eserini Türkçe nazmetmiştir.

²⁴⁹ Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivi", A.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi, S. 2, 1977, s. 183-184

Bahtî'nin pek çok beyitte muhatabına hitab ederken seçtiği nidâ ünlemleri dikkat çekicidir:

Olup ol ehl-i sünnetden muḳarrer
O kes ḫaḳ mü'min olur **ey bürâder**
...
O şey'dür müsteḫab kim **ey bürâder**
Anı bir ya iki itdi peyâmbere
...
Riyâdan ki ḫazere it **ey bürâder**
Riyâ kim dünyâ nef' in celbe dirler
...
Yaratmaḳdan ḫamu küffârı **ey yâr**
Daḫı küfrün dilemesinde Settâr
...
Mütekellim durur söyler O Settâr
Bilâ-ḫarfin ve lâ-ḫavtindür **ey yâr**
...
Gerek insânuñ a' mâlidür **ey yâr**
Gerek ḫayvânuñ ef' âlini her bâr
...
Bu câ'iz oldı zîrâ bunı **ey cân**
Ḥaber virdi Resûle naḫḫ-ı Ḳur'ân

Bu üslup hiç şüphesiz muhatabın dikkatini celbetmektedir. Bunda nidâ edatının kullanımı ve şairin hitab ettiği topluluğun samimi bir üyesi olarak seslenmesi etkili olmaktadır.

Bahtî'nin, üslûbunu daha iyi kavramak açısından, Onun, Birgivî'nin mensur *Vasiyyetnâmesi*'ni nasıl tercüme ettiğini görmek faydalı olacaktır:

Nesir: Guşşalanmadan ve hasta olmadan ve tegayyür andan berîdür.²⁵⁰

Nazım: Berîdür guşşalanmaz hasta olmaz

Aña havf u tağayyür dañi gelmez

Nesir: Eksiklik şıfatlardan cümle berîdür ve cümle ‘âlem yoğ-iken ol var-idi.²⁵¹ Hiç kimseye muhtac degıldür. ‘Aczlerden berîdür. Dilerse bu cümle ‘âlemi bir anda yoğ ider, dilerse bir anda girü var ider aña hiçbir iş güç gelmez.

Nazım: Bu ‘âlem yoğiken var idi Mevlâ

Qadım ü lem-yezeldir Hağ te‘âlâ

Hudâ var itdi yoğdan kâ’inâtı

O hağ eyledi cümle mümkünâtı

Anuñ kimseye yoğdur ihtiyacı

Velâkin cümle muhtac aña râcî

Aña hiçbir iş işlemek güç olmaz

Ne dilerse yaradur ‘acze gelmez

Nesir: Bir siñecik yaratmak ile yidi kat gökleri ve yidi kat yirleri yaratmak berâberdür. Kimse aña hükmitmez, ol cümleye hükmider.

Nazım: Yaratmak bu zemîni âsumanı

Siñek hağ ile farkı yoğ bil anı

Muğâl kimse aña hükme eyleyemez

²⁵⁰ Eserin faydalandığımız mensur kısmı için bkz. Tanboğa, **Birgivi’nin “Vasiyetnâme” Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin Ve İndeks Çalışması**, s. 58.

²⁵¹ Bkz. Tanboğa, **Birgivi’nin “Vasiyetnâme” Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin Ve İndeks Çalışması**, s. 58.

O hüküm ider kimesne lâ diyemez

Bu karşılaştırma neticesi Bahtî'nin Birgivî'nin mensur metnine son derece bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususu bizzat müellif de aşağıdaki beyitlerde vurgulamıştır:

Hem ol şart ile nazm oldu risâle
O dikkatle yazıldı bu makâlâle

Ola mensûr olan elfâzı manzûm
Bozulmaya velî ta' bîr-i merhûm

Anı ki itmedüm tebdîl ü tağyîr
İbârât ile itdüm yine ta' bîr

Şu deñli ihtimâm u dikkat itdüm
O şartta hayli bezl-i himmet itdüm

Bi-ğamdi'llâh murâdım hâşıl oldu
Gönül her hüşesine vâşıl oldu

Rızâî'ye ait şu beyitler, onun Birgivî'den ve *Risâle* olarak da bilinen eseri *Vasiyetnâme*'den etkilendiği sonucunu çıkarmak zor olmasa gerektir:

Teşânîfini fâzıl Birgîlînüñ
Gülistân-ı ' ulûmuñ bir gülinüñ

Mu' addil hem tarîkatla cilâsı
Cihânı gün gibi tutmuş ziyâsı

Ta‘ allüm eyle hem ta‘ lîm herdem
Risâle cümleden ola mu‘addem

Şağîrul ceḥm ise gözde enâma
Keşîrun-nef‘ dür ḥâşş u ‘ avâma

(Nazmu’l-Ulûm, 175-179)

Rızâî’nin, yukarıdaki beyitleri, *Nazmu’l-Ulûm*’unda tasavvuf ilminden bahsederken serdetmesi de câlib-i dikkattir. Zira beyitlerde, tasavvufun hakikatının Birgivî’nin eserlerinden öğrenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Üstelik Rızâî, beyitlerde tevriye sanatını kullanarak Birgivî’nin, hem avâm hem de havâs tabakası için önemli gördüğü bazı eserlerini zikretmiştir. Yukarıdaki beyitlerde koyu yazı karakteriyle işaretlediğimiz kelimeler sırasıyla Birgivî’nin şu eserleridir:

Muaddilu’s-Salât, Tarikat-ı Muhammediye, Cilâu’l-Kulûb, Fevâidü’z-Ziyâiyye ve hepsinden evvel okunması gerekli görülen, *Risâle (Vasiyetnâme)*.

3.6 İtikadnâme

Molla Câmî’nin *İtikadnâme*’si ve onun tercümesi olan *Zübdetü’l-‘Akâid* hakkında Meliha (Tarîkâhya) Anbarcıoğlu’nun “İtikadnâme Ve Türkçe Çevirisi” adlı bir makalesi bulunmaktadır.²⁵² Câmî’nin *İtikadnâme*’si ve Duhânî-zâde’nin *Zübdetü’l-‘Akâid*’ini ele aldığı bu makalesinde müellif, hem Câmî’nin hem de Duhânîzâde’nin akâidnâmelerinin metnini çalışmasının sonuna eklemiştir. Agâh Sırrı Levend de “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” adlı makalesinde Câmî’nin bu akâidnâmesini zikretmiştir.²⁵³

²⁵² Bkz. Anbarcıoğlu, “İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi”, s. 649-701. Ayrıca bkz. a.mlf. *İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

²⁵³ Levend, Agâh Sırrı, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 72.

Câmî'nin bu manzûmesi Tahirü'l- Mevlevî Olgun tarafından nesren de Türkçe'ye aktarılmıştır.²⁵⁴ Manzûmenin mensur bir Türkçe tercümesi daha bulunmaktadır ki bu eser Öziçeli Muslihuddin'e aittir. Bu tercüme Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁵⁵

İtikadnâme Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb* adlı mesnevisinin birinci defterinin sonunda bulunmaktadır. Ayrıca esere müstakil olarak da rastlamak mümkündür. Câmî bu manzûmesini yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: “*Silsiletü'z-Zeheb*i yazmağa uğraştığım sırada, şeyhim Ubeydullah Ahrâr'ın oğlu tarafından gönderilen bir mektupta, İslam akidelerini nazım yoluyla ifade eden birkaç beyit yazmam isteniyordu. Şeyh-zâdenin isteğini yerine getirmek için bu manzûmeyi yazmağa başladım. Sonuna yaklaşırken bu defa söz aşk konusuna dayandı.” “Mektubun özeti benim birkaç güzel ve. Buradan hareketle Câmî'nin şeyhine ve onun oğluna olan bağlılık ve muhabbetinin ne denli büyük olduğunu anlaşılmaktadır.

Câmî'nin bu eserini Türkçe'ye Duhânizâde Velî *Zübdetü'l-'Akâid* adıyla manzûm olarak tercüme etmiştir. Bu manzûme, Anbarcıoğlu'nun da belirttiği gibi, sade, akıcı, tekellüften uzak bir üsluba sahiptir. Zira o, bu eserini didaktik bir gaye ile yazdığından, tasannudan ziyade kolay anlaşılıp ezberlenmesini arzulamıştır. Manzûmedeki bahisler insicam içerisinde tanzim edilmiş olup fikir ve söyleyiş arasında ahenkli bir denge kurulmuştur.²⁵⁶

Duhânizâde de aynen Câmî'ye uyarak *Zübdetü'l-'Akâid*'inde yine tekellüfsüz sade bir üslubu seçmiş ve tasannudan kaçınmıştır. Amaç yine manzûmenin kolaylıkla ezberlenip ve anlaşılmasıdır. Şair bu hususu şu beyitlerde ifade etmiştir:

Terceme kıldım ol nesak üzere

Nazmını virdügi sebak üzere²⁵⁷

...

Şan'at-ı şî'ri kılmadum çendân

Hıfz u fehmi ola deyu âsân

²⁵⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Pasa, no: 808-00001. Ayrıca bkz. Mevlâna Molla Câmî, *Mir'âtü'l-'Akâid*, çev. Tâhir-ül Mevlevî, neşr. Abdullah Işıklar, Orhan Mete Matbaası, İstanbul 1964. Ayrıca bkz. Zülfikar Güngör, " *Tâhir'ul Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*", Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara, 1994.

²⁵⁵ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, Demirbaş no: 44.

²⁵⁶ Bkz. Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 650-651.

²⁵⁷ Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 666.

Ġayrdan isti'âredür ârum

Nîk ü bed cümle kendü güftârum²⁵⁸

Duhânî-zâde manzûmesine adet olduğu veçhile tevhid ile başlayıp münacat ve na't ile devam etmektedir. Daha sonra adet olduğu üzere devrin padişahına duaları da ihtiva eden bir medhiye yazmayı da ihmal etmemiştir. Bilahere Duhâni-zâde Velî bu medhiye bölümünü müteakip yeni bir başlık vermeksizin eserinin sebab-i telif bölümüne geçmiştir. Bu bölüm ise, 50 beyitten müteşekkildir. Şair giriş mahiyetindeki bu bölümde Ömer en-Nesefî'nin akaid ilmini topladığından ve Câmî'nin Nesefî'nin akaidini güzel bir şekilde Farsça nazmettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca şair, bu manzûmeyi Türkçe tercüme etme sebebini, kendi ismini ve mahlasını bu bölümde vermektedir. Bölümde son olarak akâid ilminin öneminden bahsedilmektedir.

Zübdetü'l-Akâid in konu başlıkları *İtikad-nâme* ile hemen hemen aynıdır. Duhânî-zâde manzûmesinde otuz başlık altında şu konuları ele almıştır: Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, hayat sıfatı, ilmi, iradesi, kudreti, işitici ve görücü olması, kelam sıfatı, fiilleri, meleklerin varlığı, peygamberlere iman, Peygamberimiz'in fazileti, son peygamber oluşu, şariatının fazileti, miracı, peygamberlerin mucizeleri, Cenab-ı Hakk'ın indirdiği kitaplar, Kur'ân-ı Kerîm'in kadîm olduğuna dair, Hz. Peygamber'in ümmetinin fazileti ve ailesi ile ashabının şerefi hakkında, ehl-i kibleye kâfirlik isnad etmenin ve ehl-i sünnet ve'l-cemaati küçümsemenin caiz olmaması bahsi, kabir azabı ve sorgu melekleri hakkında, sûra iki defa üfürülmesine dair, amel defterleri ile iyi ve kötü fiillerin ortaya çıktığı gün bahsi, mizan, sırat köprüsü, kıyamet gününde kulların sorguya çekileceği duraklar, kâfirlerin cehennemde ebedi olarak kalmaları ve bazı kimselerin şefaate kurtulmaları, Kevser havuzu, cennetlerin mertebeleri ve müminlerin orda ebedi kalarak Cenâb-ı Hakk'ı görmeleri.²⁵⁹

²⁵⁸ Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 686.

²⁵⁹ Bkz. Anbarcıoğlu, "İtikad-nâme ve Türkçe çevirisi", s. 650.

4. AKÂİDNÂMELERİN DİNİ TEDRİSATTAKİ YERİ

Bu başlık altında, Osmanlı ilmî geleneğinde akâidnâmelerin ve tercümelerinde esas alınan ana metinlerin hangi ortamlarda okutulduğunun tespiti için imkan nisbetinde icâzetnâmeler, vakfiyeler, kanunnâmeler, hatıratlar, her ilimde hangi eserin okutulduğuna dair tanzim edilen hususi manzûmeler, nizamnâmeler ve arşiv belgeleri gibi malzemeler ya bizzat tetkik edilmiş ve yahut ilim adamlarımız tarafından yapılan tetkikler incelenerek geleneğin izi sürülmüştür. Tüm bu tetkiklerimiz sonucunda ulaştığımız bilgileri ilgili ana metnin başlığı altında vermek mümkündür.

Dinî edebiyatımız içerisinde telakki edilen akâidnâmeler, esas olarak akâid ilminin esaslarının estetik değerler ile harmanlanarak, itikâdî ilkelerin daha iyi kavranılması ve uzun süre hafızada tutulması amacıyla yazılan didaktik eserlerdir. Bu yüzden Osmanlı'nın hemen her döneminde dinî tedrisat içerisinde yer almışlardır. *Kasîde-i Nûniye* ve *Nazmu'l-Leâlî* gibi akâidnâmeler medrese müfredatı içinde özellikle yer verildiği gibi Tanzimât sonrası oluşturulan yeni öğretim kurumlarında ve konaklardaki özel eğitim ortamlarında da okunmuştur.

Bazı kaynaklarda manzûm akâid kitaplarının şifahî kültürün özelliklerinden faydalanılarak yazıldıkları ifade edilmesine rağmen söz konusu kültürün ürünü olmadıkları ileri sürülmüştür. Ancak bu husus delillendirilmemiştir.²⁶⁰ Akâidnâmelerin özellikle Arap Edebiyatı'ndaki ilk örneklerine baktığımızda bu tezin oldukça iddialı olduğu görülecektir. Kaldı ki sözlü kültürden faydalanma söz konusu ise, en azından bu konu ile ilgili kapsamlı bir araştırma yapılana kadar ihtiyatlı davranmak gereklidir. Bununla birlikte akâidnâmelerin kıraat meclislerinde okunduğuna dair bir malumatımız yoktur.

Sözlü aktarımın, ilim ve kültürün nesilden nesile tevarüsünde (hoca-talebe ilişkisi) son derece önem arzettiği ve özellikle geleneksel İslami ilimler bağlamında “kitab”ın anlaşılmasına tesiri olduğu aşikârdır. Bu yönüyle şifahî kültür, kitabî kültürün tamamlayıcısıdır.²⁶¹ Nitekim akâidnâmeler, mensur eserlere nazaran daha uzun süre

²⁶⁰ Bkz. Zehra Öztürk, Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları, **TALİD**, C. V, S. II, 2007, S. 442.

²⁶¹ S. Hüseyin Nasr, “İslâmî Eğitimde Sözlü Aktarım ve Kitap: Yazılan ve Konuşulan Söz”, (Çev. Şefik Deniz), **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, S. 6, III, 1992, s. 181-182.

hafızada kalmaları yönüyle şifâhî kültürü beslemiş; yazıya geçirildikleri için de kitâbî kültürü zenginleştirmişlerdir. Üstelik bilhassa tercüme olan akâidnâmeler, çevirisi oldukları metinlerin sürekli tedavülde olmalarını sağladıkları vechile, söz konusu metinlerin yaygınlığını ve şöhretini arttırmanın yanında, ders müfredatlarına esas teşkil eden birer “ana metin” haline gelmelerine de katkıda bulunmuşlardır.

XVII. asırda yazılan müellifi meçhul *Akâid-i İslâm* adlı bir eserde, ebeveynin akâid ilmini küçük yaşta çocuklara belletmesi gerektiği vurgulanmaktadır. *Kitâb-ı Güzîde* adlı, ilmihalde ilmihalin okuma yazma bilinmese dahi ezberlenerek öğrenilebileceği vurgulanmaktadır.²⁶²

İşte tam burada akâidnâmelerin önemli bir işlevi daha ortaya çıkmaktadır. Zira akâidnâmeler bu açıdan bakıldığında ümmî olanların dinî düşüncelerini besleyen ve inanç tasavvurlarını oluşturan mühim kaynaklardır.

Terceme-i Akâid-i Nûniye’ adlı akâidnâmede bulunan ve manzûmenin telif sebebini açıklayan şu beyitlerde ise yine Arapçaya vâkıf olmayan müptedilerin akâidin umdelerini öğrenmeleri amaçlanmıştır.

Olunmuş çün ‘ Arabca nazm-ı terkîb

O kuhl-i tütîyâ-yı ‘ ayn-ı a‘ yân

Ben itdim tercüme Türkîye anı

Ki ola mübtedîye fehmi âsân

Molla Câmî’nin İtikadnâmesi’nin tercümesi olan Zübdetü’l-Akâid’de zikredilen şu beyitlerde ise, Türklerin İslâm dininin bayraktarı ve öncüsü olduğu hatırlatılarak, hal böyle iken Türkçe bir akâidnâme yazmamanın eksiklik olacağı dile getirilmiştir. Burada Duhânîzâde Türkçeye hizmet etmek istemektedir.

Çalmış ortada Türkî dil metrûk

²⁶² Bkz. Necdet Sakaoglu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 30.

Lâzım oldur k'ola o yol meslûk

Nev'-i insânda 'umde-i âfâk

Türk şınıfı iken 'ale'l-ıtlâk

Dürdur gerçi kim belâğatdan

Lîk hâlî degül halâvetden

...

Hâtır-ı fâtire hutûr etdi

Türki'ye tercüme mürûr etdi

Şem'î'nin *Tercüme-i 'Akâyidi'l-Lâmiyye li 'Alî İbni 'Osmân el-Uşî 'alâ Mezhebi'l-Mâturîdiyye Rahimehü'llâh* adlı akâidnâmesinde ise, akâidnâme nazmetmenin İslam dinindeki önemine dikkat çekilmektedir:

Çü dîn bâbında vardır bunda is' âf

Bu vaz' için bu 'abde olmaz in'âk

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ders müfredatı olarak da değerlendirilen, *Tertîb-i 'Ulûm* adlı manzûmesinde bulunan şu beyitlerden manzûm akâidlerin dönemin ders müfredatında olduğu kanaatine ulaşmak güç olmasa gerektir.²⁶³

Ta'lîm-i Mu'allim hoş fehm idersin

'İlmüñ tarîkın bulur gidersin

Bunlarla hıfz it manzûm 'Akâid

Hem Şükr-nâme bil bul kavâ'id

²⁶³ Bkz. Şükran Fazlıoğlu, Ta'lim İle İrşad Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı, *Dîvan İlmî Araştırmalar*, S. 18, (2005/1), s. 125.

İmâm-ı Azam Fıkı-ı Ekber ve Tesir Sahası

Mensur bir eser olmasına rağmen nazmen çevrilen bu risalenin kaynaklık değerine binaen dinî tedrisattaki yerini ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Öncelikle İbrahim Hakkı Erzurumî'nin yukarıda da zikri geçen *Tertîbu'l-Ulûm* adlı manzûmesindeki şu beyitlerden *Fıkı-ı Ekber*'in dönemin ders müfredatında olduğunu, hatta ezberletildiğini görmek mümkündür:

Hısnu'l-hasîn kıl âdâba rehber

Hıfz it Emâlî hem **Fıkı-ı Ekber**

1923 Yılında Darü'l-Hilafe Medreseleri Tali Kısım-ı Sanî (İbtidâ-yı Dâhil) için hazırlanan müfredatta İlm-i Tevhîd dersinde okutulması planlanan Arapça kitap hazırlanıncaya kadar *Fıkı-ı Ekber Şerhi*'nin okutulması istenmektedir.²⁶⁴

Dikkat çekici bir husus da şudur ki Osmanlı kendi coğrafyasında yazılan kitapların otantikliğini korumak için önemli tedbirler almıştır. Osmanlı arşivlerinde bulunan bazı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla örneğin Matbaa-i Osmaniyye'de basılan *Fıkıh-ı'l-Ekber*'in şerhinde verilen malumatta değiştirilmiş fıkralar bulunduğundan hemen toplattırılmış yahut basımına izin verilmemiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı halkının muteber gördüğü eserler kullanılarak halka bazı zararlı bilgiler aşılacak istenmiştir.²⁶⁵

Hint alt kıtasında cereyan eden ıslahatlar neticesi Haydarabad Nizamı'nda, 1917'de kurulan Osmaniye Üniversitesi'nin müfredatında, *Fıkı-ı Ekber*'in başlangıç seviyesinde okutulması kararlaştırılan bir kitap olması²⁶⁶, eserin o bölgedeki ıslahatlar sonrasında dahi tedrisattaki önemini yitirmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁶⁴ Zeki S. Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", *A.Ü.İ.F.D.*, C. XLIV (2003) Sayı 1, s. 208.

²⁶⁵ Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 26/B /1314 (Hicrî), Dosya No:345, Gömlek No:46, Fon Kodu: MF.MKT ve Tarih: 15/B /1304 (Hicrî), Dosya No:11, Gömlek No:64, Fon Kodu: MF.MKT.

²⁶⁶ G.M.D. Sufî, *Al-Minhaj Being The Evolution Of Curriculum In The Muslim Educational Institutions Of India-* Curriculum under British Rule in India- (Chapter III), Ripon Printing Press, Lahore 1941, s.143.

Rızâî İshak Zencanî'nin Akâidnâmesi ve Tesir Sahası

Mâtürîdîliğin akaid sistemini aksettiren Türkçe akâidnâmelerin en mühimlerinden kabul edilen²⁶⁷ Rızâî'nin Akâidnâmesi, II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin İslahı Hareketleri içerisinde sivil inisiyatifle 1909'da Konya'da kurulan, Islâh-ı Medaris-i İslamiyye Cem'iyet-i Hayriyyesi bünyesinde kurulan Meşrik-i İrfan Matbaası'nda basılmıştır.²⁶⁸

II. Meşrutiyet döneminde Konya'da medreselerin ıslahı zemininde oluşan ve islamî muhalefetin sesi olan Meşrik-i İrfan Matbaası, aynı isimle bir de gazete çıkarmaktadır. Bu hareket bozulan medreselerin ıslah edimesini, Türk ve müslüman kalarak din ve dünya ilimlerini, Batı tekniğini öğretecek” bir eğitim kurumu ile yola devam etmenin gerekliliğini²⁶⁹ savunuyordu. Siyasî çizgisi, medresenin kurucularından, Nakşibendîliğin Hâlidîye kolu şeyhi ve aynı zamanda müderris olan Zeynelabidin Efendi tarafından belirlenen bu hareket İttihat ve Terakkî'ye karşı şiddetli muhalefeti ve önce Ahali Fırkası, daha sonra Hürriyet ve İtilâf hareketinin sözcüsü konumunda olması ile tanınmaktadır.²⁷⁰

Rızâî'nin akâidnâmesinin, dönemin islâmî hareketine yön veren ve medreselerin ıslahı için çalışan mahfillerin önem atfettiği bir eser olduğu görülmektedir. Bu akâidnâmenin mezkûr muhit tarafından basılması medreselerin ihyası gayretlerinde yeni oluşturulacak müfredatın bir parçası olduğunu gösteren güçlü bir delil gibi gözükmektedir. Bu da manzûmenin yazıldığı yüzyıldan II. Meşrutiyet'e kadar önemini yitirmediğini ve yaygın olarak okunduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu bahsi Rızâî'nin, *Nazmu'l Ulûm* adlı manzûmesinde, tedrisâtın önemine dair zikrettiği şu beyitler ile bitirmek uygun olacaktır:

Ṭarîḳ-i enbiyâdur va' z u tadrîs

‘Uluv-v-i rütbedendür ders-i İdrîs

(Nazmu'l-Ulûm, 144)

²⁶⁷ Bkz. A. Saim Kılavuz, “Akaid”, *DİA*, c. II, s. 215.

²⁶⁸ Bkz. Hakan Aydın, “II. Meşrutiyet Döneminde Konya'da İslamcı Muhalefetin Sesi: Meşrik-i İrfan”, *SÜSBED*, Sayı:17, Konya 2007, s. 33.

²⁶⁹ Bkz. Aydın, “II. Meşrutiyet Döneminde Konya'da İslamcı Muhalefetin Sesi: Meşrik-i İrfan”, s. 36-37

²⁷⁰ Bkz. Aydın, *a.g.m.*, s. 33.

Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniye'si ve Tesir Sahası

1914'te yayınlanan Islâh-ı Medâris Nizâm-nâmesinin akabinde 1915 ve 1916'da hazırlanan medrese müfredatında, *Kasîde-i Nûniye*'ye, Hızır Bey'in öğrencisi Hayâlî tarafından yapılan şerhin, medreselerin tâlî kısımlarının, kelimelerin dersinde okutulması öngörülmektedir.²⁷¹

1921 tarihli Medaris-i İlmiye Nizam-nâmesi'ne göre İlmiye Medreseleri'nin müfredatına baktığımızda *Kasîde-i Nûniye*'nin altıncı sınıfta bir saat okutulması talimatının yer aldığını görüyoruz.²⁷² Söz konusu manzûme aynı zamanda dersin içeriğini belirlememizde yegâne kaynağımızdır. Zira nizamnamede ders içeriği ayrıca belirlenmemiştir.²⁷³ Akâid-nâmenin isminin de “Nûniye” şeklinde dersin ismi olarak seçilmesi ise hem Nûniyye'nin dönemin ilmî heyeti tarafından akaid ilmini kapsayan başarılı bir eser olarak görüldüğünün hem de derslerin, o derste okunan kitabın ismiyle zikredilmesi biçimindeki klasik anlayışın devam ettiğinin bir kanıtıdır.²⁷⁴ Tüm bunlar manzûmenin akaid ilmindeki yerini, şöhretini ve yaygınlığını medreselerin kapatılmasına kadar devam ettirdiğini göstermektedir.

Kasîde-i Nûniye üzerine Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılmış bir şerh içindeki bazı bilgiler, sakıncalı görülerek neşrine müsaade edilmemiştir. *Ravzau'l-Akaid li'l-İhvan Şerhi'l-Kasîde-i Nûniyye Li'l-Sıbyân* adlı bu şerh, Üsküdar Mekteb-i İdadisi ulum-i diniyye ve akâid muallimi Ahmed Nazif Efendi tarafından yazılmış ve Maarif Nezâreti'nden neşri için izin talep edilmiştir. Eseri inceleyen nezaret, 1320/1902 tarihli yazısında münderecatını muzır bulduğu bu çalışmanın tabına ruhsat vermemiştir.²⁷⁵ Bu vakadan Kasîde-i Nûniye'nin 20. Asrın başına kadar şerh çalışmalarına konu olduğu ve dolayısıyla dinî tedrisattaki önemi ve itibarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Keza küçük yaştaki talebeler için *Kasîde-i Nûniye*'nin tercih edilmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

²⁷¹ Bkz. Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, s.138.

²⁷² Zengin, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları”, s. 220.

²⁷³ Bkz. Zengin, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları”, s. 218.

²⁷⁴ Zengin, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları”, s. 218.

²⁷⁵ <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 24/B /1320 (Hicrî), Dosya No:670, Gömlek No:77, Fon Kodu: MF.MKT.

Ûşî'nin Emâlî Kasîdesi

Pek çok tercüme ve şerhi bulunan bu manzûmenin farklı yerlerde yapılan baskıları da mevcuttur.²⁷⁶ *Emâlî*'nin medreselerin başlangıç sınıflarında okutulan akaid metinlerinden olması da ayrıca önem arz etmektedir.²⁷⁷

İbrahim Hakkı Erzurumî'nin *Tertîbu'l-Ulûm* adlı manzûmesindeki şu beyitlerden *Emâlî*'nin dönemin müfredatında yer aldığını, üstelik ezberletildiğini görmek mümkündür:

Hısnu'l-hasîn kıl âdâba rehber
Hıfz it **Emâlî** hem Fıkh-ı Ekber

İslâh-ı Medâris Nizâm-nâmesinin ardından 1915 ve 1916'da hazırlanan medrese programında, tâlî kısımların kelam dersinde, *Kasîde-i Emâlî*'nin Akâid-i Neseî ve Kasîde-i Nûniye Şerhi ile birlikte, okutulması kararlaştırılmıştır.²⁷⁸

1923 Yılında Darü'l-Hilâfe Medreseleri'nin Tâli Kısım-ı Sanî (İbtidâ-yı Dâhil) sınıfı için hazırlanan ders programında yer alan İlm-i Tevhîd dersinde *Emâlî* kasîdesinin ezberletilmesi şart koşulmaktadır.²⁷⁹

Kasîdenin, Cumhuriyetin ilanından bir ay gibi kısa bir süre sonra²⁸⁰ (20 Rebiulevvel 1342/30 Kasım 1923) Şer'iyye Vekâleti tarafından²⁸¹ medrese müfredatında okutulması bir tarafa ezberletilmesinin şart koşulması oldukça manidardır.

Kırgızistan ve Orta Asya'daki diğer medreselerde *Emâlî*'nin okutulduğu da bilinmektedir.²⁸²

²⁷⁶ Bkz. Özervarlı, *a.g.md*, s. 73.

²⁷⁷ Bkz. Özervarlı *a.g.md*, s. 73.

²⁷⁸ Bkz. Zeki S. Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 138.

²⁷⁹ Zeki S. Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları", s. 208.

²⁸⁰ Bkz. *a.g.m.*, s. 193(12 nolu dipnot).

²⁸¹ *A.g.m.*, s. 193.

²⁸² Abdilaziz Kalberdiev, **Kırgızların Allah Anlayışı**, A.Ü.S.B.E. Doktora Tezi, (Danışman: Şaban Ali Düzgün), Ankara 2010, s. 38.

Kasîde-i Emâlî'nin tekkelerde de okunduğu ve belki de okutulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Bursa Cizyedâzâde Zâviyesi Kütüphanesi'nin vakfiye metninde bulunan kitap listesine bakıldığında, *Emâlî Şerhi*'nin bu listede yer aldığı görülecektir.²⁸³

Osmanlı arşivlerinde rastladığımız kadarıyla *Emâlî Kasidesi* ilmî hayattaki önemli yerini korumaktadır. Örneğin bir arşiv belgesinde Hafız Refi Efendi'nin tercüme ve tabettirdiği *Kasîde-i Amali Risalesi*'nin padişaha arz olunmak üzere takdim edildiği anlaşılmaktadır. Buradan Türkçe bir akâidnâmeye, yazarı tarafından, dönemin padişahına sunulacak kadar önem atfedildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Keza Emâlî'nin iki adet şerhinin basımına ruhsat verildiğini aynı arşivden tespit ettik.²⁸⁵

Birgivî'nin Vasiyetnâmesi ve Manzûm Tercümesi'nin Tesir Sahası

Fıkh-ı Ekber risalesi gibi *Vasiyetnâme*'nin de manzûm bir çevirisi olmasından dolayı burada eserin, din eğitimindeki yerine temas edilmeye çalışılmıştır.

Vasiyetnâme, kütüphanelerimizde pek çok matbu ve yazma nüshası mevcuttur. Birgivî'nin bu eserinin sıbyan mekteplerinin kısm-ı sâni adı verilen büyük mahalle mekteplerinde okutulduğu bilinmektedir.²⁸⁶ Eser aynı zamanda kanunnamelerde Nizâm-ı Cedîd askerinin dinî tedrisatı için ismi geçen tek dinî kitaptır.²⁸⁷ Bazı Türk hanımlarının bu kıymetli eseri istinsah ettirerek Kuzey Afrika kütüphanelerine bağışladığı bilinmekte olup bu nüshalara elan Tunus Zeytuniye Kütüphanesi'nde rastlamak mümkündür.²⁸⁸

Orlin Sabev (Orhan Salih) Bursa, Rusçuk, Şam, Sofya, Giresun, Trabzon, Çorum, Sinop gibi şehirlerin değişik yüzyıllardaki muhallefât listelerinden yola çıkarak

²⁸³Bkz. Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi" **Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi**, 2006/1, S. 20 (Ayrı Basım), s. 61.

²⁸⁴ Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 10/B /1305 (Hicrî), Dosya No:29, Gömlek No:74, Fon Kodu: Y. MTV.

²⁸⁴ M. Said Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", **DİA**, XXIV, s. 571

²⁸⁵ Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 13/Za /1315 (Hicrî), Dosya No:391, Gömlek No:43, Fon Kodu: MF. MKT. Ayrıca bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 21/Ra /1326 (Hicrî), Dosya No:1049, Gömlek No:49, Fon Kodu: MF. MKT.

²⁸⁶ Arpağuş, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, s.40

²⁸⁷ Arpağuş, *a.g.e.*, s.40.

²⁸⁸ Arpağuş, *a.g.e.*, s.39-40.

Vasiyetnâme'nin Kur'ân-ı Kerîm, En'âm-ı Şerîf ve Muhammediye'den sonra Osmanlı'da en çok okunan dördüncü eser olduğunu ileri sürmüştür.²⁸⁹

Birgivî'nin bu risalesinin bir özelliği de matbaada basılan ilk ve şerhinin de ikinci basılan dinî eser olması, bu kitabın asırlar boyu şöhret ve itibarının artarak devam ettiğini gösteren bir kanıttır.²⁹⁰

Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'sinin tekkelerde de okutulduğu görülmektedir. Örneğin Gelibolu Mevlevîhânesi Kütüphanesi'nin kitap listesinde bu eser mevcuttur.²⁹¹

Vasiyetnâme Tanzimattan sonra açılan modern eğitim kurumlarından İbtidâiye ve Rüşdiyeler'de başlangıçta okutulmakta iken daha sonra bu ve benzeri okullar için yeni hazırlanan ilmihâllere yerini bırakmıştır.²⁹² Tanzimatla birlikte oluşan “eskiyi taşla yeniye başla” anlayışından maalesef ilmihâller de hurafelerle ve hikâyelerle dolu olduğu iddia edilerek nasibini almış ve yeni eğitim kurumlarının ders müfredatında kendilerine yer bulamamışlardır. Ancak *Vasiyetnâme* Osmanlının zihniyet dünyasını oluşturan dine, devlete, insana, dünyaya, ahirete bakış açısını yönlendiren, günümüze değin tesiri olan ve olmaya devam edeceği anlaşılan ölümsüz dinî eserlerimizden biri olarak görülmektedir.²⁹³

Yukarıda da değindiğimiz, Birgivî'nin *Vasiyetnâme* adlı eserinin sıbyan mekteplerinde okutulduğuna²⁹⁴ dair delil Bahtî'nin *Manzûm Vasiyetnâme*'sinin sebab-i nazm kısmında verdiği şu bilgilerdir:

Bahtî aşağıda aktardığımız beyitlerde, ismini vermediği bir müderrisin İstanbul'da Birgivî'nin mensur *Vasiyetnâmes*'ini okuttuğunu, kendisinin de bu derslerde hazır bulunduğunu, müderrisin çocuklara bu eseri ezberletmekte olduğunu ancak çocukların bu mensur metni ezberlemekte zorlandıklarını görerek ezberletmekten vazgeçtiğini aktarır. Müderrisin ezberleme işinden feragat etmesi Bahtî'nin gönlünde mezkûr eseri eseri nazmetme fikrini doğurmuş ve bu manzûme böylece vücut bulmuştur. Şair, Birgivî'nin

²⁸⁹ Bkz. Özer Soysal, Osmanlı'da Neler Okundu, “Kütüphane Kurumu Nasıl Algılandı Kurumlaşan ‘Gelenek’ Yoksa ‘Kütüphane Kültürü’ müydü?”, *AÜDTCFD*, 50, 2 (2010) s.166.

²⁹⁰ Bkz. *a.g.e.*, s. 40.

²⁹¹ Bkz. Gülgün E. Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhânesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı Akademi Yay., İstanbul 2009, s. 147.

²⁹² Hatice Kelpetin, “İlmihal”, *DİA*, XXII, S.140.

²⁹³ Bkz. Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., Bursa 2008, s.223.

²⁹⁴ Arpaguş, *a.g.e.* s.40.

kıymetli eserinin herkes tarafından kolaylıkla ezberlenmesini ve anlaşılmasını murad etmiştir:

Budur bâ^ç iş bu nazma ey bürâder
Bu olmuşdur sebep buña muğarrer

Sitanbul içre vardır bir muğakkiğ
Fazîlet şâhibidür ol müdeğkiğ

Hemâre ders ider ol hâş u ^ç âma
İfâdedür işi cümle enâma

Cihân anuñ tilâmîziyle tıldı
Benim de ma^ç nevî üstâdım oldı

Du^ç â-yı hayr lâzımdur ^ç ibâda
İde taqvâsın ^ç ömrin Hâğ ziyâde

Hudâ eyleye üstâdına rahmet
Vire âbâ vü ecdâdına cennet

Ki anuñ (ekşer) meclisinde hâzır idüm
Ne vâki^ç olsa anda nâzır idüm

Risâlesin okudup Birgili'nüñ
Ki neşr eylerdi neşrin ol velînüñ

Çamu şıbyâna ezber okudurdu
Ki hıfz eyleñ diyü tenbîh iderdi

Anı neşr olmağıla lîki şıbyân

Çekerlerdi ta' ab hıfzında ey cān

Bilüp bu sırrı ol şāhib-kerāmet

Ki hıfz itdürmeden itdi ferāgat

Faķīrūñ ķalbine ol dem bu geldi

Derūn-ı pākime bu lāyih oldı

Anı nazm eyleyem miķdār-ı ķudret

İdem anuñ iķün bezl-i bizā' at

Oķuduķça anı raġbetle iķvān

Ki ola hıfz itmesi anlara āsān

Bahtî'nin akâidnâmesinin, sıbyan mekteplerinde de okutulduğuna delilimiz ise manzûmenin Kara Levmi adlı bir sıbyan mektebi muallimi tarafından istinsah edilmiş olmasıdır:

“Temmeti'r-risāletü min telāmizi İsmāil Efendi es-sākini ya'ni Ķara Levmi min-mu'allimi'ş-şıbyān ġafera'llāhü li-kātibihi ve li-vālideyhi ve aḡsene ileyhimā ve ileyhi Aḡmedü'bnü Muṡṡafā fī-senetin mübāreketin sitte ve ḡamsine ve elfe ve mi'e fī ṡhri zi'l-hicce ve fī vaķti zevāl”

Birgivi'nin bu risalesinin din eğitiminin verildiği mekânlardan biri olarak düşünülmesi gereken “evlerde” okutulduğuna dair aşağıdaki bilgiler dikkat çekicidir:

Salāhî'nin Muallim Naci (ö.1893) üzerine hazırladığı yukarıda da zikrettiğimiz eserinden anladığımız kadarıyla Muallim Naci'nin, 1273/1856 senesine kadar Fatih civarındaki Feyziye Taş Mektebi'nde (Sıbyān Mektebi) Türkçe eğitim verilmediğinden bahsetmekte; Türkçe'yi ise evde ağabeyinin okuttuğu Birgivi risalesi ve ilmihâlden öğrendiğini belirtmektedir. Buradan din eğitiminin sadece medrese, tekke, cami veya

kıraathanelerde değil evlerde de bihakkın ifa edildiği; ayrıca evlerde okunan dinî-edebî metinlerin Türkçe eğitime olan katkısı da açıkça tebellür etmektedir.²⁹⁵

Yukarıda da dikkat çektiğimiz bir husus olan Osmanlı'nın meşhur kitaplarının otantikliğini korumak için aldığı tedbirlerin *Vasiyetnâme*'nin basımında da geçerli olduğunu görmekteyiz. tedbirler almıştır. Osmanlı arşivlerinde rastladığımız, muhtevasında bazı münasebetsiz tabirler olan *Birgivi Risalesi*'nin toplattırılmakta olduğu ve muzır kısımlarının imha edileceğine dair belge bunun bir delilidir.²⁹⁶

Yukarıdaki iki belgede, taramalarımız esnasında örneklerine sıkça tesadüf ettiğimiz Osmanlı'nın son dönemlerinde meşhur bazı kitaplara dinen, örfen sakıncalı ve muzır bilgilerin sokularak toplumun sağlam inançlarının sarsılmak istenmesi hadisesinin bir örneği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Osmanlı, telifâtının sadece menfi ve muzır bilgilerle özgünlüğünün bozulmasından endişe etmemiş; aynı zamanda bir kitapta yer alan bilginin doğru ve işlenen konuyu destekleyici mahiyette olsa bile başka bir eserde sanki o eserin bir parçasıymış gibi kullanılmasına da müsaade etmemiştir.²⁹⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ilmî ve kültürel kodlarını, zihniyet dünyasını tesis eden kitaplarının otantikliğini muhafaza için azami gayret sarfetmiştir.

5. AKÂİDNÂMELERDE TARİHİ VE SOSYAL MUHTEVA

Osmanlı tarihi ve bilhassa sosyal tarih ve psiko-tarih araştırmalarında edebî eserlerden de faydalanmak zaruridir. Edebî eserler tarihçiye sadece esas kaynakların yokluğunda tamamlayıcı bir rol üstlenerek değil aynı zamanda tali derecede kaynaklar olarak, tarihi malzemenin bol olması durumunda bile bu malzemeyi zenginleştirerek tarihçinin daha isabetli ve tutarlı yorumlar yapmasına katkı sağlayacaktır. Tarihçi, edebî

²⁹⁵ Bkz. Mehmed Salâhî, *a.g.m.*, s.278.

²⁹⁶ Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 15/S /1307 (Hicrî), Dosya No:113, Gömlek No:18, Fon Kodu: MF.MKT.

²⁹⁷ Bkz. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>; Tarih: 03/B /1320 (Hicrî), Dosya No:666, Gömlek No:52, Fon Kodu: MF.MKT .

eserlerin kendisine vereceği perspektifle hadiselerin arka planına nüfuz ederek sosyal, siyasi ve kültürel tarih alanlarında da söz sahibi olacaktır.

Walter G. Andrews *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* adlı eserinde, tarih ve şiir ilişkisi hakkında şunları söylemektedir: “Eğer insanların gerçekten nasıl davrandığını ortaya çıkarmayı istiyorsak, tarihlere, arşiv belgelerine vb. bakmalıyız; gelgelelim, eğer psikolojik gerçeklikle, insanların davranışlarını nasıl yorumladıklarıyla ilgileniyorsak, şiir çok değerli bir kaynaktır. İnsan deneyiminin bu iki yönü –tarihsel bakış ve şiirsel bakış, davranış ile davranışın yorumu- sürekli etkileşim içindedirler. Her birinin, diğersinin şekillenmesinde payı vardır.”²⁹⁸

Sadık Tural ise halk edebiyatı ve folklor araştırmalarının da, kültürümüzün ortaya konulmasında, her dönemdeki sosyal mozağin tespiti ve sosyal tabakalaşmanın ortaya çıkarılmasında; tarihi bilgi ve belgelerin eksikliklerinin tamamlanmasında önemli rolü olduğunu vurgulamaktadır. Tural’ın önemli bir diğer tespiti ise, edebî metinleri incelemenin tarihçiyi resmi ideolojinin dayattığı bazı yanlış fikirlerin etkisinden kurtaracağı yönündeki kanaatidir. Ona göre tarihçi, kasîdeler mersiyeler, menkıbeler, gazavatnameler gibi edebî metinleri inceleyerek olaylar ile şahsiyetleri yerine oturabilecek ve ayrıca siyasi ve toplumsal tarihe bir derinlik kazandırabilecektir.²⁹⁹

Tarihin bazı dönemlerinde iktidarlar, geçmişi kendi hedeflerine uygun olarak sunarak tarihi bilgi ve belgeleri kendi ideolojileri doğrultusunda düzenleyebilmektedirler. Bu tarz bir anlayış sonucu, tarihi şahsiyetlerin hadiselerdeki konumu kayıt altına alınamayabilmekte ve bazı tarihi gerçekler karanlıkta kalmaktadır. Bu gibi durumlarda, farklı toplumsal sınıf ve gurupların edebî ürünlerinde ve sözlü kültürlerinde bizim tarihi olayları daha sağlıklı değerlendirmemize imkân tanıyan alternatif bilgi ve belgelere ulaşmak mümkündür.³⁰⁰

C. H. Fleischer, “*Tarihçi Mustafa Âli*” adlı eserinde edebî metinlerin, Osmanlı Tarihi araştırmalarındaki önemine değinmektedir. Eserinde, Osmanlı tarihi üzerine modern araştırmalarda, anlatı kökenli, özellikle de edebî nitelikteki kanıtlara güvenmeme eğilimi

²⁹⁸ Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, (çev. Tansel Güney), İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 116

²⁹⁹ Sadık Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdad Yay., Ankara 1993. s. 27-77.

³⁰⁰ Bkz. Ruhi Ersoy, “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, *Milli Folklor*, S. 61, Ankara 2004, s. 102-110.

olduğuna dikkati çekmekte ve böyle bir güvensizliğin yersiz; bu kaynakların içerdiği öznelikten korku duymanın ise, gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Fleischer, “yumuşak kanıtlar” olarak adlandırdığı edebî metinlerin, tıpkı yumuşak dokular gibi, katı yapılara can ve anlam kazandırdığını ve olayların arka planını verebileceğini, kadı sicilleri, hazine kayıtları gibi tarihi kaynakların, bunu sağlayamayacağını belirtmektedir.³⁰¹

Dinî edebî metinlerde de tarihi ve sosyal hadiselerle ışık tutacak, dönemin maşeri vicdanına ve psikolojisine tercüman olacak bilgiler bulunabilmektedir.

İshak Zencanî'nin *Nazmu'l-Leâlî* adlı akâidnâmesinde döneminin tarihi ve sosyal hadiselerine ışık tutacak bilgiler bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tarihi malumata ilk kez, eserin Bosna Gazi Hüsrev Beğ Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasını inceleyen Tayyib Okiç dikkat çekmiştir.³⁰²

Rızâî, eserinin hâtîme bölümünde sosyal konulara da temas etmiştir. Risalesini yazdığı dönemde âlemdeki düzenin bozulduğundan, hırsızların ve yol kesicilerin, genel olarak şii eğilimli Türkmenlerden oluşan Celâlî isyancılarının halka zulmederek kanlarını döktüğünden bahseden Rızâî yaşadığı bölgedeki bu zalimlerin elebaşı olarak Kara Mahmud'u görmektedir. Ancak bu Kara Mahmud'un ve diğer eşkıyanın zulmünden halkı kurtarmakla görevlendirilen dönemin Canik mutasarrıfı Cafer Paşa çok sayıda eşkıya reisini yakalayıp cezalandırmış kellelerini İstanbul'a göndermiştir.³⁰³ Beyitten anladığımız kadarıyla Kara Mahmud da Cafer Paşa tarafından öldürülmüştür:

Ser-i kilke gelürken bu risâle
Diğer-gün idi 'âlem sũ'-i hâle

Perîşanlığda hâl-i iştiğâlüm
Hevâda zülf-i 'anber-bũ mişâlüm

Ziyâsı gelmeyüp naşrın be-dîde

³⁰¹ Bkz., C. H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 3.

³⁰² M. Tayyib Okiç, “Saraybosna Gazi Hüsrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu”, **AÜİFD.**, C. XII, 1964, s. 150.

³⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 482-483.

Leb-i mühre gibi görmezdi dīde

Cihānı tutmuş idi düzd ü reh-zen
Mişāl-i ğamze-i hūn-h̄ār-ı pür-fen

Temevvüde hücūmı ehl-i şirkūñ
İşi yağma idi Türkmān ü Türkūñ

Qurā vü mısr u ehl-i haymeler hem
Kılınmış mūy-ı zengī gibi berhem

Cihān cümle uşanmışdı özinden
Yirūñ altı hayırlıydı yüzinden

Ufukdan şems-i nuşretle zuhūra
Sülcymān-ı zamān geldi huzūra

Biraz rüy-ı zemīne geldi rāḫat
Perişān oldu yirden deyü āfet

İrişdi ba' zına şemşir-i Ca' fer
Kara Mahmūda esdi bād-ı şarşar

Şair 1686 yılında tekrar düşman eline geçen Budin kalesinin düşmesinden³⁰⁴ duyduğu üzüntüyü de dile getirerek tekrar alınması için dua etmektedir:

Budun şehri gibi muhkem hişāra
Virildi dest-i fırsat ehl-i nāra

³⁰⁴ Bkz. David Geza, "Budın", **DİA**, c. VI, s. 345.

Du 'āsı ehl-i imānun ser-ā-ser
İde Rabbüm yine fetħin müyesser

Buraya kadar aktardığımız bilgi ve görüşlerden hareketle diyebiliriz ki edebî metinler, sadece kaynakların yetersiz olduğu durumlarda değil yeterli tarihi malzemenin mevcut olması halinde de bu malzemeyi zenginleştirerek kuru tarihi malzemeye hayat vermektedir. Bu metinler sosyal, kültürel ve iktisadi tarih açısından da önem arz eder.

Akâidnâmeler ve diğer dinî-edebî metinlerin, bilimsel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi neticesi, Osmanlı dönemi tarihi ve sosyal olayları daha iyi anlaşılacaktır. Keza bu tür metinler, tarihi, kuru belge ve bilgi yığını olmaktan kurtaracaktır. Bunun yanısıra ideolojik okumaların önüne geçerek sağlıklı bir tarih kompozisyonu sunmanın imkânını da bu metinler bize sağlayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

TERCÜME-İ AKÂİD-İ NÛNİYE

1.Nüsha özellikleri

Metni hazırlarken esas aldığımız nüsha Ankara Milli Kütüphane’de 06 Mil Yz A 2962/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Manzûme mecmuanın, 1b-13a varakları arasında bulunmaktadır. Kağıdı arma filigranlıdır. Çift sütun ve her sayfada ortalama 14 satır bulunan mecmua harekeli sülüs hatla yazılmıştır. Müellifi olarak Abdî Abd el-Bâkî b. Ahmed adlı bir şahıs gösterilmektedir. Müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi 1181/1766’dır.

2. Metnin kuruluşuna dair açıklamalar

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Vokaller		Konsonantlar					
Uzun		ب	b, p	ر	r	غ	ğ
	ā	پ	p	ز	z	ف	F
ی	ī, ā	ت	t	ژ	j	ق	q
و	ū	ث	ṯ	س	s	ك	k, g, ñ
Kısa		ج	c, ç	ش	ş	ل	l
	a, e, ı, i, o, ö, u, ü	چ	ç	ح	ḥ	م	m
و, او	o, ö, u, ü	ح	ḥ	ض	ḏ, ž	ن	n
ه	a, e	خ	ḫ	ط	ṭ	ه	h
		د	d	ظ	ẓ	و	v
		ذ	ẓ	ع	‘	ی	y

Metnin kuruluşunda çeviriyazılı eserlerde kullanılan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

Manzûmenin esas aldığımız nüshasının metni harekeli olduğu için eklerin imlâsında yüzyılın dil özellikleri yerine, müstensihînin yazımı esas alınmıştır. Ancak bazı bariz yanlışlıklar düzeltilmiştir.

Ünlü ile bitip ünlü ile başlayan ve vezin gereği birinci kelimenin ünlüsü düşürülerek birleşik okunan yerlerde vuku bulan, hece düşmeli ulamalarda düşen ünlünün yerinde ' (kesme) işareti kullanılmıştır.

Metinde geçen ayetler koyu karakterli ve çeviriyazılı bir şekilde gösterilmiş; mealleri dipnotta aktarılmıştır. Varak ve beyit numaraları metnin solunda verilmiştir.

Manzûmenin imlâ şekline baktığımızda geçiş dönemi özelliklerini yansıttığı görülmektedir.

Bu kaside, kasidelerde şairlerin zorlandığı bir husus olan kâfiye bulma zorluğu pek fazla yaşanmamıştır. Zira asıl metin olan *Kasîde-i Nûniye*'nin kâfiyelerinin büyük ölçüde muhafaza edildiği görülmektedir. Ancak bu durum ana metnin tercümesi olan, kasidenin sadece bir beyiti için geçerli olup; başka bir şairin kaleminden çıktığı düşünülen diğer beyitin kafiyesi değişiklik arz etmektedir.

Tercüme-i Akâid-i Nûniye, öncelikle Osmanlı sahasında nazmedilen ilk müstakil akâidnâme olması kuvvetle muhtemel olan *Kasîde-i Nûniye*'nin Türkçe nazmen tercümesidir. *Kasîde-i Nûniye*'nin müellifi olan Hızır Bey, hem eserleri hem de yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla Osmanlı'nın ilmî anlayışının meydana gelmesinde müessir olmuş kurucu bir şahsiyettir. Kasidenin tercümesini incelediğimizde, iki ayrı şairin elinden çıkmış olduğu intibahı vermektedir. Bir şairin tercümesini yeterli bulmayan başka bir şair adeta bir zeyl yazmış ve kaside manzum bir şerh niteliğine de bürünmüştür. Bu tercümenin metin olarak tercih edilmesinde yukarıda saydığımız sebepler etkili olmuştur. Bu tercümenin sadece bir adet nüshası tespit edilebilmiştir.

Tercüme ile Arapça aslını karşılaştırırken Kolaylık olması için asıl metin olan *Kasîde-i Nûniye* ile tercümesi birlikte verilmiştir. Her bir beyitin önce Arapça aslı daha sonra tercümesi verilmiştir.

1b

TERCÜME-İ ‘AĶĀ’İD-İ NŪNİYYE-İ HİZİR BEG RAĶİMEHULLĀH
‘ALĀ-MEZHEBİ MĀTÜRİDİYYE

Bi’smi’llāhi’r-RaĶmāni’r-RaĶīm

(Mefā‘ilün Mefā‘ilün Fe‘ülün)

- 1 Ferīdi ‘asrınıñ fāzıl Hızır Beg
Ola anıñ maĶāmı bāĶ-ı Rıdvān

‘AĶā’idde dimiş bir hōş Ķaşıde
İçirmiş Ķalka cām-ı āb-ı Ķayvān

Olunmuş çün ‘Arabca nazm-ı terkīb
O kuĶl-i tūtiyā-yı ‘ayn-ı a‘yān

Ben itdim tercüme Tŭrkīye anı
Ki ola mübtedīye fehmi āsān

- 5 İlāhī bize tevĶiķiñ refiķ it
İdüp ‘ilm ü ‘ameller lŭtf u iĶsān

2a

1- الحمد لله على الوصف والشان .نزه الحكم عن آثار بطلان

Şenā vü Ķamd ü minnet ĶaĶķa her ān
Odur sulţān-ı ‘ālī’l-vaşfi ve’s-şān

Yetişmez kŭnhine eĶhām-ı maĶlŭk

İrişmez hükmine āşār-ı buṭlān

2- منه الصلاة على مبدى شرائعه نبينا المصطفى من نسل عدنان

Şalāt olsun nebīmiz Muştafāya

Ki oldı cedd-i a‘ lā añā ‘ Adnān

Odur çün mübdī-i nūr-ı şerī‘ at

Añā elyağ şalāt-ı fażl-ı Raḥmān

3- والآل والصحب ثم التابعين لهم ماجادت السحب للمرعى بهتان

10 Daḡı aşḡāb u āl ü tābi‘īne

Bulutlar nite kim bezl ide bārān

Seḡāblar cevdeti mer‘ ālar üzre

Zümürüd ferş ile zeyn ola tehtān

4- هدى عقائد عبد مذب جان يوصى بها كل موصوف بايمان

Budur ‘ abd-i faḡiriñ i‘ tiḡādı

Ḳabūl ider añı her ehl-i imān

Bunuñla eyler iḡvāna vaşıyyet

İdeler luṭf-ı Haḡla fehm ü iz‘ ān

5- اعدتها ذخريوم لارتياب به مستودعا عند ذى عدل واحسان

Zaḡire eyleyüp rüz-ı cezāya

Umar Haḡdan anıñla ecr ü iḡsān

2b

15 O gün gelmesine yoḡ-durur şek

Vedī‘ a eyler a‘ māl ‘ aḡlı olan

6- الهنا واحب لولاه ما انقطعت آحاد سلسلة حفت بامكان

Ḥudāniñ zātı vācib olmayaydı

Teselsül ḡaṭ‘ ma olmazdı imkān

Biri birini yaratmaq lüzümü
Buña dirler teselsül dağı devrân

7- كذا الحوادث والاركان شاهدة على وجود قديم صانع بان

Vücüd-ı Şāni‘ u Bānī Qādīme
Delīllerdir havādiş cümle erkân

Huşūşan hādişātın a‘ cebi kim
Leyāliniñ zalāmı nūr-ı rüzân

8- خلق الخلائق خلوا عن مخالفة اذ لاتواراد يننى القول بالثانى

20 Çü bu hılk-ı halâyık ihtilâfi
Bilindi bir dürür bu hükme sulţân

Kimiñ var zehresi hükme muhâlif
Kıla bir şey ki yoğdur Hâlîk işnân

9- وذاته ليس مثل الممكنات فما حكم الوجوب مع الامكان سيان

Anıñ zātına beñzer nesne hiç yoğ
Vücüb ile degil bir hükme-i imkân

Degil zātı şıfâtı mümkinâtdan
Olur mı mümkinât zātıyla seyyân

10- نبي غناه عن الاغيار كثرته لى حاجة الكل فيما فيه جزآن

3a

Ğınāsı keşretin nefy itdi anıñ
Külle lâzım durur zîrâ ki cüz’ân

25 Ki cüz’iyyet ü külliyyet taşavvur

Olunması olur maḥlūkda şāyān

11- وليس كلا ولاجزأ ولاعرضا ولامحلا لاعراض واكوان

Ne küldür ol ne cüzdür ne ‘ arazdır

Ne vardır anda a‘ rāz-ile ekvān

O külliyyāt ü cüz’iyyātı ḥālīk

Cemī‘ īsi añā muḥtāc her ān

12- ولاتنقل جوهرًا آيًا عنيت به ونزه الاسم عن إيهاام نقصان

Vücūd-ı pākine hem dime cevher

Geç andan kim vire ihām-ı noḳsān

Münezzehdir anīñ zāt u şifātı

Ol eşyādan ki şeyn oldı degil şān

13- بكل شيء محيط لانهاد له ولاحلول لدى اصحاب عرفان

30 Muḥīṭdir ‘ ilmi eşyā-i cihāna

Degildir mütteḥid bir şeyle Sübhān

Daḥı bir şey’e itmez ol ḥulūli

Revā görmez anı bir ehl-i imān

14- ولاانصال باحياز واوقات ولاانصاف باشكال والوان

Mekān ü vaḳte yoḳdur ittişāli

Hem olmaz anda eşkāl ile elvān

Münezzehdir Ḥudā a‘ zā vü rengden

Ḳulaḳdan baş u gözden mişl-i insān

15- حى سميع بصير عالم شأ ذوقدرة و كلام غير الحان

Velī Semi‘ Baṣar ‘ İlm ü İrâdet
Ḥayât Kudret Kelâm-ı ğayr-i elhân

35 Şıfatlardır bular zâtıyla kâ’im
Ḥadîmlerdir gerekir böyle imân

16- وكثرة القدماء غير لازمة اذلم تكن غيرها فى عين يقظان

Ḥadîmler çoğluğu lâzım degildir
Ḥadîm ancak Ḥudâdır eyle iz‘ân

17- نى التسلسل جمعا او معاينة افاد قدرة ذى صنع واتقان

Çü itmez Ḥaḫdan anlar infikâki
Ḥaṭâ görmez bu sözde ‘ayn-ı yaḫzân

İfâde eyledi nefy-i teselsül
Ki vardır kudreti zî-şun‘-i itkân

18- كما استدلى على علم المؤثر من اتقان افعاله ارباب ايقان

‘Aceb çoğdur anîñ âşâr-ı şun‘ı
Şanâyi‘ le olur Şani‘ a burhân

40 Delîl eylediler ‘ilmine anîñ
Kemâl-i şun‘ını erbâb-ı iḫân

19- وعلمه بالزمانيات قاطبة لايقضى فيه توقيتا بازمان

Ḫılan bulur anîñ şun‘un tefekkür
Edille-i ‘uḫûliyye hezârân

İrâdetle gelür her şey vücûda
Degil lâkin rızası üzre küfrân

20- وليس يخرج شيء عن ارادته لكنه قطلا يرضى بكفران

4a

‘İbādın küfrine rāzı degildir

“Ve lā yerḏā”³⁰⁵ didi Mevlā-yı Raḥmān

İrişmekle zemāniyyete ‘ilmi

Degil lāzım aña tevķit-i ezmān

21- ليس الارادة امرا وابتغاء بل وصف يخص مقدورا برجحان

45 Zamānla ittişāfı nice olur

Zamānıñ ḥālķı ol ulu Sübhān

Daḥı emr ü ṭaleb olmaz irādet

Şıfatdır ol ider işbāt-ı rüchān

22- يجوز ترجيح ما ينفي ترجحه كفي انائين من ما لعطشان

O emirdir degil me`mūr o maṭlūb

Her eşyāya ṭalebsiz anda vicdān

Şol eşyāda kim olmaya tereccuḥ

Revādır anda tercīḥ itmek i‘lān

23- توبنه ازلی لازمان له لكن مكنه في الوقت والآن

İki kāse berāber şu virilse

Birin almaḥ gibi ol demde ‘aṭşān

³⁰⁵ Zümer(39), 7.

50 Dağı tekvîniñiñ yoqdur zamānı
Velī maḥlūqa vardır vaqt ile ān

24- کلامنا صفة نفسية فيها
نمتاز عن احرص او عجم حيوان

Ezelīdir şıfâtı zâtı gibi
Şıfâtı-çün dağı olmadı ezmān

4b

Kelām aşlında bir nefsi şıfatdır
Anın-çün söylemez dilsizle ḥayvān

25- فليس علما بشئ او ارادته
لفرقتها بافتراق عند وجدان

Bizim söylememiz muḥtāc lisāna
Münezzeh ihtiyācdan Rabb-i Mennān

Kelāmıñ ğayridir ‘ilm-i irādet
Anı tefrîk ider yirinde vicdān

26- لا يقتضى خلق نفسى وكثرته
خلق اللغات كانجيل وفرقان

55 ‘İlim bilmek irādet dilemekdir
Ḥudānıñ ‘ilmine yoq ḥadd ü pāyān

Degildir muḥtezî nefsiyye ḥalkın
Lügātın ḥalkı çün İncil ü Furḳān

27- الشرع ليس بفرع للكلام لما
يكفى لاثباته اعجاز قرآن

Ḥudādan bize maḥz-ı nūr olupdur
O Furḳān kim bir ismi dağı Ḳur’ān

Degildir Şer‘-i Ḥaḳ fer‘i Kelāmıñ
Yeter işbātına i‘cāz-ı Ḳur’ān

28- ورؤية الله بالابصار واقعة
للمؤمنين ولكن لالعميان

Kelāmıñ lübbüdir belki şerī‘at
Ṭatan bilür anıñ dadını ṭatan

60 Görür göz ile mü’minler Ḥudā’yı
Anı görmez olanlar bunda ‘umyān

Bu ‘umyān didüğimiz münkirindir
Şaқın şanma ki a‘mā olan iḥvān

5a

اوكونه عرضا اوسبق فقدان . 29- يرى الهوية لامن جوهريته

Daḥı bil kim hüviyyetdir görinen
Velī cevherliginden şanma iy cān

Daḥı şanma ‘araz olmaқ yöninden
Ya sebқ itmek yöninden aña fiқdān

لكن ترددهم في دار رضوان . 30- حقيقة الحق لم تعقل بعالمنا

Bilinmez bunda Hakkuñ künh-i zātı
Tereddüd āḥiretde itdi iḥvān

65 Tefekkür künh-i zātun cā’iz olmaz
Bilinmez ‘aқl-ile ol ulu Sübhān

يظن توليده من فعل انسان . 31- الله خالق افعال العباد وما

Ḥudādır ḥalқ iden fi‘l-i ‘ibādı
Degildir ḥalқ ider bir nesne insān

‘Amelden her ne iderse şudūrı

Olupdur hālîkî anîñ da Yezdân

على المجاز الى رسل وشيطان

Hakîkatde odur Hādî' Muğill ol

Mecâz oldu rusül itdi ya şeytân

32 — هاد مصلّ حقيقيّ وان نسبا

Edebden bunlara nisbet olunur

Ol iş kim şüret-i münkerde iy cân

نقول بالعقل ايضا قد ينالان

33 — الحسن والقبح شرعيان لكننا

70 Kamu hüsn ü kubağ şer' idir ammâ

Olinur ba' zısı ' aql-ile iz' ân

5b

Anıñ ba' zısı dağı ' aqla şıgmaz

Şer' at her ne dirse aña inan

فيوصفون بطوع او بعصيان

34 — وللعباد اختيار وهو كسبهم

Ḳuluñ kesbidir elde ihtiyârı

Anıñla itdi derler tav' u ' işyân

Bu cüz'î ihtiyâr-ile olupdur

Ḳuluñ kesb-i şevâbı dağı tuğyân

تجويز تعليله في البعض قولان

35 — لا دخل للعقل في حكم الاله وفي

Bilinmez ' aql-ile hükmi Hudâ'nıñ

Var ammâ ' illetiñ ba' zında kavlan

75 Hem ' aqlıñ medğali yoğ hükmi-i Hağ'da

Niçe eşyâda ' âkil oldu hayrân

لكنه لا لعقل عاجز عان

36 — ولا يكلف عبد فوق طاقته

Hem olmaz olmayan vüs'ında teklîf
Velî 'âcizdir anda 'aql-ı insân

Mükellef oldu kul vüs'unda gine
Anı şarf itmez ise soñı nîrân

37 — لو كان اصلح فرضا ما ابتلى احدا بالكفر والفقير والبلوى واحزان

Olaydı halk-ı aşlah Hakkâ vâcib
Olur mı-dı bu faqr u küfr ü aḥzân

Belâlar daḥı bunca mübtelâlar
Ki her birinde ḥikmet vardır ey cân

38 — والرزق ما سيق للحيوان يأكله محرّما او مباحا فهو قسمان

6a

80 Harâm olsun mübâḥ olsun mufaşşal
Ne yerse rızqını yer cümle ḥayvân

Harâm daḥı rızıqdır ḥille beñzer
Ki suḥtûñ zemmi oldu kesb-i ityân

39 — ولا يقدم حيوان على اجل وان تقطع في انياب غيلان

Muḥaddem bir diri ölmez ecelden
İderse pâre pâre anı şîrân

Ḳazâya irdiren anı eceldir
Firârîñ fâ'idesi yoḡdur iḥvân

للعلو بالسفل ربط لا بتعليل اذ قد يدور مدار بل مضافان

Olupdur süfle 'ulvüñ irtibâḥı
Degil ta'îl-ile belki muzâfân

85 Görürsin gâh olur dâ'ir medâri
Yine resm-i qadîmî üzre devrân

كل العناصر والافلاك حادثة
وجزؤها جوهر فرد برهان

Felekler cümlesi küll-i 'anâşır
Olupdur belki hâdiş hem dağı fân

Dağı eczâ olupdur cevher-i ferd
İderler ehl-i haq işbât-ı burhân

42 — الله ارسل فينا بالهدى رسلا
مصدقين بآيات وتبيان

Hudâ gönderdi insâna resüller
Degil cinn ü melâ'ik yine insân

Hüdâ ile muhaqqak müdde'iler
Muşaddık anları âyât ü tibyân

6b

43 — لحاجة الخلق في حكم العقول الى
متمم وكذا في علم اديان

90 Gerekdir halka lâ-büd bir mütemmim
Çü lâzımdır bilinmek emr-i Sübhân

Tamâm ola anıñla hükmi-i 'aqlî
Kemâle irişe hem 'ilm-i edyân

44 — لولاہ لم ينتظم امر المعاد ولا
امر المعاش لا يثار وعدوان

Nizâm olmaz idi ger olmayaydı
Çü vardır arada işâr-ı 'udvân

Me'ād emri dūrür aḥvāl-i āḥret³⁰⁶

Me'āş emri bu dünyā içre olan

45 — محمد افضل الرسل الذى سمعوا تصديقه من جمادات وذئبان

Muḥammeddir o şāh-ı enbiyā kim

İdüpdürler cemādāt ile zı'bān

95 Anıñ taşdıķını idüp tekellüm

İşitdiler melā'ik cinn ü insān

46 — وامره بين فى حالتيه لمن كانت له فى اعتبار الحال عينان

Anıñ evvelde vü āḥirde şanı

Degildir i' tibār ehline pinhān

Dü dār içre Muḥammed faḥr-i 'ālem

Odur ancaķ nebīler içre sultān

47 — اخباره عن غيوب كالحكاية عن بلوى تصيب بعثمان بن عفان

Daḥı gā'ibden ol viridi ḥaberler

Birisi şol belā kim gördi 'Oşmān

7a

Zuhūr iden қаzāyı tā kıyāmet

Ḥaber virmişdürür cümle o Sultān

48 — وما جرى بين كسرى والصحابة من انفاق كنز ومن تخريب بلدان

100 Biri aşḥāb-ı Kisrā mācerası

Ḥazā'in gelmesi taḥrīb-i büldān

Beyānı cümlelerin taṭvīli mūcib

İşāretten tıyarlar ehl-i 'irfān

³⁰⁶ Beyitte geçen āḥiret, kelimesi vezne uygunluk arzetsin diye āḥret olarak yazılmıştır.

49— وغزوة البحر منهم مرتين وان يكون مع اوليهم بنت ملحان

İki kerre deñizden hem ğazāsı
Hem ola evvelinde bint-i Milhān

Yigirmi üç yıl içre seb‘a ‘ışrīn
Ġazālar itdi didiler o sulṭān

50— وشقه قمر والكشف اذ سألوا غداة معراجہ عن حال ركبان

Ḳamer şaḳ oldu parmağından anıñ
Dağı ağıtdı şular mişl-i rūdān

105 Hem oldı şubḫ-ı mi‘ rācında anıñ
Niçe didiyse keşf-i ḫāl-i rükbān

51— والرمى بالبدر بالخصب اعينهم والرد في احد عين ابن نعمان

Ḳamer şaḳḳı Bedirde remy-i ḫaşbā’
Uḫudda redd-i ‘ayn-ı ibn-i Nu‘mān

Uvacıḳ taşlar atdı yüzlerine
Ḳapadı gözlerini cümle düşmān

52— وكم رووا باسانيد مصححة امثال ما قد روى عنه الصحيحان

7b

Rivāyetler senedlerle muşahḫah
Anıñ mişli ki naḳl eyler Şaḫīḫān

Ki ya‘nī kim Buḫārī Müslim ile
Rivāyet itdiler bunları Şeyḫān

53— دلالة الصدق بين الكل مشترك تواترت مثل معنى شعر حسان

110 Ḳamusınıñ budur şıdḳına şāhid
Tevātür buldılar çün şi‘r-i Hassān

O rütbe eşher oldı mu‘ cizâtı
Anı ezberlediler bunca dostân

54— واعظم الآی قرآن لما عجزوا
عن سورة منه مع صرف لاذهان

Velî eñ a‘zâmı Qur‘ân olupdur
Anıñ bir sūresinde ‘âciz ezhân

Eger bir yire gelse cümle ‘âlem
Bir âyetiñ nazîri olmaz ityân

55— معراجہ واقع يقظان فی بدن
بآية ومشاهير ووحدان

Dağı mi‘râcı vâkı‘dir Resûlüñ
Olupdur hem bedenle dağı yakzân

115 Kitâb-ile ehadîş-ile şâbit

Ki vâriddür meşâhîr ile vühdân

56— وقوعه كان تکرارا وقد دفعوا
به تعارض ما دل الحدیثان

Didiler hem mükerrerdür vuqū‘ı
Mu‘ârız düşdi gördiler hadîşân

‘Aceb midir Hâbîb’e niçe def‘a
Hudâ kıldırır ‘arş u kürsî seyrân

8a

57— ودينه ناسخ الاديان اجمعها
ولم يكن نسخها جهلا لدينان

Anıñ dîni cemî‘ edyânı nâsih
Degil neshi dağı cehlen li-Deyyân

Hâbîbine idüp taşşîş-i ikrâm
Anıñ dîni-le kıldı nesh-i edyân

58— وربما نص لکن ما رووا حسدا بنسخ توراة موسى بن عمران

120 Vürūd itmişdi naşş-ı neşh-i Tevrāt
Haber virmişdi Mūsā bin ‘İmrān

Ve lâkin gizleyüp anı ḥasedden
Rivāyet itmediler bil Yehūdān

59— الانبياء بريئون اتفاقا عن كفر وكذب وعن فسق باعلان

Ḳamusı Enbiyānıñ ittifāḳan
Berīdir küfr ü fişḳ itmekden i‘lān

Daḥı kizb ü ḥıyānetden berīler
Cemī‘an enbiyā kim ol zevī’ş-şān

60— وعن كبائر عمدا عند اكثرنا وخسة مثل تطفيف باوزان

Daḥı ‘amden kebāir eylemekden
Buña zāhibdir ekşer ehl-i ‘ilmān

125 Daḥı ḥisset denā’et itmediler
Daḥı itmek gibi taṭfīf-i evzān

61— يؤول القصص الحاكي لذنبهم بانه قبل وحي اوبنسيان

Müevveldür zünüb-ile ḥaberler
Şağā’ir olmağ-ile daḥı nisyān

8b

Diriz yāḥūd muḳaddemdir vahiyden
Ki nāṭıḳdır vukū‘ı üzre Ḳur’ān

62— وللنبيين رجحان على ملك تعليم علم وتكريم يدلان

Delālet eyledi ta‘līm ü tekrīm
Melek üzre nebīde ola rüçḥān

Çün Âdem oldı mescūd-ı melâ'ik
Dağı ta' lîm-i esmâdan bulup şân

عن آصف وابي الدردى وسلمان

63— وللولىٰ كرامات كما نقلت

130 Muhaqqıqdır kerâmet evliyâda
Gelüpdür kışsa-i Âşafla Selmân

Getürdi Belkış'ın tahtını Âşaf
Göz açınca buyurıcağ Süleymân

رالبعد بينهما فى القدر شهران

64— وصدّ سارية الفاروق عن جبل

Görüp yâ Sâriye kim didi Fârûğ
Mesâfe arada olmışdı şehrân

Kerâmet ekberidir Fârûğıyyet
‘Ömer fark eyledi küfr-ile imân

فاقت ولايته فى قول اخوان

65— فضل النبىٰ جلتى بل نبوته

Hem efđaldır nebîler evliyâdan
İdüpdür ittifâkı bunda ihvân

135 Degildir bir nübüvvetle vilâyet
Nebîlerden dağı olsa nümâyân

بكر لتصديقه من قبل اقران

66— وافضل الناس بعد الانبياء ابو

9a

Dağı bil kim geçicek enbiyâyı
Ebû Bekr oldı cümle hayr-i insân

İşitdiler çü mi'racın Resûlün

O taşdıķ itdi evvel sonra iħvān

اظہار دین رسول خیر مہوان

‘Ömerdir bil hem andan sonra efḍal
Olupdur ol dīne ḥayr-ile mi‘ vān

Giderdi gurbetin İslām’iñ ol er
Ol izhār itdi ol dem dīn ü imān

ان لاتردّد في تفضيل عثمان

140 Daḥı şoñra meşāyıḫ virdi fetvā
Ḷabūl itmez tereddüd fażl-ı ‘Osmān

‘Ömer’den şoñra efḍal evliyāda
O Zü’n-nüreyn olan ‘Osmān zü’ş-şān

الى النبىّ واخطى بين اختان

Daḥı şoñra ‘Ali’dir efḍal-i nās
Resūl’üñ ibn-i ‘ammi kān-ı ‘irfān

Ḷasan ile Ḷüseyn’iñ vālididir
Anıñ ogulları bu iki māhān

ونبى مدخل اوقات سويان

Seçilmez birbirinden ḥaşr u ibdā
Ki māhiyyetde birdir işbu emrān

145 Birinde medḥali yoķdur zamānın
Müsāvīlerdürür bulmaķda imkān

67— وبعده عمر الفاروق اذ هو في

68— وبعد ذلك قد افتى مشايخنا

69— وبعد ذاك علىّ وهو اقربهم

70— الحشر والبدء أمكانا وتميزا

71— بل لا احتياج الى قول بصحة ان يعاد ما عدمت في حشر ابدان

Degildir zıkr-i şıḥḥat belki lâzım
İ‘ âde itmede ma‘ dūmı Sübhān

Nazīri mişli yoğ-ken itdi icād
İ‘ âde eylemegiñ daḥı āsān

72— اجزا' اصلیه کلا وان اكلت فتلك لم تك اجزا' لجسمان

Ḳamu eczā-i aşlıyye ki vardır
Eger ekl eyler ise anı ḥayvān

Ḥudā şun‘ ı ile ḥıfz eyler anı
Ol olmaz ğayrıya eczā vü ebdān

73-- وواقع كل ما نص الصدوق به من ممكن كصرائط او كميزان

150 Çü virdi muḥbir-i şādıḳ ḥaberler
Muḥaḳḳaḳdır vuḳū‘ ı göre insān

O şey kim Ḥaḳ Te‘ ālā[niñ] ḥabībi
Buyurmuş ola anı olur ol ān

74— وكالحساب واهوال القيامة او كحوض سيدنا فيها وكميزان

Şırāṭ u vezn ü ehvāl-i ḳıyāmet
Ḥisāb ile kitāb u ḥavz-ı kīzān

O bardaḳlar ki ekşerdir nücūmdan
İçen aşlā şuşamaz ḥavza varan

75— ومن حياة قبور ما يذاق به لذات نعمها او آلام ديدان

Ḥayāt-ı kabir hem lezzāt-ı na‘ mā
‘Uṣāt-ı kāfire ālām-ı dīdān

10a

155 Ḳabirde olmasına şüphemiz yok
Onı münkir olandır ehl-i tuğyān

76— عقوبة الذنب عدل غير واجبة كذا المثوبة من احسان منان

‘İvaz itmek degil vācib Ḥudā’ya
Velī ḥulf eylemez va‘ dinde Sübhān

‘Ukūbet ‘adl olur ehl-i zunūba
Muṭī‘ e ecr olur iḥsān-ı Mennān

77— وكيف تلزمه طاعاتنا عوضا ونعمة الوقت تربوكل شكران

Degildir ni‘ meti vaḳte muḳābil
Ne deñlü itse ṭā‘ at ‘abd-i şükrān

Ya belki ‘uzv-ı vāḥid şükrin itmek
Degil mümkin ḥuşūşan iki ‘aynān

78— في العقل غفران كفر جائز لكن اتي له نص تخليد بنيران

160 ‘Afvı cā’izdir ‘aḳlen küfre lākin
Gelüpdür āyet-i taḥlīd-i nīrān

Küfürden ğayrısınıñ ‘afvı cā’iz
Diledügi ḳulı ez-ehl-i ‘iṣyān

79— اعدت الجنة استدعى تكونها ونقل آدم منها بعد اسكان

Ḥurūc-ı Ādem eyler hem delālet
Kim itmişdir tekevvün dār-ı Rıḍvān

Ki geçmişde hazırlandı didi Hâk
Cinân nâr ile mevcûd oldu el-ân

وأكلها دائم لا اذنه فان

80 — نعيمها ابدى لازوال له

10b

Ebeddir ni‘ meti yokdur zevâli
Ükûl dâ’imdir anda hem degil fân

165 Ne yerde zîkr ide cennet hülûdun

Dağı zîkr eyledi Allâhu Raḥmân

رجاء عفو برغم الحاسد الشان

Giderse tevbesiz ehl-i kebâ’ir

Aña vardır recâ’-i ‘afv-ı Raḥmân

81 — اهل الكبائر غير التائبين لهم

Eger tağlar kadar olsa günâhı

Umılır anıñ için ‘afv u gufrân

ولم يقيد بها آيات غفران

Ki zîrâ müstahık olmaz ‘ıḳâba

Günâha tevbe iden ehl-i ‘ıṣyân

82 — اذ لا عقوبة تعنى عنده معها

Degildir hem muḳayyed tevbe ile

Ne deñlü var ise âyât-ı gufrân

ليست تعم لاوقات واعيان

83 — ولا ينحص احاديث الشفاعة ما

170 Şefâ‘atla ḥaber taḥşîş olunmaz

Görür anı muḳî‘ u ehl-i ‘ıṣyân

Anıñ nefyi ‘umûm itmez ifâde

Murâd olmaz ḳamu evḳât-ı a‘yân

84 – وللرسول بل الاخيار كلهم

شفاعة لعصاة عند رحمن

Ola ahyāra cümle enbiyāya
Şefā' at itmek için izn-i Raḥmān

Şehīdler daḥı 'ālimler şadīkler
Şefā' atlerine irişe dōstān

11a

85 – وللدعا لاموات واحيا

منافع شوهدت في بعض احيان

Daḥı ahyāya emvāte du'āniñ
Olur nef' i görilir ba'z-ı ahyān

175 Kazā'-i mübremde belki enfa'
Sühūletle irişe aña insān

86 – وليس بدخل في الايمان اعمال بل ليس ذا غير تصديق واذعان

Degildir hem 'amel imānda dāḥil
Mücerred ol olur taşdıḳ ü iz'ān

'Alāmet oldı lākin ehl-i şıdḳa

'Alāmetle bilinür ehl-i imān

87 – والشرع قد عمد شدد المرء زنارا دليل جحد كتعظيم لاوثان

Delīl-i caḥd kılındı şedd-i zünnār
Şeri' de nite kim ta'zīm-i evşān

Daḥı Qur'ān'ı ḳāzūrāta atmaḳ
Bular fu'āliniñ küfrine burhān

ولم يكن لهما في الشرع حكام

88— ولا يغير ايمان واسلام

180 Hem olmazlar şerī' atde muğāyir
Hükümde bir dūrūr islām u imān

Anıñ imānı var islāmı vardır
Nite kim ayrılır mı cism-ile cān

وان يكن عاصيا في ترك ايمان

89— وللمقلد ايمان يثاب به

Şahīḥdir gerçi imān-ı muḳallid
Velī āşimdir iden terk-i im' ān

11b

Nedir māni' edille terkine hem
Şahīḥu'l-cism olan insāna her ān

90— لا عذر من عاقل في جهل خالقه ان نال مبدء فكر عند نعمان

Ḳuluñ olmaz Hudā'ya cehli ' özri
Zamān oldıysa fikre didi Nu' mān

185 Resūli ' aql ile ba' z itdi tefsīr
Semāya arza nāzır ' aqlı olan

تكليفه كمجانين وصبيان

91— وليس مرتبة للعبد مسقطه

'İbādetle ḳul irmez bir maḳāma
Kim andan ref' ide teklīf-i Deyyān

Şabīlerde daḥı şūrīdelerde
Bulunmaz şart-ı tāt ile imān

كحكم داود مع فتيا سليمان

92— قد يخطئ المرء في فتواه مجتهدا

Ḥaḫā itmek olur hem müctehidler
Bozupdur hüküm-i Dāvūdı Süleymān

“Fefehhemnā”³⁰⁷ didi Mevlâ anîñ-çün

Yedikde Һarş-ı şaḥşı gūsifendān

93— لا ينبغي الشك في الايمان من احد وان نوى منجيا في يوم هجران

190 Degil lâyıķ ĩmānda şek kişiden
İderse Müncî’ye niyyetde her ān

İki zıd cem‘ olur mı bir maḥalde

Yaķınle şek biribirine zıddān

94— ولا عقاب بترك اللعن من احد في حق ابليس وهو الكافر الجاني

12a

Degildir müstaḥiķ çün kim ‘itāba

İdenler terk-i sebb-i la‘n-i şeytān

Lisānı la‘nete öğretmemek-çün

Sögüp la‘n itme bir kimseye iy cān

95— وان يزيد يزيد منه مفسدة فاسكت ولا ترض لو ما باسم لعان

Fesādı çok degil anda Yezīdiñ

Sükūt it dimesünler saña le‘ān

195 Yezīd ḳatlı ile emr itmedi dirler

Ḥudā’niñ ḥikmetidir ol şehīdān

96— نصب الامام علينا واجب سمعا لدفع مظنون اضرار وطعيان

Olupdur naşbı vācib bir imāmıñ

Arada olmağ-içün def‘-i tuğyān

³⁰⁷ Enbiyâ: 21/79.

Dağı sem' iledir anıñ vüçübı

Didi ' aqlendir ehl-i i' tizālān

بكر كما اجمع القاصي مع الداني

97 — امامنا باشارات الرسول ابو

İmām olan muḫaddem işbu dīne

Ebū Bekr idi şāhib-şıdḡ-ı ĩkān

Resūlden aña olmuşdur işārāt

Hem icmā' itdi cümle ehl-i ĩmān

وبعده صار شورى بين اركان

98 — وبعد نص ابو بكر لفاروق

200 Ebū Bekr itdi Fārūḡ'ı ḡalīfe

Şoñında meşveret itdiler erkān

'Ömer olsun ḡalīfe didi aşḡāb

'Adālet menba'ı ol kān-ı ' ĩrfān

12b

فبايعوه بطوع بين اعيان

99 — فسلمت خمسة منهم لسادتهم

Bu erkānıñ beşi çün itdi teslīm

Ḳamu ' Oşmān'a bī' at itdi a' yān

'Ömer'den şoñra çün oldı ḡalīfe

O Zü'n-nūreyn ki cāmī' oldı Ḳur'ān

قدبايعوا بعلي عقد رضوان

100 — وذاك عثمان ثم القوم جلتهم

Bu ' Oşmān'dır ki şoñra cülle-i ḡavm

'Alī'ye bī' at itdi ' aḡd-i rıḡvān

205 O dāmād-ı Resūli gördi aşḡāb

İmām olmağa şāyeste vü şāyān

101- لانص فيه جليا بل قد اجتهدوا لكن معاوية الخطي كمروان

Celī naş yoğdurur bu ictihāddır
Mu' āviye olup muḥṭī çü Mervān

Ḥaṭā ma' fuvv olupdur ictihādla
Umılır kıla Mevlā ' afv ü ğufrān

102- واذكر صحاب رسول لله قاطبة بالبر والخير واهجر طعن مطعان

Añup ḥayr-ile aşḥābın ḳamusın
Birine anlarıñ sen olma ṭa' ān

210 Didi Allāhe Allāhe Muḥammed
Şaḥābe cümlesini ḥayr-ile an

103- وكالهم بذلوا للدين مهجتهم وللشريعة كانوا خيرا اعوان

Bu dīne eylediler bezl-i maḳdūr
Olup şer' -i şerīfe ḥayr-i mi' vān

13a

Olar çün sābiḳūndur sābiḳūndur
Olalar bizlere ferdā şeffi' ān

104- يا رب لاتسأني جهنم أبدا من قال آمين يا من سلب إيمان

İlāhī şol Ḥabībiñ ḥürmeti-çün
Kim itdiñ sen cemālin aña iḥsān

Bizi ḥubbından ayırma o cem' iñ
Bula āmīn diyen şoñ demde imān

105- ودام نضرة من بالخير يذكرني ما اخضر وجه الربى من قطر نيسان

215 Daḫı olsun meserretlerde dā'im

Beni bir hayr-ile yād iden iḥvān

Cihānda nite kim rūy-ı zemīni

Nebāt-ı huḍr-ile zeyn ide nīsān

217 Bahāristān luḡfindan bu ‘ abdiñ

Dü dār içre ola cāyı gülüstān

Temmet

Şehr-i Recebi’l Evvel

Sene

1181/1767

SONUÇ

Didaktik edebiyatımızın bir parçası olan manzûm akâidnâmeler, dinî-edebî kültürümüz, zihniyet ve inanç tarihimiz açısından önem arz etmektedir. Akâidnâmeler temel metinlerinden olmaları hasebiyle kelimelerin ve didaktik olmaları sebebiyle de din eğitiminin kapsamına girmektedir.

Manzûm akâidnâmeler, İslâmî edebiyatın ortak ürünü olarak, Arap ve Fars edebiyatlarında da örneklerine rastlanan dinî kaynaklı bir edebî türdür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk İslam Edebiyatı'nda da, bu türün çokça örneğine tesadüf edilmektedir. Nitekim akâidnâmelerin bir kısmının telif, bir kısmının tercüme, bir kısmının ise, telif tercüme karışık bir mahiyet arz ettiklerini söylemek mümkündür. Nihayet bu çalışmada varılan sonuçları şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. Didaktik mahiyette manzûm metin yazma, ilk çağlardan beri görülen ve muteber addedilen bir uğraştır. Din ve edebiyatın kesiştiği noktada manzûm talimî metin yazma şeklinde bir gelenek oluşmuş ve bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.
2. Tespit edilen manzûmeler ekseninde, akâidnâmelerin dinî kaynaklı edebiyatın günümüze dek devam eden bereketli bir damarıdır.
3. Manzûm akâidnâmelere medeniyetimizi temsil eden üç dilde de rastlanmaktadır. Nitekim Arap edebiyatında ortaya çıkan akâidnâme yazma geleneği Fars ve Türk edebiyatında da rağbet görmüş ve bu sahada bir gelenek oluşmuştur.
4. Türkçe Manzûm Akâidnâme geleneğine baktığımızda, edebiyatımızda öğretici metinlerde sık kullanılan kasîde ve mesnevî nazım şekillerinin yanı sıra murabba gibi pek sık kullanılmayan nazım şekillerine de tesadüf edilmektedir.
5. Üzerine şerh, haşiye gibi çalışmalar yapılmış olan manzûm akâidnâmeler, islamî ilim geleneğinde, mensur olanlar kadar önemsenmiştir.
6. Manzûmeler, didaktik metinler olmalarına rağmen edebî sanatlar açısından pek çoğu, sanılanın aksine kuru ve sanattan yoksun değildir.
7. Akâid ilminde, *Fıkh-ı Ekber*, *el-Vasiyye*, *Kasîde-i Emâli*, *Akâid-i Neseî*, *Kasîde-i Nûniye*, *İtikadnâme* ve *Vasiyetnâme* gibi ana metinler, diğer eserlere nazaran, tercüme ve nazire için daha çok tercih edilmiştir. Söz konusu ana metinler, Türkçe Akâidnâme geleneğinin ortaya çıkışına da zemin hazırlamışlardır.

8. Manzûm akâidnâmelere yine manzûm olan ilmihâllerin bir bölümü olarak da rastlanmaktadır.
9. Tür analizi üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkılarak akâidnâmelerin bir tür için gerekli bütün özellikleri sergilediği görülmüştür. Buna rağmen akâidnâmelere edebî türlerimiz hakkında yapılan çalışmalarda yer verilmemiştir.
10. İncelenen Türkçe akâidnâmelerin, yukarıda zikredilen ana metinlerin meşhur ve muteber olmalarında çift taraflı etkisi olduğu düşünülmektedir:
 - a. Akâide dair ana metinlerin şerhi veya muhtasarı niteliğinde olan Türkçe akâidnâmeler, mezkur metinler üzerine yapılan çalışmalar cümlesinden olmaları sebebiyle, bu metinlerin gelecek yüzyıllarda da tedrisatta olmalarına katkıda bulunmuştur. Yani metin etrafında oluşan yazılı geleneği beslemiştir. Bu ise zannedildiği gibi yerinde saymak değil, İslam dininin değişmez ana ilkelerini her asırda doğru, sağlam ve belîğ bir şekilde zihinlere nakşetmek esasına matuf zaruri bir iştir.
 - b. Bir ekolün müfredatındaki metnin ana metin haline gelmesinde o metne eşlik eden sözlü aktarımın/geleneğin de önemli bir faktör olduğu âşikârdır. Türkçe akâidnâmeler ezberlenilmesi amacı ile nazmedildiklerinden; sadece yazılı geleneğe olan katkıları ile değil, aynı zamanda şifahî kültürü de besledikleri için önem arz etmektedir. Kezâ akâidnâmeler, tercümesi oldukları ana metnin konumunu da tahkim etmişlerdir.
11. Türkçe manzûm akâidnâmelere özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde, akâid dersine ismini verecek kadar önem atfedilmiş olup bu metinlerin dersin içeriğini belirleyen tek kaynak olma vasfını kazandığı da görülmüştür.
12. Akâidnâmelere örnek olması bakımından müellifi tespit edilemeyen *Terceme-i Akâid-i Nûniye*'nin metni, transkribe edilerek çalışmanın sonuna eklenmiştir.

KAYNAKÇA

Yazmalar

Dâmâd-zâde Ebû Bekir, **Nazmu Akâidi Neseîî**, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: 19 Hk 966/2.

İmam-zâde eş-Şargî, **Ukûdü'l-Akâid fi- Fünûni'l-Fevâid**, Kastamonu İlk Halk Kütüphanesi 37 Hk 2327;

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi: 37 Hk 335/10.

Nazmu'l-Leâîî, Manisa İl Halk Kütüphanesi: 45 Ak Ze 36.

Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 4049/2.

Kitâb-ı Birgili Mehemmed Bin Pîr 'Alî Der Nazm-ı Yahya Efendi Raĥmetu'llâhi Te'alâ
Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 8131.

Milli Kütüphane: 06 MK. Yz. A 3094.

Abdurrahman b. Mustafa Kalecikî, **Nazmu'l-Leâîî**, Milli Kütüphane: 18 Hk 23.

Bahtî Noktazâde Mehmed Efendî, **Hâdiyü'l-Musallîn** Millî Kütüphane: 3158/6; Millî Kütüphane: Yz. A 2433/2;; Millî Kütüphane: Yz. A 4438/3.

Tercüme-i Akâid-i Nûniyye, Milli Kütüphane: Yz. A 2962/1.

Molla Halil es-Siirdî, **Manzûme-i Akâid**, Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 5752.

Muhammed el-Mukrî el-Şumnuvî, **Tahmîs-i Kasîde-i Nûniyye**, Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 4711.

Nureddîn eş-Şâzilî, **Tahmîs-i Emâîî**, Manisa İl Halk Kütüphanesi: 45Hk1655/1.

Risâletü Nukırru Süleymaniye Kütüphanesi Yazmaları, No: 372.

Vasiyetnâme, süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi: 399.

Tahirü'l- Mevlevî Olgun, **İtikadnâme**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa: 808-00001.

Öziçeli Muslihuddin, **İtikad-nâme**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, No: 44.

Şem'î, **Tercüme-i Akâid-i Lâmiyye 'alâ Mezheb-i Mâturidiyye** Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekke Koleksiyonu, No: 368.

Taci-zâde Ca'fer Çelebi, **Nazmu Akâidi Neseîî**, Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 4800/4.

Tâhir b. Arabşah el- İsfehânî, **Nazmu'l-Cevâhir**, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi: 05
Ba 1822/3.

Tesmîn-i Kasîde-i Nûniyye, Milli Kütüphane: 06 Hk 4493.

Muslihuddin, **İlmihâl**, Yusuf Ağa Kütüphanesi: No: 4992.

Kitaplar

Abdullah eş-Şemrânî, **Kitâbu Câmi'u'l-Mütûni'l-İlmiyye**, Matbaatü Medâri'l-Vatan,
1425/2004.

AKKUŞ Metin, **Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar**,
Ankara, 2006.

Ali Asgar Hikmet, **Câmî, Hayatı ve Eserleri**, Çev. M. Nuri Gençosman, MEB Yay.,
İstanbul, 1991.

Ali Rıza el-Hadimî el- Konevî, **İmdâdü'l-Müslimîn fi Beyân-ı Akâid-i'l-Mü'minîn**, y.y.,
t.y.

ANDREWS Walter G., **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, çev. Tansel Güney, İletişim Yay.,
İstanbul, 2000.

ARPAGUŞ Hatice Kelpetin, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001.

ARSLAN Ahmet Turan, **İmam Birgivi-Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**,
Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

ATSIZ Nihal, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası**,
Süleymaniye Kütüphanesi Yay. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966.

AYDIN Ömer, **Türk Kelam Bilginleri**, İnsan Yay., İstanbul, 2004, ss. 167.

Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şu'arâ**, haz. Süleyman Solmaz, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara,
2005.

Burhanuddin İbrahim b. İbrahim el-Lekanî, **Metnü Cevhereti't-Tevhîd**, Dârü's-Selâm
Yay., Kahire, 1428/2007.

Bursalı M. Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.

CANIM Rıdvan, **Divan Edebiyatında Türler**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010.

Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, c. I-IV, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-fikr, y.y.,
t.y.

- Ebu Muhammed Abdullah b. Hamîd es-Sâlimî, **Behcetü'l-Envâr Şerhu Envâri'l-Ukul fi't-Tevhîd**, Mektebetü'l-İstikame, Maskat, 2003.
- Ebu'l-Mesâkîn Eyte 'Abbu, **Nazmu Akîdeti'l-Vâsıtiyye**, Cerîdetü's-Sebil, Top Press, Rabat, 1428/2007.
- Fahrudîn b. ez-Zübeyr Ebu'l-'Aliye, **el-Manzûmâtü'l-Eseriyyetü fi'l-'Ulûmi's-Şer'iyye**, Mektebetü'l-Furkân, 'Acmân, 1419/1999.
- Fehd İbn Muk'id İbn Hâsin en-Nüfey'î, **el-'Uteybî'nin el-Manzûmatü'l Elfiyye Fî Mesâili'l-İ'tikâdi's-Selefiyye: Kılâdetü'z-Zeberced Fi Nazm Ma Ya'tekidu İbn Muk'id**, Dâru Belensiye, Riyad, 2001.
- FLEISCHER C. H., **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001.
- GÖKMAN Muzaffer, **Murat Molla-Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri-**, Cumhuriyet Matbaası, Yy. 1943.
- Hafız b. Ahmed b. Ali el-Hakemî, **Süllemi'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl fi't- Tevhîd**, Dârü's-Selâm Yay., Kahire, 2010.
- İbn Mâce, **es-Sünen**, nşr. M. M. F. Abdülbâkî, Kahire, 1372-1373.
- İPEKTEN Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz**, Dergâh Yay. İstanbul, 1994.
- KARA Mustafa, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Sır Yay., Bursa, 2008.
- KARSLI İlyas, **Arapça Türkçe Temel Sözlük**, Damla Yay., İstanbul, 1997.
- KEHHÂLE Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye**, I-XV, Beyrut, 1414/1993, s. 171.
- KEMİKLİ Bilal, **Türk İslam Edebiyatına Giriş**, Emin Yay., Bursa, 2010.
- KEMİKLİ Bilal, **Sun'ullah Gaybi Divanı**, MEB Yay., İstanbul, 2000.
- KILAVUZ A. Saim, **Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Yay., İstanbul, 2010.
- KORKMAZ Seyfullah, **Tokatlı İshak Bin Hasan Rızâî Nazmü'l-Leâlî (İnceleme-Tenkitli Metin -Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri, 2004.
- KORUCUOĞLU Nevin, **Veled Çelebi İzbudak**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Mehmet Ali Aynî, **Türk Ahlakçıları**, Kitabevi Yay. İstanbul 1992.

Mevlâna Molla Câmî, **Mir'âtü'l-Akâid**, çev. Tâhir-ül Mevlevî, neşr. Abdullah Işıklar, Orhan Mete Matbaası, İstanbul, 1964.

PALA İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınevi, İstanbul, 2003.

SAKAOĞLU Necdet, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.

SARIKAYA Yaşar, **Merkez İle Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi Ebu Said el-Hadimî**, Kitap Yay., İstanbul 2008, ss. 351.

SUFİ G. M. D., **Al-Minhaj Being The Evolution Of Curriculum In The Muslim Educational Institutions Of India-** Curriculum under British Rule in India- (Chapter III), Ripon Printing Press, Lahore 1941.

ŞİMŞEK Halil İbrahim, **Muhammed Hadimi-Hayatı Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri**, Sosyal Araştırmalar ve Dayanışma Vakfı Yay., Konya 2010.

Tâhir-ül Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi., İstanbul, 1973.

TOPALOĞLU Bekir, **Kelâm İlmi Giriş**, Damla Yay., İstanbul, 1981.

TOPALOĞLU Bekir, **Sirâceddin Ali b. Osman el-Uşi Emâli Şerhi**, İFAV Yay., İstanbul, 2008.

TURAL Sadık, **Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ecdad Yay., Ankara, 1993.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III., 1. Kısım (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar) , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

YAZICI Gülgün E., **Gelibolu Mevlevîhânesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik**, Çanakkale Kitaplığı Akademi Yay., İstanbul 2009

ZENGİN Zeki Salih, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara 2002.

Tezler:

ASLAN Ömer, **Kaside-i Nûniye'nin Tuhfetü'l-Fevâid alâ Cevâhiri'l-Akaid İsimli Şerhinin Sadeleştirilerek Ahiret Konusunun Değerlendirilmesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1996.

AYPAY A. İrfan, **Nahîfî Süleyman Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 1992.

- BOZOĞLU Gönül, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Başış 220 Numaralı Nizami Hamsesi Minyatürleri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- BÜYÜKKKEÇECİ Betül, **Kadızzade İlmî Efendi'nin İtmâmü'l-Merâm min Nazmi'l-Kelâm Adlı Eserinin Tahlil, Çeviri ve Değerlendirilmesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.
- ÇINARCI Nuri, **Mustafa Şem'î'nin Şerh-i Dîvân-ı Şâhî Adlı Eseri (İnceleme- Tenkitli Metin-Sözlük)**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van, 2011.
- GÜNGÖR Zülfikar, **Tâhir'ul Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.
- KALBERDİEV Abdilaziz, **Kırgızların Allah Anlayışı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- KARACA M. Mustafa, **Yahya Efendi'nin Vasiyet-nâme-i Birgili Manzûmesi (Metin-İnceleme-İndeks)**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Aydın, 2008.
- KAYA Abdurrahman, **Birgivi'nin Vasiyyet-nâme'sinin Şerhi (1b-49b) (Giriş - Tenkitli Metin -Dizin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.
- NOHUTÇU Betül, **Rahîm Vasiyetnâme**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1999.
- ÖZFIRAT Bayram, **Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- SUZAN Yahya, **Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmis**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- ŞAKAR Sezer Özyaşamış, **Birgivi Muhammed Efendi'nin Manzûm Vasiyyet-nâmesi (Eleştirili Metin - Dil İncelemesi -Sözlük)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- TANBOĞA Songül, **Birgivi'nin "Vasiyetnâme" Adlı Eseri Üzerine Bir Gramer, Metin Ve İndeks Çalışması**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006.
- YAVUZ Salih Sabri, **Hızır Bey ve Kasîde-i-Nûniyesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

Makaleler

- AKÇAY Ali İhsan, “Gönenli Yahya b. Bahşî ve Mevlidi”, **Süleyman Çelebi ve Mevlid - Yazılışı Yayılışı ve Etkileri-**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yay., Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Bursa, 2007, s. 323-335.
- AKSOY Hasan, “Birgivi (Birgili) Mehmed Efendi”, **TDEA.**, I, s.447.
- AKÜN Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.IX s. 404.
- AKYÜZ Yahya, “Resimli İlk Türkçe Alfabe Ve Okuma Kitabımız Ve Türk Eğitim Tarihindeki Önemi”, **Milli Eğitim Dergisi**, 147, MEB Yayınları, Ankara.
- ANBARCIOĞLU Meliha (Tarıkâhya), “İtikad-nâme ve Türkçe Çevirisi”, **Necati Lugal Armağanı**, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 649-701.
- ATAY Hüseyin , "Fatih-Süleymânîye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", **Vakıflar Dergisi**, XIII (1981), ss. 171-236.
- ATEŞ Orhan, “Bir İbâdî Çocuk İlmihali ‘Telkînü’s-Sıbyân’”, **e-Makâlât Mezhep Araştırmaları**, II/1 (Bahar 2009).
- AYDIN Hakan, “II. Meşrutiyet Döneminde Konya’da İslamcı Muhalefetin Sesi: Meşrik-ı İrfan”, **Selçuk Ü. S.B.E. Dergisi**, Sayı:17, Konya 2007, s. 33.
- “Bahtî”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi İsimler, Devirler, Eserler, Terimler**, Dergah Yay., C. I, İstanbul, 1977, s. 298.
- BROCKELMANN Carl, “el-Ûşî”, **İ.A.**,C. XIII, s. 75.
- CİCİ Recep, “İmamzâde Muhammed b. Ebu Bekir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, s. 210-211.
- ÇAKICI Bilal, “Bir Sürgünün Hikâyesi: Kerem Kasidesi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Bursalı Şair Ahmed Paşa ve Dönemi**, Ed. Bilal Kemikli, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010, ss. 304.
- ÇAVUŞOĞLU Semiramis, “Kadıızâdeliler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXIV, s. 100.
- ÇELEBİ İlyas, “Ebû Hanîfe’nin Kelamcılığı, İtikada Dair Risaleleri ve Bunların Otantik Olup Olmadıkları Meselesi, **İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi** (Sempozyum Kitabı), KURAV Yay., Bursa, 2005, s.194.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, “Âb-ı Hayât-Edebiyat-”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. I, s. 3.
- ÇELEBİOĞLU Âmil, "Türk Edebiyatında Manzûm Dinî Eserler", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, 1998, s. 349-365.

- ÇELEBİOĞLU Âmil, “ Süleyman Nahîfî Ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü’l Âhire) Adlı Eseri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B., İstanbul, 1998, s.317-334.
- ÇETİN Abdülbaki, “On Dördüncü Yüzyıla Ait Anonim Hadis Kitabı Olarak Bilinen Türkçe Eser Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 19, Bahar 2006, s. 113.
- ÇİÇEKLER Mustafa, “Mesnevi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXIX, s. 320.
- DAŞ Abdurrahman, “Hoca Saadeddin Efendi’nin Hayatı Ve Eserleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 14, Güz 2004, ss. 165-207.
- DÜZENLİ Yaşar, “Balıkesir’li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c. 3, S. 4 Yıl: 2000.
- ERSOY Ruhi, “Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler”, **Milli Folklor**, S. 61, Adana, 2004, s. 102–110.
- FAZLIOĞLU Şükran, Ta’lim İle İrşad Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı, **Dîvan İlmî Araştırmalar**, S. 18, (2005/1). ss. 115-173.
- FAZLIOĞLU Şükran, “Manzûme fî tertîb el-kutub fî el-‘ulûm ve Osmanlı Medreseleri’ndeki Ders Kitapları”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. I, S. 1. Ocak 2003, ss. 97-110
- FAZLIOĞLU Şükran, “Nebî Efendi-zâde’nin Kasîde fî el-kutub el-meşhûre fî el-ulûm’una göre bir medrese ders talebesinin ders ve kitab haritası”, **Kutadgubilig**, İstanbul 2003, Sayı 3, ss. 191-221.
- GENCER Bedri, “Osmanlı Yorumu”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Y. 13, S. 54, 2010, s. 61-95.
- GEZA David, “Budin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. VI, s. 345.
- GÖLCÜK Şerafettin-BEBEK Adil, “el-Fıkhu’l Ekber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XII, s. 544-547.
- GÖMEÇ Sadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara, 2003, s. 101.
- İshak Zencânî, “Akaid Manzûmesi” –Türkçe Manzûm–, **Akâid Risaleleri XIII (Ayrı Basım)**, Haz. Ali Nar, Yy., Ty., s. 1-31.
- İSHAKOĞLU Ömer, “Tâcizâde Sâdi Çelebi ve Semai Müennes Kasidesi” **İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası**, S. 12, 2008, s. 63.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Emâlî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XI, 70-72.

- KANDEMİR M. Yaşar, “Kâdî İyâz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXIV, s. 117.
- KARA İsmail, “Unuttuklarını Hatırla!” Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2010/1 Sayı: 28 Yıl: 15, Ayrı Basım, s.18.
- KARA Mustafa, “İzbudak Veled Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIII, s. 503- 504.
- KARA Mustafa, “XIV. Ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar, İslamî Araştırmalar, 1999, c. XII, S. 2.
- KARA, Mustafa “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi” **Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2006/1, S. 20 (Ayrı Basım), s. 45-73.
- KELPETİN Hatice, “İlmihal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXII, S.140.
- KEMİKLİ Bilal, “Emir Sultan ve Edebî Muhiti”, **Emir Sultan ve Erguvan- Toplumsal Bir Çağrı-**, Ed. Enes Keskin, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay.,Bursa, 2008, s. 41-42.
- KEMİKLİ Bilal “Popüler Dinî Kültüre Dâir Bir Manzûme ve Üç Şâir: Hudâ Rabbim Manzûmesi Etrafında Tartışmalar”, **İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)**, XIV (3-4), 2001, 492-500.
- KEMİKLİ Bilal “Halk İrfanının İnanç Boyutu: Popüler Dini Kitaplar ve Bir Tartışma”, **Kültürümüz ve Kitap Sempozyumu**, Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yay., 4-6 Mayıs 2007, Sivas, s. 119-127.
- KILAVUZ A. Saim, “Akaid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. II, s. 215.
- KORKMAZ Seyfullah, "Tokatlı Şâir Rızâî İshâk B. Hasan'ın Bir Mersiyesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 12, 2002, s. 199.
- KUFRALI Kasım, “Birgivî”, **İA.**, II, s.634-635.
- KUTLU Sönmez, “İlk Mürcî Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi (II)”, **AÜİFD.**, XXXIX (1999), ss. 239-252.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edip, “Lâmiyye-i Kelâmîyye” **AÜİFD.**, C. III, S. I-II, TTK Basımevi, Ankara, 1954, s. 2.
- LEVEND Ağâh Sırrı, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 35-80.
- Mehmed Salâhî, “Muallim Nâcî-Heykel-i Dehâ-“, Haz. Nuri Şimşekler, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 6, Güz 1999, s.281.

- NASR S. Hüseyin, “İslâmî Eğitimde Sözlü Aktarım ve Kitap: Yazılan ve Konuşulan Söz”, (Çev. Şefik Deniz), **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, S. 6, III, 1992, ss. 181-188.
- OCAK A. Yaşar, “Âb-ı Hayât-Tasavvuf-”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. I, s. 1-3.
- OKIÇ M. Tayyib, “Saraybosna Gazi Hüsrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu”, **AÜİFD.**, C. XII, 1964, s. 150.
- OKUYUCU Cihan, “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2000-2001, S. 7-8, s. 136.
- ÖZBEK Durmuş, “el-Ûşî ve “Kasidetü’l-Emâlî”, **SÜİFD.**, S. 5, Konya, 1994, s. 263.
- ÖZERVARLI M. Sait, “el-Emâlî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XI, s. 73.
- ÖZERVARLI M. Sait, “el-Kasidetü’n-Nûniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIV, s. 570.
- ÖZTÜRK Şeyda, “Şem’î”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVIII, s.503-504.
- ÖZYILDIRIM Işıl, “Tür Çözümlemesi: Yönelimler, Yöntem ve Sınırlamalar”, **HÜEF Dergisi**, C.18, S.2, s. 67-68.
- SEYHAN Tanju Oral, “Ali Şir Nevâyî-Sirâcü’l-Müslimîn I”, **M.T.A.D.**, C.II, S. 4 (Aralık 2005),s. 88-120.
- SİNANOĞLU Mustafa, “el-Makâsîd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXVII, s. 420-421.
- SİNANOĞLU Mustafa, “el-Mevâkîf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. IXXX, s. 422-424.
- SOYSAL Özer, Osmanlı’da Neler Okundu, “Kütüphane Kurumu Nasıl Algılandı Kurumlaşan ‘Gelenek’ Yoksa ‘Kütüphane Kültürü’ müydü?”, **AÜDTCFD**, 50, 2 (2010) ss.163-175
- STRAUSS Johan, “The Greek Connection in Nineteenth- Century Ottoman Intellectual History”, **Greece and The Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters Since The Enlightenment**, Ed. Dēmētēs Tziovas, Ashgate Publishing Ltd., 2003.
- SUCU Nurgül, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 19, Bahar, Konya 2006, s. 125-148.
- TOPRAK Mehmet S., “Ali b. Osman Sirâceddîn el-Ûşî ve Hadis İlimine Katkıları”, . **Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları- Sempozyum Kitabı-**, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 20, Isparta, 2007, s. 263-282.

- TURAN Şerafeddin, “Hoca Sâdeddin Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XVIII, s. 198.
- TUZCU Kemal, “Klasik Arap Şiiri’nde Didaktik Şiirler”, **AÜDTCFD**, 47, 2 (2007) 148-150.
- ULUDAĞ Süleyman, “Süleyman Çelebi’nin İnanç ve Fikir Dünyası”, **Süleyman Çelebi ve Mevlid -Yazılışı Yayılışı ve Etkileri-**, Bursa Osmangazi Belediyesi Yay., Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli, Bursa, 2007, s. 182-209.
- UNAN FAHRİ, “Bir Âlimin Hayat Hikâyesi Ve Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 8 (Ankara 1997), ss. 365-391.
- UZUN Mustafa, “Nahîf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXXII, s. 297-298.
- YALTKAYA M. Şerafeddin, “Türk Kelâmcıları”, **Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası**, Yıl 5, S. 23, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1932, s. 5.
- YAŞAROĞLU M. Kamil, “Mızraklı İlmihal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXX, s. 5.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “el-Akaidü'n-Nesefî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, II, s.218.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “el-Akâidetü’ş-Şeybâniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, II, s.258-259.
- YAZICIOĞLU M. Said, “Hızır Bey ve Kaside-i Nuniyesi”, **AÜİFD.**, c. XXVI., s. 549-588.
- YAZICIOĞLU M. Said, “el-Kasîdetü’n-Nûniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXVI., s. 570-571.
- YAZICIOĞLU M. Said, “Hızır Bey”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XVII, s. 413-414.
- YILMAZER Ziya, “Murad IV”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXI, s. 178-179.
- YÖRÜKAN Y. Ziya, “İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife”, **AÜİFD.**, (1952), Sayı 2-3, s. 3-19; Sayı 4, s. 78.
- ZENGİN Zeki S., “Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders İçeriklerinin Düzenlenmesi Çalışmaları”, **AÜİFD.**, C. XLIV (2003) Sayı 1, s. 277-313.
- YILDIRIM Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **UÜİFD.**, 2009, C. XVIII, S. 1.

YÜKSEL Emrullah, “Mehmet Birgivi”, **A.Ü. İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, S. 2, 1977, s. 183-184.

YÜKSEL Emrullah, “Birgivi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. VI, s. 191-194.

YÜKSEL Emrullah, “Cevheretü’-t-Tevhîd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VII, s. 457

E-Kaynak

<http://www.devletarsivleri.gov.tr>

<https://www.yazmalar.gov.tr>

<http://www.refaiya.uni-leipzig.de>

<http://alkadri.jeeran.com/altsuf/59.htm>

<http://en.wikipedia.org>

<http://www.daralhadith.org.uk>

<http://searchit.princeton.edu>

<http://books.google.com>

<http://catalog.hathitrust.org>

<http://www.scribd.com>

<http://ricasdb.ioc.u-tokyo.ac.jp>

www.al-mostafa.com

<http://www.dunyabizim.com>

<http://www.worldcat.org>

<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=35>

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ali İhsan	AKÇAY
Doğum Yeri ve Yılı	Çanakkale	1980
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE	ORTA
ve Düzeyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1991 1997	BURSA MERKEZ İMAM HATİP LİSESİ
Lisans	1998 2002	U.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Yüksek Lisans	2002 2003	A.Ü.S.B.E. DKAB İ.H.L.M.D.Ö.
Doktora	2005 -	U.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		YILDIRIM MÜFTÜLÜĞÜ
2.		OSMANGAZİ MÜFTÜLÜĞÜ
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
	Tarih İmza Adı Soyadı	